

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

JUNI/JULI 1981 NUMMER 6/7

Indhold

Kresten Hansen: En brik i det store spil	161
Børge L. Barløse: Fra Lorenz Carstensens lommebog	189
Bjørn Svensson: Byfred og stadsretter	195
Kursus for slægtsforskere på Landsarkivet	200
Karen Andersen: Svenske hårkullor '	201
Torben Glahn: Svundne tiders rejsende oplever Sydslesvig	206
H. P. Drescher: Brødrene Zeppelin	208
Boganmeldelser	211
Grønsejlsdagbog	218
Rettelse	224

Spar 100 kroner ved at bestille julegaven nu

Pris 260 kr. – ved bestilling før 15. september 160 kr.

En pragtbog

Format 24 x 32 cm, ca. 140 sider.

16 helsider med fornemme farvebilleder, 40 helsider med sort/hvide billeder og tegninger, ca. 80 sider tekst. Engelsk og tysk resumé.

FRØSLEVSKRINET

Tekst: Poul Svensson.

Billeder: Helge Krempin.

Udgivet af: De Unges Kunstkreds, Flensborg.

Bogen om et relikvieskrin fra Knud Lavards tid

Fundet under tørvegravning i Frøslev Mose 1872, smuglet over grænsen, gemt og glemt på Nationalmuseet, skønt det er et af de fineste klenodier fra Sønderjyllands fortid.

Et forgyldt skrin med emaljeindlæg i hvidt, grønt og blå

Den oplagte gavebog

til alle med sønderjyske, historiske, religiøse eller kunstneriske interesser.

Bestil den nu

og spar 100 kroner.

Den billige pris for dette farverige og smukke værk skyldes tilskud fra blandt andre Dronning Margrethes og Prins Henriks Fond og A. P. Møllers Fond.

Kan bestilles hos alle boghandlere.

Foreligger ca. 31. oktober 1981.

I kommission hos Padborg Boghandel, Nørregade 16, 6330 Padborg.

Tlf. (04) 67 31 08.

Ved forsendelse tillægges forsendelsesomkostninger.

Sabotage ved Rødebro september 1944. Sabotagegruppen blev ledet af telegrafmontør Egon Nørgaard, som blev pågrebet kort efter og henrettet. En anden fra gruppen, ekstraarbejder ved DSB Johan Deebe, undslap. Han gik under jorden og rejste til Stevns.

Billedet, der er et amatørbillede, er udlånt af Museet for Danmarks Frihedskamp 1940–45.

En brik i det store spil

AF KRESTEN HANSEN

Kort efter krigen opfordrede højskolelærer, cand. polit. Johannes Rosendahl, Rødding, gårdejer Kresten Hansen, Højvang, Langetved, nu Skodborg, til at nedskrive, hvad han huskede fra sin sabotørvirksomhed i månederne før krigens afslutning.

Kresten Hansen, der havde været leder af en gruppe i Langetved, efterkom opfordringen, men hæftet med optegnelserne blev liggende.

I 1962 henvendte daværende adjunkt, nu professor, dr. phil. Aage Trommer sig til Kresten Hansen med samme anmodning, men heller ikke de mere udførlige erindringer,

som Kresten Hansen nu skrev, blev publiceret.

Senere har Kresten Hansen fortalt om sine oplevelser, og for nogle år siden fik Sønderjysk Månedsskrift begge manuskripter til låns, hvorefter de blev samarbejdet til ét.

Imidlertid blev resultatet så langt, at det var umuligt at få plads til det i et normalhæfte, og først nu, hvor forholdene har tvunget redaktionen til at udgive flere dobbelt-hæfter i træk, kan der med rimelighed finde offentliggørelse sted i Månedsskriftet.

Det siges, at man ikke skal stille sit lys under en skæppe – det gør Kresten Hansen

i høj grad. Den mere end beskedne omtale af hans egen indsats skal ikke suppleres, men den opmærksomme læser vil jævnt hen spore forfatterens sande indsats. Og dertil glæde sig over det lune, der trods emnets alvor, glimter frem i konstaterende småbemærkninger.

Der eksisterede mig bekendt ikke nogen form for illegal virksomhed i 1942–43 udover de små møder, hvor folk fra studenternes efterretningstjeneste kom et par gange. Arne Sørensen deltog en enkelt gang.

Der afholdtes fortrolige møder i Danske Samfund, hvor man engang imellem rejste krav om en mere aktiv kurs, krav, som blev neddæmpet. Det var alt så godt som lovligt.

I efteråret 1943 fik jeg de første illegale blade fra pastor Bundgaard, der var flyttet til Holstebro. I løbet af kort tid blev det mere livligt med illegale blade.

Over nogle af os sænkede der sig langsomt en trykkende følelse af magtesløshed og pligtforsømmelse, og denne følelse var stærk allerede i 43. Det skete jævnlige, at allierede flyvere styrtede ned. De gjorde det, som vi andre skulle have hjulpet med til.

Der blev holdt møde på Rødding Højskole for Danske Samfunds tillidsmænd – det var vist i 1944. Og det var nok sidste gang, kravet om mere aktivitet blev rejst. Her stod maler Gubi op og sagde: »Når vi har måttet bide så meget i os, kan vi lige så godt nu bide resten i os«. Gubi var både en aktiv mand for danskheden og alle sympatisk. Ja, hvad skulle vi gøre? Ord og opråb havde ikke stor værdi. Et par dage efter stod det mig klart, at jeg havde bidt mere i mig end godt var.

I foråret 1944 kom den første tyske indkvartering på to kompagnier til Skodborg; de fik den gamle banegård og forsamlingshuset. I efteråret 43 var der også kommet tyske telefonledninger gennem sognet, og et par værksteder begyndte at reparere tyske biler.

Min yngre bror var kommet ind i reservepolitiet og fik forbindelse med sabotører. Vi snakkede om sagen, om der kunne komme en mand ud og sprænge et par biler på de værksteder. Manden kom også, men da var der ingen biler. Han var der flere gange. Det var en lærersøn fra Fyn, Iver Larsen. Der kom også en søn af professor Hansen Larsen en enkelt gang. Det var fribyttere, som helst skulle have benzol eller saltsyre, når de kom. Til gengæld kom min broder med instrumenter fra flyvemaskiner, og til sidst kom han og Iver Larsen med en »kanon«, et stort maskingevær, som der skulle to mand til at bære.

På det tidspunkt havde jeg husbestyrerinde og en ung karl på 17 år, den sidste var meget eventyrlysten, så det hele var rigtig noget for ham. I tilgift var han meget meddelsom. Han klippede telefonledninger over et par gange, og til sidst ryddede han ledningerne over en halv kilometer. Så blev der sat en undersøgelse i gang. Det kølnede lidt.

Jeg holdt mig udenfor og tog mig af gården. Engang hen på sommeren måtte min broder gå under jorden. Nogle dage efter kom der en mand i civil ud på marken, det var politiet, Thomsen fra Rødding, det lettede. Han skulle have en rapport om min broders forhold. Han gentog besøget, og vi blev kendt med hinanden. Da den sidste rapport blev lavet, havde vi en lille kvik københavnerdreng, der sad i stuen samtidig. Han syntes, der blev glemt lovlig meget og blandede sig i forhøret. »Hør, lille ven, mon ikke det var bedst, du gik ud et øjeblik?« sagde Thomsen. Så var sagen afsluttet.

Et par måneder efter blev det Thomsens tur til at gå under jorden. Der kunne med dette her ikke sættes noget i gang på egnen, og kanonen var det ikke muligt at få til at virke. Den skulle drives med elektricitet. Jeg følte, jeg var blevet for gammel til at foretage mig noget, der mest var for unge.

Så en aftenstund stod Johannes Rosen-

Foto af Langetved-gruppen uden for det gamle forsamlingshus (mellem Skodborg og Skrave), taget i vinteren 1946 af materialist Vibe Petersen, Rødning.

Fra venstre stående: Jørgen Skøtt, Peter Nissen, Carl E. Blicher Mathiesen, Harald Caspersen, Jørgen Poulsen, Jes Skov, Jørgen Jepsen, Kresten Hansen og Asmus Poulsen. Siddende fra venstre: Jørgen Hansen og Kresten Møjebak. Kresten Hansen var gruppefører, »for en skulle jo tage beslutningerne, og det blev altså mig«.

dahl i stalden. Efter et par indledende bemærkninger spurgte han, om jeg kunne samle en gruppe på seks mand, ugifte og helst gamle soldater. Jeg betænkte mig lidt og sagde ja, om 3–4 dage skulle han have besked.

Da han var gået, følte jeg både lettelse og glæde, men desuden havde jeg en trykkende følelse. De fire mand fandt jeg, og så ringede jeg, at nu var sagen i orden. Min broder indgik som den sjette. Disse fire mænd tog det, som jeg selv havde taget det. Der kom yderligere seks mænd til i den næste måneds tid. Dette skete i høsten 1944.

En aften i september blev jeg kaldt til Rødning hos Rosendahl. Her mødte jeg An-

dreas Lunding fra Jels, arkitekt Aage Jensen, som jeg ikke kendte, og en ubekendt mand, der præsenterede sig med et uforståeligt navn. Rosendahl bød velkommen, og vi kiggede lidt på hinanden. Derpå tog den fremmede en maskinpistol ud af en kuffert og underviste os i behandling og brug af denne. Og derefter kastede han et ransagende blik på os, der sagde så meget som: Hvem er nu den største idiot, og så rakte han mig maskinpistolen til demonstration. Jeg tænkte: »Den mand er premierløjtnant«. Det var han også. Da jeg var færdig, blev det de andres tur. Siden tog han sprængstof frem og underviste os i brugen af det.

Nogen tid efter kom der igen bud; denne

gang var hele Røddinggruppen – jeg kendte de fleste – samlet, og Jensen underviste os i brugen af den svenske maskinpistol. Den var hentet i en kuffert af Rosendahl sammen med 500 patroner. Det var en fredag aften, og næste aften skulle jeg så undervise vore folk og inden søndag aften få kufferten bragt hen til Lunding i Jels. Det gav travlhed, og det lykkedes at få alt kørt efter programmet.

Helt let var det imidlertid ikke, men dette var den første prøve.

Søndag formiddag mødte to af gruppen – de skulle undervises sammen med min bror. Vi gik alle fire ind i et lille kammer med gardiner for vinduerne, og vi var i fuld gang med at skille maskinpistolerne ad og sætte dem sammen igen – sengen derinde måtte tjene som bord, så lidt plads havde vi derinde –, da to naboer viste sig på gårdspladsen. Jeg bød dem i hast inden for i køkkenet, de skulle da have en kop kaffe; men mens vi drak kaffe, mødte Johannes Rosendahl med fire mand, der også skulle undervises.

Jeg skyndte mig ud. Rosendahl affyrede hurtigt et par forslag, som jeg kasserede. Det var første gang, jeg stiftede bekendtskab med hans evne til ikke at gå i baglås eller lade sig dupere af noget som helst. Jeg var vant til at regne med de forhåndenværende kendsgerninger. Men Rosendahls evner havde en gavnlige virkning på mig. De nytilkomne fire mænd gik om i haven, og min bror blev sammen med de to fra kammeret lukket ud til dem. Jeg forklarede naboerne, at det var gæster til min bror, og lidt efter gik snakken om dagligdags ting inde hos os i køkkenet.

Karlen havde været ude om aftenen og fik lov til at sove helt til middag, så han så heller ikke noget.

Det med naboerne var en vanskelighed, der gentog sig flere gange.

De var vant til at følge med i, hvad der skete, og de spurgte, når der var noget ud over det daglige.

Søndag eftermiddag var vi ude på en lille afsides beliggende ejendom på Skodborg Mark, som Asmus Poulsen ejede. Han sov og spiste imidlertid hos en svoger, så ejendommen var ubeboet om natten, og om dagen var dyrene også ofte alene hjemme. Der kom resten af gruppen, og hele programmet blev atter gennemgået.

Alt gik altså, som det skulle, men jeg var lettet, da kufferten var blevet afleveret i Jels. I Skodborg og Københoved var de tyske tropper til dels blevet afløst af russere og polakker i tyske uniformer; de skulle arbejde på en pansergrav, skyttegrave og kanonstillinger langs med Kongeåen. Det tog ikke lang tid, før disse arbejdere og de fastboende folk fandt hinanden. De kom om aftenen for at høre radio og snakke lidt, inden kl. 22 skulle de være i seng. De kom 2–4 i følge – det var naturligvis ikke tilladt – og kom snart hver aften, selv om det ikke var helt de samme hver gang.

Polakker og russere kom hver for sig. Første gang tre vildt udseende mænd trådte ind i vor stue, stivnede min husbestyrerinde af rædsel, men hun opdagede snart, at gæsterne i grunden var godmodige. De kunne alle tale mere eller mindre godt tysk. Radioen blev omstillet på Rusland, de kendte tiderne og bølgelængderne, og landkort kom på bordet. Det tog ikke lang tid, så var det, som havde vi kendt hinanden i mange år.

Russerne havde en egen solid selvbevidsthed og omtalte gerne germanski på en humoristisk måde. Når de tyske officerer havde forklaret dem noget om dagen, blev det fyldt i os om aftenen, og til gensidig fornøjelse blev officerernes minespil og bevægelser efterlignet. En aften sidst i september kom tre polakker, de havde været der før, de var stærkt optaget af, at danske partisaner havde skudt på tyskerne et sted sydpå. Tyskerne havde døde og sårede. Det lød så fantastisk, at jeg betvivlede det. Jo, danskerne fejrede kongens fødselsdag, så var tyskerne kommet, og danskerne havde skudt på dem med en

MG fra taget. De havde det fra en, der lige var kommet dernede fra. Det var det første, vi hørte om razziaen mod Vedsted landbohjem.

Engang i efteråret besøgte jeg min søster og svoger, G. V. Nielsen, Rise planteskole. Det var søndagen lige efter en jernbanesabotage, som var endt med en katastrofe – nogle vogne lå endnu på marken ved siden af sporet, og der havde været mange døde og sårede. Jeg syntes, folk var lige åbenmuede nok, og ting, som der skulle have været absolut tavshed om, faldt der bemærkninger om.

1. november fik jeg en ny husholderske, og karlen rejste, idet min broder den meste tid var hjemme. Nogle dage ind i november kom min tidligere karl Søren Andersen en formiddag; nu var han eftersøgt. En af vore polakker, der kom i hans hjem, havde været der og fortalt, at befalingsmændene i garnisonen havde forhandlet, og hans navn var nævnt.

Sagen var den, at der var blevet handlet med våben mellem de tyske soldater og folk i byen. Våbnene blev byttet med levnedsmidler og rationeringskort. Handelen havde et ikke ringe omfang. Smørmejeristen ved Skodborg mejeri har senere fortalt, at han fik tilbudt våben for smør. For at blive fri for plageriet sagde han, at han mindst skulle have et maskingevær for et kilo smør. Et par dage efter kom der en soldat med et sådant. Han måtte så til at forklare, at han var en fredelig mand med kone og børn.

Søren Andersen havde også handlet. Han afleverede nu, hvad han havde, til os: en ubrugelig revolver og 29 patroner. Der gik et tog ved middagstid, og han kom med det til Fyn. Der havde han to morbrødre.

Om aftenen den samme dag gav vor købmand en kop kaffe til sine kunder, og selskabet sad i en god stemning efter kaffebordet, da to tyske officerer kom og spurgte efter mig, om det var den Søren Andersen, der tjente hos mig. Købmanden henviste til

en anden mand i nabolaget. Men de gjorde det hurtigt klart, hvem de ville tale med. 1ste kommis'en benægtede, at jeg var der – et par af de nærmest siddende gjorde det samme. Jeg sad i det øjeblik i den anden stue. Derpå gik de to tyskere. Der blev en pinlig stemning. Ved nærmere eftertanke lovede jeg at få sagen ordnet næste dag.

Dagen efter gik jeg ned på skrivestuen og sagde, at de havde søgt efter mig. En løjtnant blev tilkaldt. Han blev først lidt gal, da han hørte, at jeg havde været hos købmanden. Så sagde jeg, at jeg blev bange – man hørte så meget. Derpå blev han yderst flink og forklarede mig hele sagen med mange undskyldninger. Ude i byen måtte nyhederne straks udveksles. Folk kendte alle Sørenns bedrifter selv i de mindste enkeltheder og dermed sluttede den historie. Mit rygte var det allerbedste.

Nu kom der atter gang i våben og sprængstoffer til instruktion. Det første, vi fik, var en maskinpistol, og den blev brugt til den første skydeøvelse med de 29 patroner en søndag eftermiddag ved den lille ejendom, der tilhørte Asmus Poulsen. Her var det også en aften, da der var sprængstofundervisning i køkkenet, at vi kom i tanker om at prøve en detonator; det sang i ørerne, efter at den var gået af.

Her vil jeg lige indskyde, at medens gruppen blev samlet først på efteråret, opdagede vi, at der allerede fandtes en gruppe blandt byens borgere med uddeler N. Nordestgaard som leder. Jeg havde en sammenkomst med lærer Hermansen som mellemmand, derpå blev al forbindelse afbrudt. Vort eget foretagende var allerede rigelig stort, nemlig tolv mand, foruden hvad der uundgåeligt blev draget med af familie og naboer, hvor Rosendahl ringede til og jeg fra; der var dog ingen af disse udenforstående, der vidste noget egentligt undtagen Jens Grosbøl Schmidt, tidligere radikal folketingskandidat, og lærer Sørensen i Københoved.

Tavsheden var god. Et par gange lækkede

det lidt, men det blev standset. I alt har der vel været til sidst ca. tredive mennesker, der vidste mere eller mindre, deriblandt et par mænd fra Danske Samfund. Vi kunne leve i forholdsvis tryghed for, at snak kunne blive skadelig. Vi levede i forventning om, at der skulle komme en rigtig instruktør, men han kom aldrig.

Min broder fik inden jul en opgave med at indtegne pansergraven med mere på et kort; det endte med, at han gik hele stillingen igennem til Vesterhavet. Ved den lejlighed blev vi bekendt med, at der var kommet en ny chef, Poul Møller, og da kortene var stemplede med en artilleriafdelings nummer, kunne noget nok gættes.

Den søndag, det store vinterstævne i januar 1945 blev holdt i Rødning, fik jeg våben og patroner med hjem til tolv mand. Jeg kørte i en ponyvogn. Rosendahls værelse på Møgelosevej var depot, og vi hjalp hinanden med at bære sække og kasser ned i vognen, det fyldte temmelig meget, så et par kasser måtte stå på forsædet.

Da jeg kom ned for at køre hjem, stod min morbroder, der boede i huset ved siden af, ved vognen. Vi snakkede lidt. Så sagde han: »Men hvad er dog alt det, du har der?« »Ja, det er et leksikon, jeg har købt af Rosendahl, det er et, der er blevet for gammelt, en sådan mand skal jo følge med tiden«. »Ja, så kan du ellers komme til at studere«.

Hjemme kørte jeg vognen op ved porten; da gik stalddøren op, og to mand i uniform kom ud og gik med faste skridt frem mod vognen. Jeg gik hurtigt om foran hesten og imod dem; en skarp lommelygte blev sat lige i ansigtet på mig, derpå blev den taget væk igen, og da jeg kunne se, stod Ivan lige foran mig. Stor begejstring på begge sider. Hest og vogn kom ind. Og jeg måtte ind og malke. Hvor latterligt af en mand at malke – det skulle husholderen da gøre.

Da gæsterne var gået, og husholdersken i seng, blev sække og kasser begravet i høet.

Det viste sig snart at være meget vanskeligt at få den tykke olie skrabet af maskinpistoler og karabiner. Der skulle varme til. Til sidst opdagede vi, at en kedel kogende vand kunne gøre underværker.

Da vi var færdige, blev der meldt til Rødning, at nu var det i orden, naturligvis med den nødvendige beklagelse. Det var da så nemt, sagde Aage Jensen, vi kogte det hele i en gruekedel, så smeltede olien af og alt var fikst og færdigt«.

I en kalvesti blev der gravet et cementkar ned, støbt cement, og her blev våben og ammunition gemt, undtagen 4 MP.

Engang sidst i januar talte jeg med Rosendahl om sabotage; et par dage senere kom der besked, at vi kunne tage ud og re-kognoscere ved banelinjen fra Bastrupskov til Lertegaard.

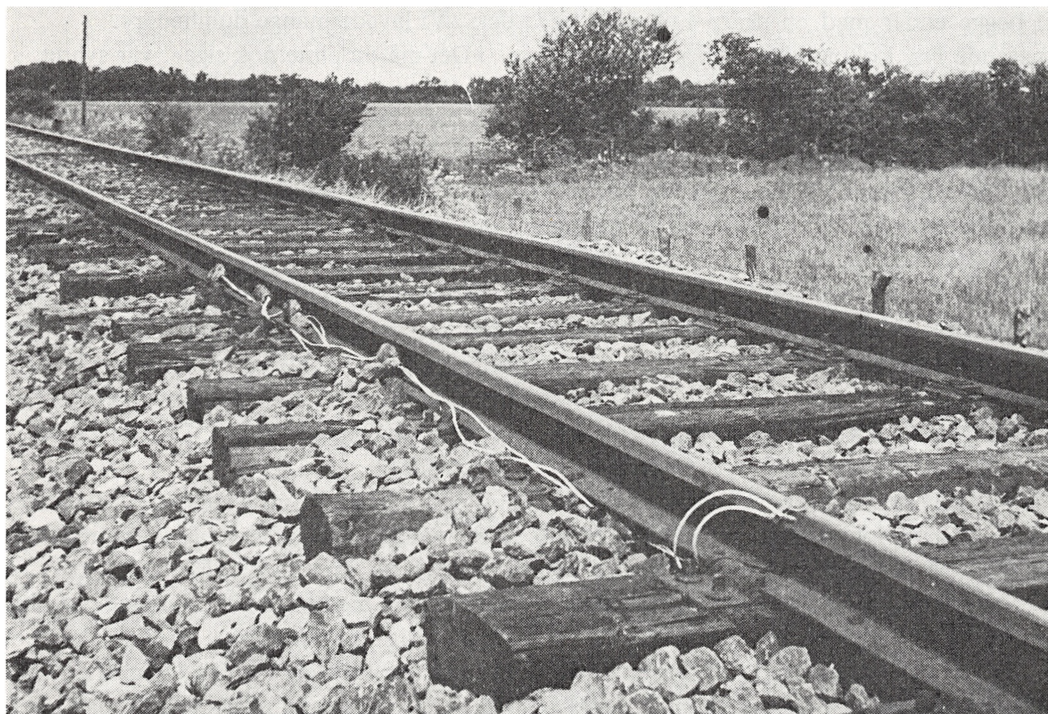
Det var den første søndag i februar, det var koldt, og det sneede. Vi var fem mand: Harald Caspersen, de to brødre Asmus og Jørgen Poulsen, min broder Jørgen og jeg, delt i to hold. Vi så ikke en soldat.

Et par dage senere tog jeg til Rødning en formiddag. Aage Jensen var i Rosendahls lejlighed, og vi gennemgik endnu engang udførelsen af en jernbanesabotage. »I kan nok afspore et tog«. Jeg protesterede en smule. »Jeg ved, I kan! Den 7. februar må I tage ud!«

Om eftermiddagen tog min broder af sted, og om aftenen samledes vi fire hos Asmus Poulsen, lidt efter kom svogeren Jens Grosbøl Schmidt, han havde for resten brugt en vending i forsamlingshuset: »Med Guds hjælp og lidt håndkraft går det nok«. Han ønskede nu held og lykke.

Og holdet cyklede så ud forbi Jels til broen mellem Jels Oversø og Midtsø – her var min broder. Cyklerne blev gemt bag en brændestabel ved vejen gennem Barsbøl skov. Vejret var koldt og blæsende.

Da vi kom ud af skoven, fulgte vi vejen et stykke og gik så tværs over markerne mod banelinjen syd for Farris ud for Søgaard.

Billedet, der er taget i maj 1945, viser et konstrueret angreb på et tog. Ledninger og bomber ligger korrekt, men Kresten Hansen mener, at det nok er arrangeret lidt mere ordentligt, end man almindeligvis havde tid til. (Amatørbillede).

Min broder havde ikke bemærket nogen vagt. Hele holdet gik straks i gang. Jeg gjorde afspøringsbomben klar, fire spængladninger à ½ kilo forbundet med Cortex. Det er en eksploderende ledning. Desuden 2 skinneladninger. En sådan er på 2 ledninger forbundet med hinanden. Ledningerne blev trykket ind i falsen på skinnerne og bundet til med tynd ståltråd uden om tynde brædestumper. Derpå blev der fordæmmed med jord, der blev gravet løs med hænderne. De tre gik lidt ind på marken, og Harald Caspersen – kaldet Hays – og jeg gik en ca. 200 m mod syd og satte en skinnebombe på. Den skulle affyres med lunte, da vi var lidt usikre over for de tidsindstillede blyanter. Derpå gik vi to ind imellem nogle graner lige ved siden af. Der gik en vej over med et led lige ved stedet.

Da der var gået en timestid, og der ingen

ting skete, gik Hays tilbage til de andre for at sige, at vi ventede endnu en halv time, han gik i en bue udenom.

Lidt efter kom der en mand gående langs med skinnerne, med mellemrum så han undersøgende ned. Jeg troede, det var en jernbanemand, men et øjeblik efter sås et lyskær i nord og snart tydelig lygterne på et lokomotiv, der hurtigt nærmede sig.

Nu kom Hays tilbage: »Der kommer et tog. Hvor er Asmus?«

Jeg vidste det ikke. »Nu tænder jeg.«

»Aasmus«, råbte han. Toget var kommet forbi stationen.

»Nu tænder jeg«, råbte jeg efter ham, mens han løb sydpå. Tændingen var dobbelt; den ene ville ikke rigtig fænge. Toget var nu temmelig nær, jeg løb hurtigt skræt ind på marken mod toget, der havde passeret stedet med bomben. Pludselig slog ild op

omtrent midt i toget, og ilden bredte sig ud til begge ender med en skarp hvinende og knasende lys. Lokomotivet var standset lige ud for mig – dampen blev lukket ud, og to mænd stak hovedet ud, lige som det sker, hver gang et tog holder på en station. Det var, som der intet var sket. Så gik døren i den forreste vogn op, to vrede mænd sprang ud og begyndte at skælde og råbe, og så myldrede det ud med soldater. Det var, som når en flok skolebørn blev lukket ud. Alle råbte i munden på hinanden, og nu skete der en hel del.

Der kom et stærkt lysglimt med et voldsomt knald og en pibende lyd. Overalt kom der lys i gårde og huse. Alle soldaterne så ud til at have lommelygter, nogle gik oppe på siden af et par vogne, der var væltet, og trak andre op gennem vinduerne, men stemningen var høj, det var tydeligt nok.

Jeg kunne ikke holde øjne borte fra det hele, og da jeg ville tilbage, kom jeg ned i en lille dal med bæk, og kort efter var jeg igen ved banelinjen ikke langt fra den bageste vogn. Lysene rundt om blev slukket. Nu havde jeg retningen, men kom alligevel på en gal vej og måtte banke på et par steder for at spørge om vej. Det gav en mærkelig ro at være bevæbnet.

Inde i skoven ved cyklerne stod min broder. De andre var gået, en cykel var punkteret. Han mente ikke, der var sket ret meget.

Næste dag blev Jes Skov sendt ud for at se, hvordan det var gået; han havde kun én arm, men var godt kendt på egnen, det var der ingen af os andre, der var. Fem vogne var væltet, og to mænd kommet til skade. Det var noget af en gåde, at det ikke var gået værre. Toget var blevet bremsset, derfra ilden i hele togets længde. Det var et orlovstog, og sabotagen blev nævnt i engelsk og for en gangs skyld også i tysk radio.

Stemningen inden for gruppen behøver ingen kommentarer; vi var tilfredse. Alt var gået igennem i alle enkeltheder, og det var meget lærerigt.

Da jeg mødte Haye, sagde jeg blandt andet: »Vi lavede mange dumheder«.

»Det må du pinte nok sige«, var svaret.

Ledelsen udtrykte sin tilfredshed ved at give en ny ordre til fredag nat.

Der var ingen tid til ny rekognoscering. Stedet blev bestemt efter kortet, et målebordsblad. Vi blev tre, Carl Emil Mathiesen, min broder og jeg. Stedet hed Bygkær enge og lå lidt syd for en gård, der hed Sjølund. Alt passede efter kortet, undtagen én ting: På grund af tøj og regnvejrs var engene oversvømmet. Vi blev hurtigt klar over, at nu var banelinjen bevogtet. Det var koldt og bælgmørkt.

Først vadede vi ud i vandet. Der kom et tog, og nogle vildænder morede sig godt ude i vandet og skræppede. Efter forgæves at have prøvet mod nord på at komme over, viste der sig længere sydpå et sted, hvor et hegn af ståltråd og pigtråd førte over bækken; her kunne man gå over, hvis man holdt i den øverste tråd og trådte på den nederste. Der kom lidt vand i støvlerne. På den anden side var der noget pløjet grønjord, så almindelig pløjejord – det var det rene morads.

Der kom igen et tog. Fra banelinjen hørtes knasen af støvler i grus, og jævnlige kom der små lysglimt. Mod syd højnede marken sig, der listede vi opad, og så var der vel ca. 100 m til banelinjen. Vagtposterne kunne lige skimtes, når de bevægede sig. Da viste et lys sig på den side, vi var kommet fra. Lyset kom over bakken, på toppen af bakken stod der elektriske pæle, og der måtte der vel gå vej med bro over bækken.

Nu kunne vi se to mænd, der bar en stor lygte. De kom lige mod det sted, hvor vi lå. Jeg tænkte: Vi trækker det ud til den yderste grænse, så skyder vi dem og løber. De var nu så nær, at vi kunne se hinanden. Maskinpistolernes piber blinkede i lyset, de småsnakkede hele tiden. Da kom den ene med en bemærkning, de drejede skråt til venstre og gik få meter ved siden af mig. Jeg fulgte dem med øjnene, de var lette at

Saboteret blokpost ved Tinglev Station. Sprængningen fandt sted umiddelbart før kapitulationen. Foto: Th. Christensen, Åbenrå. Historiske Samlinger, Landsarkivet, Åbenrå.

se. Hvor den bløde jord begyndte, standsede de og begyndte at tale om fodspor og lyse omkring, hvorpå de fortsatte mod banelinjen. Der blev råbt, de svarede igen. Lidt varme gav det i kroppen.

Vi stak hovederne tæt sammen og hviskede og blev enige om, at bomberne skulle klargøres.

Et persontog passerede.

Forsigtigt listede vi og nåede den sidste ager før banelinjen, der blev vi siddende. Et halvhundrede meter til den ene side måtte der være en mand, og snart kunne en anden konstateres til den anden side på samme afstand, men de flyttede sig ikke meget undtagen lidt frem og tilbage for at holde varmen.

Vi begyndte hviskende at diskutere situationen. Da råbte en stemme lige over for os: »Halt! wer da?« To gange kom råbet, men skuddet udeblev. Manden var tydelig at se;

han anstrengte sig øjensynlig for at se ud i mørket.

Der gik nu en 10 minutter på den måde. Et tog var atter i anmarch, og da det rullede forbi, benyttedes lejligheden til at slippe bort. Vi evnede ikke mere atter at gå over bækken. Tråden, vi gik over på, brast under den sidste mand, men skidt med det. Det var behageligt at røre de stivfrosne lemmer, og snart begyndte vandet at lunkes i støvlerne, og snakken kunne begynde, og den gik livligt under hjemturen. Vi havde lært meget, og det opvejede lidt det magre resultat.

Siden oplevede vi vel situationer, der var mere dramatiske, men de første gange vil altid stå i en særlig glans. Det var ikke vanskeligt at erkende, at mange ting var grebet upraktisk og naivt an. Det kunne rettes, og følelsen af, at det hele var lidt af et mandfolkearbejde gjorde også, at der opstod et

fællesskab, som gav et sammenhold, der af dem, der oplevede det, aldrig vil blive glemt.

Da det mislykkede resultat nåede Rødding, svarede de: »Åh, Gud ske lov«; så var det til at regne ud, hvordan det var gået dem.

Denne faste bevogtning varede ca. 12 dage.

Søndagen derpå tog Peter Nissen og jeg en tur til Mølby. Der var rigelig med militær på vejen op til Farris. Her arbejdede en stor kran med de sidste par vogne efter sabotagen den 7. Kranen var kommet sydfra.

Vi fik pistoler, 11 mm, med påmindelse om at passe godt på os selv: »I ved alt for meget til, at vi kan risikere, I bliver taget«.

Afstemningsdagen den 10. februar blev i Skodborg holdt i kirken med pastor Ørbæk og Jørgen Bøgh som talere. Der var ikke plads andre steder.

Sidste halvdel af februar var de store skinnesprængningers tid. Og efter et vellykket fremstød fra Rødding-gruppen, kom turen til os. Datoen blev fastsat til den 27. februar. Aftenen i forvejen blev gruppen samlet hos mig, og efter at husholdersken var gået i seng, blev der fyret op i komfuret, og stoffet blev varmet i ovnen. Cortexen blev skåret af i godt to meters længder og forladninger sat på. To mænd æltede og formede bomberne – det blev til 23. De blev pakket i fire små sække.

Dagen efter ringede Rosendahl, om vi ikke kunne tage en Røddingmand med; det var en, de havde glemt, da de var ude. Haye havde lige haft en hjernerystelse.

Om aftenen cyklede vi ud til landevejen mellem Vamdrup og Jels, her blev cyklerne gemt. Vi gik ind over Bastrup mose, og da ingen var stedkendt, gik det noget langsomt. Vi nåede udgangsstillingen, en gammel grusgrav på en lille bakke en 150–200 m fra banelinjen. Månen lyste fra en omtrent skyfri himmel. Der gik vagtposter – de sås tydeligt. Svend Petersen, Skodborg, var med som ny, ellers var vi Asmus og Jørgen Poulsen,

Alfred Tyssen fra Rødding og vi to Hanse-ner. Patruljegangene på banelinjen gik regelmæssig med 5–6 minutter mellem hver. »Skål vi gå om bord«, blev der spurgt.

»Ja«, lød svaret. Bomberne blev så gjort klar – kun ti, mere kunne der ikke blive tale om. Ideen var, at to mand skulle lægge ud, og to til hver side holde vagtposterne borte. Blyanterne blev trykket, så det kunne gå hurtigt.

Det gunstige øjeblik kom, et tog kom sydfra, og de to vagtposter mødtes og gik mod syd og nord.

I hurtigt løb gik det ned mod skinnerne, der blev nået, mens de sidste vogne kørte forbi. Da brød en voldsom skydning løs. De to, der skulle dække mod nord, skød, så ild og gnister føg, men der kom også andre skud.

»Her er mine bomber, jeg dækker«, råbte min broder. Så begyndte de at skyde sydfra. Jeg tænkte, det kan ikke blive værre og begyndte at lægge ud, men så blev alt roligt, kun toget hørtes fjerne sig mod nord. Det var så lyst, at jeg kunne se to vagtposter fortsætte sydpå. Da alle bomber var udlagt, kom jeg i tanker om, at sikkerhedspindene ikke var taget ud, så måtte jeg langs igen.

Vi løb fire mand samlet tilbage, de to, der skulle have været mod syd, var borte. Straks vi viste os på marken, begyndte en livlig skydning fra nogle skure og jorddynger på den anden side. Kuglerne peb ustandseligt. Jeg stiledede mod et led, de andre løb lidt til højre. Da vender min broder sig og råber: »Lad nu være med at blive helt tosede!« I det samme bragede en 7–8 skud. De tre nåede hurtigere igennem pigtrådshæget end jeg gennem leddet. Det virkede uhyre komisk, men tre par søndagsbukser var blevet spoleret.

Det blev en bevæget hjemtur. Først sendte vi et par skudbygger mod de skydende. Da var der en, der råbte: »Pas på, vi er ved at blive omgæet!« Det skød fra en roekule til højre på marken. Atter halede vi ud.

Så gik den første bombe; der blev ro, og vi kunne trække vejret.

Der gik ni bomber. Jørgen Poulsen klagede over hovedpine, og hvor var de to andre, Asmus og Svend Petersen? Det var lyst, og landet var fladt, men ingen var at se. Endelig nåede vi cyklerne i nedtrykt stemning; lidt efter kom der en, jeg gik ham i møde, og det viste sig at være Asmus. Hans stemme var næsten ukendelig.

De tre cyklede hjem, og to blev tilbage. Noget efter kom en mand ned ad en vej, han gik lige løs på stedet, hvor vi stod. Det var Svend. Vi to lagde vejen hjem over brødre- renes bopæl. De var nu faldet noget til ro.

Og vi begyndte opklaringen. De fleste havde troet, vi var faldet i et baghold, men således var det ikke. De nordpå gående vagt- poster var blevet hængende bag en busk; de råbte de to af vore an og skød; der blev svaret med to hele magasiner. Det chokerede tyskerne, der forsvandt. De to tyskere, der skød syd fra, fik vore to, der skulle passe på den vej, til at gå tilbage. Svend Petersen smed sig nu bag roekulen på den modsatte fløj og forskrækkede os på tilbagevejen ved at skyde over mod tyskerne.

Den 5. marts kom det næste fremstød sammen med en gruppe fra Rødding. Sam- lingsstedet var Barsbøl skov. Rødding-grup- pen fik min broder med, og fra Rødding fik vi Alfred Tyssen og Hans Christiansen. Rød- ding-folkene tog nordpå. Og vi stiledede mod en gård sydpå, der hed Sjølund.

Efter de erfaringer, der hidtil var gjort, måtte der angribes på en ny måde, og den første prøve faldt gunstig ud. Kun én mand skulle gå ind på skinnerne, en håndlanger skulle følge med på den anden side af ind- hegningen, og samtidig skulle han advare, når en vagtpost nærmede sig. Den øvrige gruppe skulle dække i tilfælde af, at det kom til skyderi. Overtøj og støvler blev overladt til Hans Christiansen. Haye var håndlanger, og jeg lagde ud. To gange måtte vi rykke ud; det gik roligt og lydløst.

Vagtposterne passerede uden at opdage noget. Der blev lagt en afspøringsbombe med otte ladninger; om der blev lagt mere, husker jeg ikke, men det gjorde der vist. Stedet var godt, der var hegn og buske nær- ved. Gruppen gik hen til den før omtalte gård, mens jeg blev ved et dige nærved.

Et tog syd fra kørte over bomben. Der slog ild op om det og ud gennem taget på to vogne, hvor det brændte en kort tid. Men toget kørte ualmindelig langt, før det stand- sede. Knaldet lød igen ikke særlig højt. Pos- terne kom løbende til, en kraftig stemme gav dem en overhaling, »solche Lumpen – Schweinhunde« osv., det var en ordentlig opsang.

En forestilling sås her for første gang: 2–3 hold gik langs med toget og lyste på hvert hjul og undersøgte i øvrigt, hvad der måtte være sket. Der blev kaldt: »Nu lyser de af, så kan vi godt gå hjem«.

Afspøringen var lidt af en skuffelse, ingen vogne var væltet, men der var dog nogle, der hældede lidt, og mange sveller måtte udskif- tes. Det kunne ses sommeren derpå.

Rødding-gruppen nordpå opnåede intet; de mange vagtposter holdt dem tilbage.

Vi så betydeligt mere lyst på forholdene nu end tidligere.

De tyske vagtposter er et kapitel for sig. Det var et blandet selskab, mest lidt ældre folk, men også nogle, som havde været ved fronten og enten havde været såret eller syge, enkelte havde jernkorset, ellers havde de rødt/hvidt bånd i knaphullet. Det sagdes, det var, fordi de skulle kunne kendes fra andre, der ikke havde været ved fronten. Helt unge var der også en overgang, et par kompagnier, og de var de mest aggressive. Ind imellem gik der også tjekkere og russere med i bevogtningen. Bortset fra en kortere periode i februar gik bevogtningen som pa- truljeposter på en-to mand.

Efter hvad vi mente og kunne regne ud, gik de fra en station til en anden eller mu- ligt et vagtskur og tilbage igen. Når systemet

fungerede, som det skulle, var der ca. fem minutter mellem hver post. Men der var en hel del slinger i valsen, det kunne variere fra to til op mod tyve minutter mellem hver, der passerede. Der kunne komme en eller to småtravende, og andre gik meget langsomt, særlig når der var to. Det ubehagelige var, at de gjorde ophold undervejs, stod i ly, hvor der var et hegn med bevoksning. Lys blev jævnlige benyttet; jeg har ingen beviser for, at der blev røget, men set til klokken blev der jævnlige. Disse korte glimt af en lomme-lygte så vi de fleste gange, vi var ude.

Hvorledes de så på sabotagen, ved jeg ikke.

Det store flertal tyske tropper, der var på enen, var 2. eller 3. sortering; og nogle var fuldstændig ligeglade. Og de gange, der blev skudt, blev der med en enkelt undtagelse skudt for højt, men derom senere.

Underhånden var der sivet noget ud om en stor plan, der skulle lamme hele jernbanetrafikken. Og det var vist nok den 17. marts, det hidtil største fremstød blev ført med hele fire hold under Rødding.

Fra vor gruppe blev det Haye, Peter Nissen, de to brødre Poulsen, der mente, at de nu havde forvundet choket, og så min broder og mig.

Det var med større forventning og mere selvtillid end tidligere, det hele blev sat i scene. For første gang blev to af de amerikanske karabiner taget i brug. Peter Nissen og Haye kom op til os, og som sædvanlig vendte vi alle lommer for papirer, der kunne afsløre navn og adresse.

På vejen mødte vi de to brødre, der sagde: »Vi kan ikke styre os selv, I kan ikke være tjent med at have os med«. Vi andre var lige ved at blive rørt.

Lidt inden Barsbøl skov stod Aage Jensen og en mand mere; der var nogen på vejen – en ældre mand med et par børn.

Inde i Barsbøl skov kom yderligere en gruppe til fra Rødding. De skulle først have ladet op, hvad vi altid havde hjemmefra.

Aage Jensen lagde planerne. Rødding-folkene skulle gå i gang syd på ved en gård, der hed Fuglsang; han selv med en hjælper skulle prøve at tage sporskifterne nord for Farris station. Vi gik frem syd for Søgaard. »Kl. 11 går jeg i gang, så I må se at gøre jer færdige«, var de sidste ord.

Tiden var fremrykket, og vi halede ud; klokken blev noget over 11, da alt var klart; stedet var ikke for godt. Jeg gik hen for at se på de nærmeste omgivelser, og min broder fulgte stiltiende med. Der gik en vej over til brug for to små ejendomme. Leddet var lukket, men mellem to pæle var der en åbning.

Jeg gik ind, der var intet at se. Hvad du evner, kast af i de nærmeste krav, faldt mig lige ind. Det lykkedes; der hørtes skridt nærved. Der var spændt tråd for udgangen til den anden side. Vagten råbte: »Hvem der!« og skød. Jeg var allerede nede på jorden og skød. Han trak sig lidt tilbage og kom hurtigt ned på jorden. Jeg kravlede hurtigt et stykke – vi skød igen, og jeg kravlede igen hurtigt et stykke og kom over i et hul på den rigtige side. Nu kom der vagter løbende; jeg ud under tråden og ind i min broder, der havde fået en skramme over det ene øje; om det var fra et skud eller opspringende sten var han ikke klar over. Vi listede hen til de to andre, men de var der ikke.

Ja, nu havde vi formøblet vor andel i det store fremstød. Der havde efterhånden samlet sig en lille flok af vagtposter, hvad skidt, det kunne ikke blive ringere, og vi krøb atter frem. Manden, der havde skudt, var uden tvivl ved at fortælle for kammeraterne. De fik et pulver, og det så ud, som de blev blæst bort; et par knaldede dog bøsserne af.

Nu dukkede to frem fra marken ved siden af. Det var Peter og Haye. De var i vildrede med, hvem der var hvem. Skyde turde de ikke. Nu kom der et tog. I sidste øjeblik sprang en vagt frem og svingede med en lygte, men for sent. Efter knaldet dannede røgen noget, der kunne ligne et spørgs-

målstegn. Ingen vogne væltede helt, men et par hældede slemt. Vagtposterne knaldede nogle skud af, og de begyndte at lyse af.

Mens vi gik, bemærkede Haye; »Var det ikke kl. 11, Jensen ville gå af? Det bliver ikke i aften«.

Vi lovede hinanden at være mere forsigtige og arbejde solidt; det betalte sig alligevel i længden. Mens vi gik hjemad, undrede det os, at alt var så stille, vi havde ventet en nat med drøn i nord og syd.

Først da vi nåede ud for Jels by, begyndte det at glimte og dundre i sydøst. Det var Rødding-gruppen, der havde været i aktion.

Ude ved Jels-krydset opdagede vi, at der holdt en personbil med nedblændede lygter på Sommerstedvejen. Ned i grøften. Bilen satte sig langsomt i bevægelse og svingede ind ad vejen, hvor vi lå. En cykel lå halvvejs oppe på rabatten, lyset glimtede i styret på den, men bilen kørte langsomt forbi. Et skrækkeligt drama var undgået. Vi var parat. Det var almindeligt, at der kørte biler på vejen, når der var sabotage; de var ikke vanskelige at undgå, da de kunne ses på lang afstand.

Min broder kørte til Rødding, hvor han oplevede en bevæget nat. Jeg sov uroligt og drømte om bilen, der kunne have ligget sønderskudt ved Jels. Og dagen efter mærkede jeg panikken i kroppen.

En aften efter slog det ud i lys lue. Jeg havde været i Skodborg, og en bil holdt på vejen; jeg susede som en vild ind ad en bivej. Det kunne ikke fortsætte, altså tilbage i nærheden af bilen, skønt benene rystede. Det var en generatorbil, og manden var ved at få liv i gryden.

Et par dage efter var det fuldstændig ovre og kom aldrig siden igen. Den store plan blev ikke det, den skulle have været. Jes var langs dagen efter og fortalte, at en tysk jernbanemand havde klippet en detonator-blyant af en bombe, »so tut man!«, og derpå gik blyanten af, mens han viste den frem, det mentes, han mistede et øje og et par fingre.

I marts og først i april skete der forskellige ting. En dag kom Rosendahl og spurgte, om jeg ikke kunne finde et sted i Skodborg, hvor en lidt ældre mand kunne være. Jeg besøgte et par mænd, og Rosendahl kom igen med manden, der kaldtes Hans Christensen. Vi snakkede om forskellige mænd i Skodborgskov, det lod til, han var lokal kendt. Senere erfarede jeg, at en hel gruppe fra Vamdrup var blevet anbragt der. Den blev af værterne omtalt som deres egen med en vis stolthed, dog først efter 5. maj.

Jeg vidste dog noget inden. Pastor Nielsen i Skodborg kunne ved lejlighed godt komme med udfordrende bemærkninger om tyskerne. Og efter et lille møde i Skodborgskov, hvor der kun var 5–6 mennesker til stede, blev det galt. Nogle dage efter kom underofficeren fra skrivestuen, der var i konfirmandsalen, ind til præsten og sagde, at han måtte vare sin mund. Der havde lige været en mand og meldt ham for noget, han havde sagt ved dette lille møde.

Sagen blev drøftet i »Danske Samfund«, der var enighed om, at ingen af mødedeltagerne kunne være stikkeren, det måtte være en, der havde det på anden hånd, men sigte nogen bestemt var der ingen, der ville, heller ikke præsten.

At Gestapo gæstede Skodborg, var der beviser for. En dag stod jeg i Skodborg og talte med en af de tidligere omtalte tillidsmænd, da der kom en langsomt kørende benzinbil forbi med to mænd i.

»Ved du, hvem det er?« sagde han. Jeg formodede, at det var Gestapo. »Ja, det er dem«, svarede manden.

I forvejen havde vor købmand fortalt, at en dag havde der været to mænd inde i butikken, og da de var borte, kom en tysk soldat ophidset ind og spurgte, hvad Gestapo ville der. Der var ingen, der havde fattet nogen mistanke, også en af gruppens medlemmer havde set en benzinbil køre langsomt sydpå efter Mikkeltorg, mens manden i den var stærkt optaget af at betragte omgivel-

serne. Inden for gruppen så vi med sindsro på disse besøg. Alt var tæt, og det kunne til stadighed kontrolleres, om noget sivede ud.

Lidt mere urolige var vi med hensyn til muligheden for, at lokale folk skulle optræde som stikkere.

En aften, jeg var lige kommet hjem og ville gå i seng, hørte jeg en bil, der gik på benzin. Jeg slukkede lyset, da den kom ind i gården og løb hurtigt ned og vækkede min broder, og løb derpå bagud ud til et hushjørne. Der var ikke noget at se. Min broder kom i bar skjorte og en pistol i hver hånd, vi gik ud bag en plantage. Jeg listede lidt omkring for at se, hvad der videre ville ske; derpå krøb vi langs med havegærdet – det var forbandet med den lyse skjorte og de bare ben! Så startede bilen og kørte, og min broder sagde: »Jeg tror bestemt, det er doktor Østergaard fra Rødding«. Jeg bankede på husholderskens vindue for at høre, om hun havde mærket noget. Hun kunne ikke forklare noget videre, men var blevet bange, og jeg sagde så, det måtte være en bil, der var kørt vild.

Min broder kørte straks til Rødding. Det var Aage Jensen og doktor Østergaard, der havde været på besøg. Og det var meningen, vi skulle have været ud for at likvidere en farlig kvindelig stikker, der var taget ind på en gård i nærheden af Askov. Nu var det for sent. Jeg var lettet. Engang – det var først i april – var vi kørende til Rødding, jeg med en kassevogn og min broder på cykel. Hos Bagge, der havde en lille ejendom vesten for byen, fik vi to smørdritler fyldt med sprængstof m.m., der blev trukket sække uden om dem. Rosendahl var også til stede – han var gået under jorden på dette tidspunkt, men det var oplivende at tale med ham. Jeg tænkte, hvor er han falmet og ældet.

På vejen op mod Rødding skov mødte jeg tre mænd, der kom cyklende, en kraftig, lidt ældre mand i en brun lidt sportsagtig frakke kørte i midten med to yngre mænd, en ved

hver side. Der skete dog ikke noget; jeg havde pistolen i lommen og en håndgranat, det var standardudstyr.

Min broder kom lidt senere tilbage og havde også set dem, men var hurtigt kommet af vejen, han kendte manden. Det var en stor stikker, forhenværende politibetjent Christiansen fra Børkop. Han blev likvideret sidst i måneden af vore egne. Cykler var noget af et ømt punkt. Mærkeligt nok holdt de altid på henvejen, på tilbageturen måtte der et par enkelte gange trækkes. Derfor blev hovedvejen altid benyttet, så længe vinteren varede; da det først tørrede af, kunne vejene i Skodborg og Jels skove godt gå an. Der var ingen trafik om aftenen. Der blev næsten ikke sagt noget, alle havde en ubehagelig trykkende følelse og var forsigtige undtagen begyndere; de var som regel snaksomme og spurgte om, hvordan det ville gå, om udsigterne var gode og så videre. Ting, som de mere erfarne vidste, ingen kunne have nogen mening om. Den trykkende stemning varede, lige til der kunne gås i gang med arbejdet, så holdt den op for at vende tilbage igen, så snart den næste besked kom.

Efterhånden blev jeg klar over, at dette forhold havde en stabiliserende indflydelse og bevirkede, at de situationer, der opstod, kunne tages uden større sindsbevægelser eller nervøsitet. Jeg har ikke, så vidt jeg husker, hørt om, at nogen led af søvnløshed; alle blev som regel så trætte – særlig af den stadige opmærksomhed, at der ikke var nogen vanskelighed med at sove. Jeg læste for det meste et kapitel eller to af det ny testamente, før jeg sov. Det var i hvert fald for mig en nødvendighed.

Der opstod efterhånden en indvendig sult, og hvor langt kunne man tåle at komme ud uden at ende i den rene fatalisme? Ikke ubegrænset. Jeg tror heller ikke, at nogen følte det hele som særlig spændende. Det mest spændende var tiden imellem udlægningen af sprængmaterialet og togets kom-

me. Måske begyndere følte en vis spænding.

Men forbavsende hurtigt blev sabotagen dagligdags, et nødvendigt arbejde, som dog alle gik op i med stærk interesse.

Efter krigen snakkede jeg med et par gamle krigsdeltagere, der også mente, det måtte have været et spændende liv. Men spurgte man så, om det var spændende at ligge i granatregn, tænkte de sig lidt om og indrømmede, at det var det ikke.

Også med sydslesvigere har jeg talt om krigen, og det er stort set det samme billede. I en vis forstand sløves folk, i en anden skærpes alle sanser. Desværre husker jeg meget af dette for utydeligt til at kunne give en beskrivelse af det.

Mod slutningen af krigen blev der sat en anden taktik i gang. De forskellige grupper fik hver sin nat. Vor tur blev den 28. marts.

Købmand Husum i Skodborg skaffede mig et nyt cykeldæk, han havde fået en anelse. Det blev indviet Palmesøndag til rekognoscering; lige nord for vejen efter Bastrupskov var et helt ideelt terræn.

Det var det sædvanlige hold plus Kresten Møjbæk, der tjente hos Peter Nissen. Afsporsingsbomben var forstærket med et par ekstra pund. Cyklerne blev gemt vest for vejen Jels-Vamdrup. Der var rigeligt med hegn, små bakker og et dige med en cykelsti ved den ene side løb parallelt med banelinjen mindre end 100 m fra den. Gruppen blev liggende bag et hegn, mens jeg undersøgte stedet, hvor fremstødet skulle finde sted. Der kom et tog sydfra, og jeg gik tilbage. Da hørtes et nyt tog sydfra, jeg løb hurtigt hen til gruppen. Alt var klar, vi går om bord hurtigt. Hvad med vagtposterne? Skidt med dem, alle løfter om at være for-sigtige blev glemt.

Så hurtigt vi kunne løbe, gik det lige over på banelinjen, nogen nærmere forklaring behøvedes ikke. Jeg arbejdede så hurtigt som muligt og ærgrede mig over min bror, der tog den med ro. Toget var allerede nær. Hvor var min karabin? Ingen steder at se,

og nu måtte vi væk; karabinen lå, hvor jeg var sprunget over indhegningen, tilbage til diget i løb, der var en lille åbning, som jeg slap igennem, mens toget dundrede forbi.

Det var et militærtog med kanoner og udstyr dækket med presenninger. Lige efter det store knald kom et mindre fra en skinne-bombe, og vognene skred ud og begyndte at vælte, de sidste helt roligt, den allersidste betænkte sig lidt, inden den lagde sig.

I det samme begyndte en kraftig geværild fra de vogne, der endnu stod på sporet. Da lød der en høj latter, det var Kresten Møjbæk, der faldt; han rejste sig dog igen, og jeg så desværre ikke det komiske i situationen. Kuglerne kom lavt langs jorden og smædede i diget og buske. Vi kom i en fart i dækning bag et hegn længere ovre. Det var tydeligt, at der var noget farligt ved dette tog, der uden tvivl havde haft det første tog som forløber for sig for ikke at risikere noget selv.

Pludselig skød ild og røg ud i luften, og en række kanonskud drøned. Jeg fik et lille koldt gys – nu skød de mod gårdene i Bastrup. Men de gik langt oven over, og granaterne eksploderede langt borte; jeg har aldrig fået at vide hvor, men nogen skade må de ikke have gjort.

Stemningen var oprømt, og der blev sagt vittigheder. Kresten Møjbæk havde straks smidt sig ned, som han havde fået besked om med ordene: »Der havde jeg nær fået en kugle gennem hovedet«.

Dagen efter var Skærtorsdag, og der var en god anledning til at holde øje med oprydningen dagen igennem. Jes ved middags-tid og Peter Nissen om eftermiddagen.

Jeg tog selv af sted om formiddagen i mit bedste tøj. I Vamdrup gik der vagt uden for Missionshotellet, og gennem vinduerne sås tyske officerer sidde og spise; rundt om sås små grupper af folk fra byen i snak. Jeg tog ind på stationen og bestilte en billet. Der gik intet tog, den lille dame ved billeshullet var kort afvisende. En enlig vagtpost gik på an-

den perron og kiggede forundret. Lige over for Missionshotellet var en boghandel. Her stod to ældre mænd, jeg kiggede ind ad vinduet; med det samme vendte de sig mod mig og kiggede mistænksomt. Der stod to grupper af yngre folk på pladsen og gaden. Jeg trak langsomt med cyklen og forsøgte at opfange noget af samtalen og muligvis komme i snak. Så snart jeg kom nær, vendte alle sig og kiggede mistænksomt – det virkede lidt pinligt.

Vamdrup havde tidligere haft razziaer. Jeg kørte ud af byen, i udkanten kom fire soldater gående. De standsede et par unge mænd med en kuffert, som de undersøgte; der kørte en gammel kone foran, og jeg kørte hen ved siden af hende. Vi blev ikke standset, soldaterne var yngre raske folk med et lidt udfordrende og aggressivt væsen; de bar gule vinkler på ærmerne.

Nede omtrent hvor toget lå, gik der en bivej; her kom en barhovedet mand noget forvildet cyklende, og jeg standsede ham og spurgte om vej til Østerbygaard. »Du skal ikke den vej, de er helt vilde og skyder på alle, der kommer nær. Jeg har lige frelst to unge mennesker fra at blive skudt, og mine to drenge var også nær blevet skudt. Ja, toget har fået en rigtig en, 789 mand er hårdt såret. Kom denne vej!« I det samme keged han på mig: »Hvem kender du på Østerbygaard?« »Ja, det var i grunden et andet sted, jeg ville besøge«. »Hvad var det for et sted?« Det hele kom pludseligt. Ja, sagen var den, at i 1777 boede der en kancelliråd Hansen på Østerbygaard, men han havde nogle gårde i Skodborg under sig, og nu ville jeg se, om der skulle være nogle gamle papirer fra den tid. »Ja, den sag kender jeg godt«. Jeg sagde noget mere om forholdene med udskiftningen, det havde han ingen lyst til at høre på. Og fortalte videre om toget.

Vi fulgtes ad et stykke, så drejede han af og lidt efter kørte jeg tilbage. Vejret var diset, et hjælpelokomotiv var ankommet, og begge lokomotiver indhyldede toget i røg,

så der var ikke meget at se fra det sted, hvor jeg stod, mens jernbanefolk og arbejdere strømmede til nordfra.

Jeg kørte hen og besøgte en fætter, hvor en mand fra Vedsted fortalte om, hvor ufor-sigtige sabotørerne havde været.

Jes havde heller ikke fået meget ud af sin tur. Men Peter Nissen kørte ind ad stien ved diget; der stod flere folk. Oprydningsarbejdet var ved at være afsluttet. 8–9 vogne var væltet til siden, en tank lå med bunden i vejret, og en del materiel var dækket til. Da han opdagede en morbroder blandt jernbanefolkene, syntes han, det var bedst at forsvinde. De var tilfredse i Rødding. Der var noget gådefuldt ved dette tog, og jeg har hidtil ikke fundet nogen forklaring.

Lige efter påske blev der sat en aktion i gang mod de danske, der arbejdede på panser- og skyttegrave langs Kongeåen. De fik en skriftlig advarsel, hvor der stod, de måtte selv bære det juridiske ansvar for al skade og havde fortabt enhver ret, hvis der skete dem noget, såfremt de fortsatte med at arbejde.

Min bror tog til Københoved forsamlingshus, der vakte skrivelserne nogen halløj og diskussion inde i huset. Han slog derfor et par vinduer ind, det gav ro.

Jeg tog til Skudstrup skole, hvor arbejderne vendte hjem efter påskeferien; der var en livlig trafik, og der boede ca. 50 mand her. Ved gavlen af gymnastiksalen blev de nødvendige ærinder forrettet; jeg gik derom, men der kom ingen. Nu skete det på trappen. Jeg gik hen og holdt en mand op. Lad være med at gøre grin, svarede han. Han havde lige ladet vandet og begyndte at løbe; så stivnede han og modtog skrivelserne meget ydmygt. Dagen efter blev der ikke arbejdet mere i Skodborg. I Københoved fortsatte nogle, hvorfor nogle af gruppen tog derop og skød en del skud af, knækkede en del skovle og spader, og stak ild i nogle dynger af grantop, som brugtes til beklædning.

Næste dag mødte jeg formanden for Dan-

Togafsporing ved Padborg. Billedet tilhører Museet for Danmarks Frihedskamp 1940–45, hvor man gerne modtager yderligere oplysninger om selve sabotagehandlingen. Det samme gælder billedet side 161.

ske Samfund, der sagde: »Hør, de siger, du har jaget arbejderne af pansergraven og sat ild på!« En hurtig undersøgelse viste, at der ingen navne var nævnt. Men en af entreprenørerne, der logerede på Vesterkroen, havde sagt, at manden, der havde været i Skudstrup, var genkendt, og sagen ville snart være opklaret.

Det var et fupnummer. Denne aktion virkede mere ubehagelig på mig end alt andet; jeg syntes, alle og enhver måtte kunne forstå, at det kun var ødelæggende med alt det graveri i markerne. Det skulle ikke være nødvendigt at holde folk en pistol for brystet.

Alle medlemmer af modstandsbevægelsen blev vaccineret mod tyfus og dysenteri af doktor Østergaard i Rødding. Den 7. april havde vi den gemytlige sabotage, ti skinnesprængninger ved Tirslund sammen med

Hans Nørsgaard og Alfred Tyssen; min bror og jeg var med som udflugtsmedlemmer, vejret var mildt, ingen vagtposter, ingen tog, men nogle unge mennesker lo og snakkede i nærheden.

Et par dage efter kom Aage Jensen, mens jeg var ved at så det sidste stykke korn: »Nu kan du godt holde op, for nu skal vi have gang i sagerne!« Han havde en ny instruktion med, vi fik jernbanen fra Bastrup til Sommersted. Hverken Rosendahl, der kørte rundt med en hvid kaninskindshue på hovedet, eller Jensen i sommerfrakke kunne undgå at vække opmærksomhed.

Den 11. april tog seks mand fra Skodborg-Langetved ud til Sjølund. Til en begyndelse så det ud til, at det hele skulle blive ødelagt, efter at to afspøringsladninger og en lille halv snes skinneladninger var gjort klar. Parallelt med banen gik et hegn i ca. 100 me-

ters afstand. En mand gik straks over for at se på sagerne, og samtidig kom en patrulje på to mand, der gled lydløst ind bag et par buske. Et lille glimt sås, og så var der ro; manden, der lå ca. 20 meter derfra, kunne ikke røre sig og tænkte på, at den øvrige gruppe, der var ved at kravle gennem pig-trådshegnet, snart ville gøre et eller andet, der røbede dem, men ikke en lyd hørtes. 10–15 minutter efter gik patruljen videre. Manden kravlede tilbage, og en 50 meter derfra indtil diget lå den første mand og derefter resten kønt i række. De havde klaret hegnet fint. To mand med hver en håndlanger uden for indhegningen gik i gang med at lægge ud – den største afspøringsladning var på fire kilo og den mindre på knap to kilo, bestod kun af en enkelt bombe. Begges tidsindstillinger var på to timer. Så blev der lagt 3 med et kilo, en med 5½ times indstilling og en med 12 timers; de blev gravet lidt ned i skærverne, og seks almindelige dobbelte skinneladninger blev yderligere anbragt.

Der kom en enkelt patrulje til under arbejdet, men gruppen trak sig lidt tilbage, mens den passerede.

Resultatet blev afventet bag hegnet, og lidt efter kom der et tog; knaldet var temmelig kraftigt; men kun den lille ladning gik; det gav et smæk hver gang et hjul gik i hullet, så stod toget. Almindelig skuffelse over, at den store ladning ikke var gået. Den sædvanlige undersøgelse med lygter begyndte, og ikke uden gysen så vi, at vognene var mærket med Røde-Kors; et Lazarettog, og alligevel noget af en lettelse over, at den store ladning ikke var gået; den var ellers omhyggeligt lagt.

Under hjemturen benyttedes en ny rute over gangbroen ved Jels Volsted. Kort efter at cyklerne var taget frem og lidt inden vejen, sås et lys et øjeblik, og samtidig hørte vi en raslen ved siden af skoven, der her er ganske smal. For de første to mænd så det ud, som om en mand sprang fra et træ hen

bag et andet. Gruppen gik omgående i stilling, de to første mænd gik hurtigt frem mod den formodede mand, de gik i dækning bag hvert sit tykke træ. Nu gik der et par spændende minutter. Manden stak snart hovedet frem ved den ene side af sit træ, lidt efter kiggede han fra den anden side. Den øvrige gruppe fik nu et vink om at kravle frem for at tage offensiven, og så afslørede manden sig som en plag, der gik nede i engen. Lidt forsigtigt listede gruppen sig nu ud til Lundevejen efter det lykkeligt overståede eventyr. Lyset stammede fra en ejendom, der lå ved vejen. Resten af turen forløb uden oplevelser bortset fra, at vi måtte søge dækning for en bil bag et hus.

Et par gange havde vi mærket en fin hentydning fra Rødding til broen ved Nørreå ved Sommersted. Den sidste gang var dagen efter dette fremstød. Jeg tænkte over sagen, og min broder tog til Rødding med et forslag. Det blev vel modtaget, og jeg tror ikke, at nogen ræsonnerede over dets svage sider.

Fredag aften debuterede en ny gruppe fra Rødding-Hjerting med et vældigt knald. En mængde vogne væltede ned ad en skrænt ved Neder Lerte; der var både døde og mange sårede. Lørdag blev det slået fast, at det næste skulle være broen. Og fremstødet skulle ske søndag aften.

Rollerne var hurtigt fordelt, det var som i et fodboldhold, hvor alle kendte hinandens mangler og fortrin, så det voldte ingen vanskeligheder. I Rødding lavede de bomberne. Hvem der havde lavet beregningerne, ved jeg ikke. Det var en indviklet historie med to bomber i jutesække og to skinneladninger forbundet med tre dobbelte Cortex. For transportens skyld var det dog delt i to halvdele.

Aksel Jakobsen og min broder skulle forestå sprængningen. Og hele styrken, fire mand plus Rosendahl fra Rødding og otte fra Langetved-Skodborg, blev delt op i tre grupper. Det blev nødvendigt med en overkommando, enten Rosendahl eller Aage Jensen. De to sprængningsfolk rekognoscerede

om søndagen. Jeg blev hjemme og samlede folk: Haye, Peter Nissen, Kresten Møjbæk, Jørgen Skøtt, Hans Leht, Sigurd Lambertsen, og fra Rødding Alfred Tyssen, Hans Christiansen og Hans Nørgaard – alle prøvede folk, dog to nye.

De forskellige opgaver, der skulle løses, blev ordnet selvstændigt af dem, der tog sig dem på; det var blot at tage til efterretning, der var ikke meget, om i det hele taget noget, der mindede om militærorganisation. Vi samledes bag en skov ved Mikkeltorp og kørte samlet til et sted, hvor den gamle småbanelinje går ned mod Nedre Lerte. Der var noget mere trafik på vejene, da det var søndag aften, og de mange cykler vakte nogen opsigt.

Da vi nåede stedet, blev cyklerne gemt bag et hegn. Lidt efter kom Røddingfolkene med Rosendahl i spidsen; det lettede. Medens der blev bragt orden i de mange folk, maskinpistoler samlet og så videre, kom der en mand cyklende; alle var dog i dækning – han kørte bogstavelig talt gennem hele flokken uden at bemærke noget.

»Må vi så få at vide, hvad I har tænkt jer? Hvad skal jeg?« begyndte Rosendahl. Ja, det var meningen, han skulle have overkommandoen og tage sig af de ting, vi andre ikke kunne klare. Alle blev derpå orienteret, og der fortsattes til fods.

Et stykke vesten for broen nede ved enge blev der gjort holdt. En kilde eller snarere et drænrør rislede meget poetisk, og forårsnatten med viber og andre fugle virkede stemningsfuld. Et par mand prøvede på at slukke deres tørst. Jeg følte også trang til en slurk vand, men tankerne arbejdede ustandseligt. Ideen med at gå ind på skinnerne lidt nord for broen med fortroppen og derpå gå ned og tage vagten, havde store svagheder, og udførelsen af selve sprængningen kunne blive meget vanskelig, hvis ikke der var mellemrum over de svære jernbjælker, der bar broen.

Rosendahl sad hensunken i sine egne tan-

ker, kun sprængningsfolkene diskuterede lavmælt. Alt var klar – jeg gik forud, resten standsede ved et lavt hegn, den sidste dækning, før der var åben mark over til jernbanelinjen. Jeg listede der over; der gik en enkelt post forbi. Vi kunne roligt gå lige på, for den lave græsmark dækkede godt nok, og vagtposten stod dækket af et skur. Hegns-trådene blev klippet over, og fortroppen, der bestod af Haye, Peter Nissen, Alfred Tyssen og mig, og sprængningsholdet Aksel Jakobsen, Jørgen Hansen, Hans Leht og Rosendahl gik frem. Resten med Hans Nørgaard som gruppefører skulle dække mod nord en hundrede meter fra broen.

Lige før broen kom der igen en post, der blev vinket ned, et par mand blev dog roligt stående.

Fortroppen gik hurtigt op ad den høje dæmning. Vagtposten stod i døren til skuret. Ved lyden af skridt gik han lidt frem, og vi stod over for hinanden.

»Smid geværet!«

Hans tone lød udfordrende, da han svarede: »Warum?«

Han blev nu indtrængende opfordret til at overgive sig og smide geværet, men pludselig sprang han ind i huset. To salver knaldede. Og klagende råb om hjælp lød. Jeg gik ind og tog ham i hånden og forsøgte at få ham op; han lå lavt og kunne ikke støtte på benene.

Nu kom resten af holdet op ad dæmningen og gik frem for at dække mod syd mod Sommersted. De to dækningsgrupper havde nogle 1-kilos bomber med, som blev lagt ned under skinnerne i gruset, der var femog tolv-timers blyanter i dem.

Der blev skudt ved gruppen mod nord, og vi hørte stemmer og skridt af folk, der kom ud mod os; de fik nogle skud som advarsel og holdt sig derpå helt rolige uden at skyde.

»Klar!« råbte de henne ved broen. Den lange lunte gnistrede lystigt – det var et oplivende syn. Ovre ved hegnet lå og stod hele styrken; en fik den idé, at det var godt at

gabe, for at trommehinderne ikke skulle springe. Nørsgaard gjorde et fotografiapparat klar. Det gav et hult drøn, der fik ekkoet til at rulle fra alle skove i omegnen. En regn af gnister kom ned gennem luften, mens cement og sten plaskede ned i åen. Vagterne skød et par skud af, kuglerne fløj pibende gennem luften.

Den stakkels vagtpost havde Rosendahl taget sig af; han var blevet lagt i en grøft, og snakken vendte ustandelig tilbage til ham under tilbageturen. Det virkede stærkt på de fleste. Jeg tror, han blev bange; men det var ikke nemt at vide i den korte tid, hvor ingen kunne vide, hvad han ville foretage sig, og jeg regnede med en håndgranat, så snart han var sprunget ind. Han døde senere af sine sår – han var ramt i maven.

Fra Mølby så vi et par biler køre ud ad vejen efter Jels. Vi gik tværs over alle marker, da vi hørte nogen fløjte. Det viste sig, at tre var bleven opholdt i noget pigtråd. Men nu var der tvivl om retningen, vi skulle gå, en ny blev udpeget.

Noget efter hørtes forskellige lyde. En sagde: »Det er vore cykler, de har fat i«. Jeg listede over i retning af lyden. Den stammede fra vagtposter, der gik ved det tog, der var bombet fredag aften. Vi var gået i ring, nu blev der sat en ny kurs og noget efter kunne det konstateres, at vi gik på vejen efter Farris. Tilbage igen, og cyklerne blev fundet.

Natten var ved at være ovre. Nogle tipvogne ved vejen var lige ved at blive antaget for soldater. I Jels havde der i nogen tid været et ildskær at se, det var et værnemagerværksted, der blev svedet af. Det var begrundt at blive lyst, før alle nåede hjem.

Den næste dag blev drøj, jeg skulle have mødding kørt ud – det blev til fem læs den formiddag. Min broder lånte en rask hest og en vogn hos vor nærmeste nabo, Jens Holm, for at hente det hidtil største parti sprængstof m.m. Det blev, så vidt jeg husker, ordnet med Rosendahl om natten. En

vognmand fra Hjerting havde hentet et læs, som nu skulle fordeles. Ved ankomsten stod vognmanden uden for sit hus. Al udlevering var aflyst. Tyskerne kontrollerede al trafik omkring Rødding.

Om eftermiddagen gav det igen fem læs – vi var dødtrætte.

Næste dag blev sprængstoffet hentet, ca. 75–100 kg, foruden flere kasser.

Senere talte jeg med lærer Johnsen fra Skibelund, der var lærer på efterskolen og samtidig forpagter af en pavillon ved festpladsen i Skibelund Krat. Hos ham boede kaptajn Aage Højland Christensen dette forår sammen med sine to sekretærer. En dag eller to var han ikke hjemme. Sekretærerne var urolige, men morgenen derpå så Johnsen, da han trådte ind i restaurationen, Højland Christensen sidde der – smilende – med et glas vin foran sig. Skægstubbene var blevet noget lange, og Johnsen kunne mærke på ham, at noget var gået godt.

Onsdag morgen klemte vi på med møddingen. Hen på formiddagen kom min søster, Inge Margrete, og sagde, at Rosendahl var taget. Hestene blev spændt fra, og vi satte os ind og fik en kop kaffe; lidt efter kom Hans Christiansen. Humøret steg, mens vi sad ved bordet. Mon ikke Rosendahl skulle klare sig? Vi troede det, og troede det dog ikke.

Min broder tog af sted for at advare blandt andre Kaj Skibelund, der levede under jorden et sted i nærheden af Estrup. Alt vort sprængstof, forladninger, Cortex m.m., blev pakket i kasser og sække. Ved middagen bemærkede husholdersken Thora Dam: »Jeg mente ellers, I skulle have så travlt!« Jeg undskyldte med, at der var kommet fremmede.

Det var aftalen, at min broder skulle være tilbage kl. 1. Hestene kom for ploven, den ene skulle snart fole. Hans Christiansen vandrede frem og tilbage fra gården og ud i marken, og for hver gang fik hans ansigt et mere trist udtryk: »Han skulle længe have

været tilbage – nu er kl. 3«. Jeg slog det hen, men begyndte også at blive urolig. Kl. 4 spændte jeg fra, fodrede og cyklede til Skodborg.

Inde hos købmand Husum var kommis'en Hybschmann altid godt underrettet. Ja, det havde ikke været så godt i dag. Folk var blevet visiteret omkring Skodborghus, og tyskerne stod godt dækket og sprang først frem, når folk var ud for dem. Ellers havde han ikke hørt noget. Det lød ikke godt, og jeg kørte hjem.

Der blev malket, og kl. blev 7. Aftensmadden stod på bordet. Jeg havde mistet al appetit. Da kom der nogen i gården, og Aksel Jakobsen og Jørgen trådte ind; vi blev helt vilde, og satte os til bordet og spiste, som om ingen havde set mad hele dagen. »Hvad fejler I dog?« sagde Thora. »Jeg synes, I er så mærkelige«.

Efter sengetid blev hele lageret flyttet og gemt i en stor pindestak (hugget kvas) på Jens Holms mark. Han var selv underrettet, Hans Christiansen tog til en bekendt, og vi andre sov i laden.

De næste nætter tilbragtes i et sohus af halm et lille stykke fra gården. Her var lunt og ganske hyggeligt. Vi havde en hund inde i stalden. Aksel Jakobsen stod i møddingstedet, til det var ryddet, og det lykkedes lige at få nedpløjet, inden hoppen foled. Det gik ikke godt. Hoppen fik en børslgning ved fødslen, og føllet blev snart sultent, da der ikke var mere mælk. En nabo havde samtidig mistet et føl; han gav mig 100 kr. mere, end jeg forlangte, og fik føllet. Næsten ingenting er så trist som en hest, der sygner hen. Den keg langt og sørgmodigt efter os, hver gang vi forlod den. Lige inden begivenhederne tog fart, var den afhentet af Lunderskov til kød- og benmel.

En aften var Aage Jensen og spiste sammen med os, hele Rødding-gruppen var under jorden; de fleste var dog stadig på egnen, og vi regnede halvvejs med, om det ikke skulle lykkes Rosendahl at klare sig

med at angive Rødding-folkene. Kunne vi blot blive de første, der opdagede, når faren nærmede sig, skulle muligheden for at klare sig være nogenlunde.

Skodborgby-gruppen, som vi ikke havde haft kontakt med siden efteråret, ville gerne have forbindelse med os nu, og jeg mødte mandag aften. Skodborgfolkene ville gerne være med til noget aktivt, og en aften tidligere havde nogle af vore folk været på jagt efter biler uden resultat; jeg tænkte, det kunne være en passende begyndelse for Skodborg, og jeg lovede at lægge sagen frem for Aage Jensen hurtigst muligt.

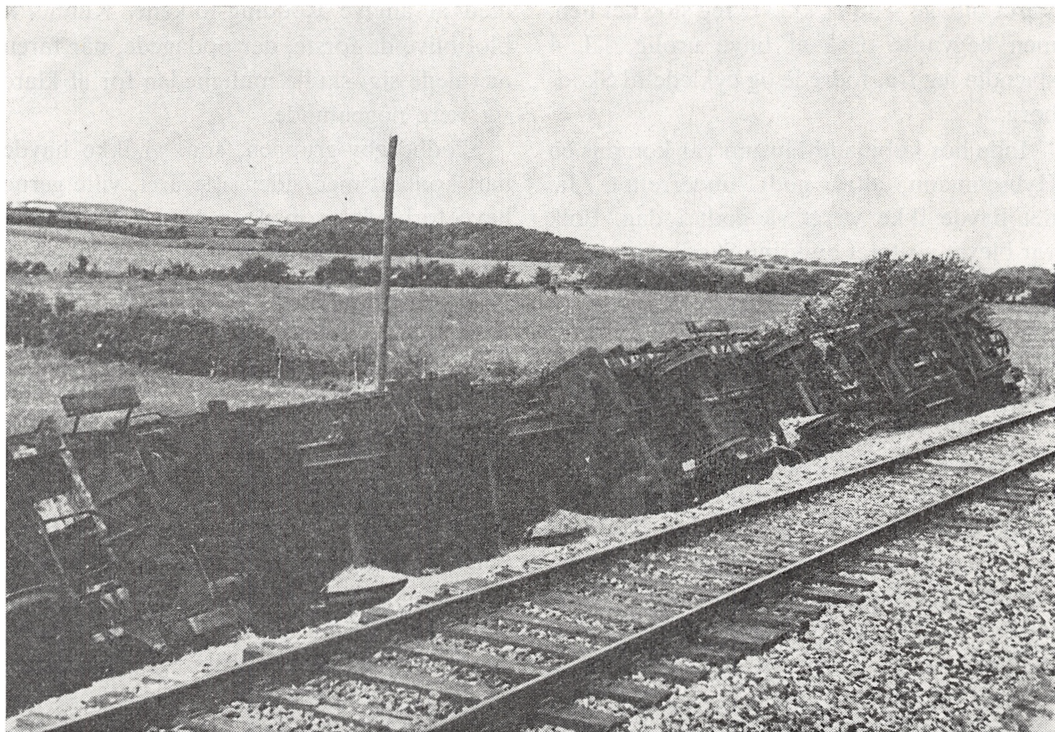
Derpå cyklede jeg til Langetved forsamlingshus. Aksel og Jørgen var taget til Rødding. De vidste, at der kunne de træffe mig. I forsamlingshuset blev der vist en film, som hed »Glimt fra Amerika« af Haakon Mielche, og anden akt begyndte lige efter, at jeg var kommet ind i salen.

Det var farvebilleder af fisk optaget under vandet, og for at bøde på den noget stillestående handling havde fremviseren vittigheder, som han anbragte på passende steder. Da akten sluttede, sagde han, dette her var nu ikke særlig spændende, men nu skal de få noget at se fra et spændende Amerika, I ikke har drømt om.

I dette øjeblik trådte kogekonen Johanne Iversen ind og sagde: »Der er to mænd her ude i forstuen, der ville tale med dig«.

Jeg gik ud, der stod to yngre velklædte mænd i cotton coats. »Er De Kr. Hansen?« spurgte den ene. »Ja, hvad vil I, og hvem er I?« svarede jeg. »Jo, ser du, hr. Hansen – vi er det tyske sikkerhedspoliti«. Den ene var allerede kommet om ved siden af mig, og så råbte den anden: »Så ta' ham!« De sprang så begge til. Den ene tog i kraven bagtil og den anden i kravetøjjet.

Der blev lidt tummel, jeg kunne mærke, der var flere udenfor. Tankerne løb hurtigt gennem hovedet. Inde i salen sad de fleste af gruppen, og salen var fuld af folk – det var det rigtigste at gøre pinen kort.

En sabotage mod et tysk troppetransporttog, der skulle til Norge, faldt sted mellem Farris og Nedre Lerte fredag 13. 4. 1945.

Sabotagegruppen vidste, at toget skulle passere Sommersted kl. 23, og man brugte dobbelt så store ladninger, som man plejede. Der var ingen forsinkelser indbygget i den lille runde cylinder, der blev sat på skinnerne (se billedet side 167), så bomben sprang lige bag lokomotivet. Det men-

Kogekonen løb hurtigt ind i salen, og jeg trak en håndgranat op af lommen. »Pas på!« råbte den ene Gestapo. »Han ta'r en pistol!«

Begge to sprang de om mod døren. Jeg kastede granaten ud over trappen, og de rev begge pistoler op af lommen.

Den ene for ud af døren og råbte: »Der kommer en håndgranat«. Den anden skød og forsvandt. Jeg faldt om på gulvet, men kom hurtigt på benene og løb tværs over salen foran scenen.

Inde i salen var folk ved at gå under bordene, nogle havde hovedet lige over bordpladerne, andre stod endnu op; når bordene hældede, raslede kopper og tallerkener ned på gulvet.

Fra vinduerne, der var knust af håndgra-

naten, flagrede mørklægningsgardinerne. I midtergangen stod formanden Jens Kr. Holm og Ebbe Bach og formanede folk til at lægge sig roligt ned.

Johanne Iversen løb straks ind og tog sine egne børn i hånden og råbte: »De skyder ham!« og løb op på scenen; herved blev en 10–12 helt unge og større børn, der sad på de forreste bænke, revet med.

Da jeg nåede døren, løb de sidste op, mens to-tre skud knaldede, og en ung mand, der sad ved siden af døren blev ramt i det ene ben.

Oppe på scenen var to af vinduerne lukket op, og ud af det ene sprang kogekonen sammen med hele flokken i en forbavsende fart.

tes, at sprængningen kostede henved 100 døde og sårede.

Gruppen bestod af lederen Carl Christiansen og Hans Smidt fra Rødding, samt to studenter fra Århus, Bruno Andersen (Moppe) og Oluf Gram (Volle).

Billederne er taget midt i maj 1945. Den kraftige sprængladning bevirkede, at togstammen faldt dels til højre, dels til venstre, hvad man kan skimte på ovenstående billede. (Amatørfoto).

Jeg trak pistolen op af tasken og gik frem til det andet vindue. Her stod den ene gestapo; jeg skød, og han faldt imellem nogle nyplantede træer. Det andet vindue var nu frit, og jeg sprang ud og løb mod et hegn, men tabte hurtigt vejret og gik så roligt nordpå. De andre stormede mod vest. Konen og pigerne let synlige i de lyse kjoler.

Lidt efter begyndte en ret kraftig skydning med maskinpistoler nede ved forsamlingshuset. Jeg blev lidt urolig for de mange folk, men de lå jo dog på gulvet. Skydningen, viste det sig senere, var rettet mod de løbende; af dem blev en ramt i benet, og en pige fik et strejfskud.

Jeg fejlede ikke noget videre ud over, det kneb med at få luft, når jeg ville løbe. Hos

smeden, der boede ved et vejkryds, var alle forsamlede. Jeg fortsatte lettet over at slippe forbindelse med de mange mennesker.

Der lå en stor gård, hvor en af vejene endte, der gik jeg om i haven og bankede på sovekammervinduet og forklarede manden, Jens Jensen, hvordan det var fat. Det tog nogen tid, før han lukkede op. Han spurgte, hvad jeg ville: »Hør lille Kresten, var det ikke bedre, jeg fik den der?« Han tog om min hånd med pistolen; nej, jeg forklarede igen, hvad jeg havde tænkt. Så var han med; konen ville også med på turen, hun kunne cykle op og få fat i sygeplejersken i Københoved. Fodermesteren blev vækket, så han kunne følges med konen.

Vi to andre gik tværs over markerne til

Københoved og gik ind til husmand Jensen Skov. Her samledes efterhånden lærer Sørensen, Ida Jønson, sygeplejersken, de to medlemmer af gruppen i Københoved Jes Skov og Hans Leth. Jens Jensen, der var gammel soldat, var betænkelig. Jeg begyndte at hive efter vejret, og der blev sendt bud efter doktor Rahbek i Skodborg; han var rigtig i ilden den nat: Først til den sårede hos smeden, så til Københoved, bagefter til den unge mand, der blev såret i forsamlingshuset, og ind imellem fik han en stor pige halet i land i Skodborg. Hen på morgenstunden flyttede jeg hen hos lærer Sørensen.

For Gestapo forløb aftenen uheldigt; efter at have taget fire mand i Jels, spiste de til aften i Mikkelborg Kro. De var otte mand i to biler. Derefter kørte de til Langetved og spurgte om vej og blev vist til Krogstrup, hvor der boede en gårdejer, der hed Chr. Hansen. Her blev de efterhånden klar over, at de var kommet helt forkert efter det. De ringede nu til Kolding, hvor de fik fejle numre, men omsider fik de dog fat i hovedkvarteret og blev retvendt igen.

Der blev straks ringet til Jens Holm om at advare, det fik han gjort, men ingen var jo hjemme.

Lige efter kom bilerne, to mand gik ind og forklarede husholdersken Thora Dam, at de var to hestehandlere, der ville tale med mig.

Jo, jeg var nede i forsamlingshuset, hun kunne hente mig. Det kunne ikke betale sig, de var fra Rødding og kørte lige forbi, så kunne de træffe mig der.

Der kom to andre mænd ind, der satte sig i sofaen uden at spørge. Thora keg på dem, den ene kunne dansk, det var Ries, men ellers talte de tysk.

Lidt efter så hun, der var blevet underligt til mode, sit snit til at forsvinde ud ad bagdøren.

Jens Holm skulle lige til at cykle ned til forsamlingshuset, da den ene bil igen kørte vestpå. Han gik ind i forsamlingshuset; alle

lå på gulvet, og han lagde sig også.

Lidt efter kom Thora og kom også til at ligge.

Nu gik Hays ud, da de to påstod, der var ingen; da han kom ud i døren faldt et par skud, og det ene ramte døren.

Der var fem mand med i bilen ned til Langetved, og tre blev hjemme på gården; de tre blev hentet til Langetved, og en bil med den hårdtsårede gestapomand Børge Godtfredsen kørte til Askov Højskole, hvor der var lazaret. Han blev senere begravet på kirkegården der.

De to andre danske var Hans Christensen og Ries, resten var tyskere.

Det blev sent, før de kunne begynde på at visitere folk. De kaldte først formanden Jens Kr. Holm ud, udspurgte og instruerede ham om, hvorledes folk skulle forholde sig; derpå rykkede de selv ind – et uforglemmeligt syn for de Langetveder-folk.

Først fik børn og gamle lov at gå, til sidst mændene, tre blev holdt tilbage; Jens Kr. Holm, Iver Wind, der var sognefoged, og Kresten Møjbæk for en fejl i legitimationskortet. Alle var enige om bagefter, at Gestapo var mest nervøs; Ries stod under visitationen med maskinpistolen i anlæg på klaveret, og det var ubehageligt at se på en mand, der rystede så stærkt på hånden, med et våben i hånden.

Et par salver blev skudt af for at sætte fart i de sidste folk. Da der ikke var plads i bilerne, fik Kresten Møjbæk lov at gå. Jens Kr. Holm og Iver Wind blev indsat i arresten i Kolding.

Aksel Jakobsen og Jørgen kom hen på aftenen forbi forsamlingshuset i Østergaards bil, der skulle bringes i sikkerhed; mens de var ved at køre den ind i en nabos lade, så de, at der kørte biler fra Højvang.

Så vidste de, hvad klokken var slået.

De gik op og tog våben og udstyr fra halmhuset og opdagede så, at der ingen var i gården; på vejen var tre hegnspæle sat i pyramide med en besked i toppen fra Ge-

stapo til underretning for feltgendarmeriet.

De biede ved vejen, til folk begyndte at komme tilbage og kørte bort i bilen sidst på natten. Men ingen vidste egentlig, hvad der var sket. Det var kommet som et lyn fra en klar himmel for folk i Langetved. Sidst på natten blev bilen kørt til Hjerting.

Om morgenen gik to af Jens Holms karle op for at malke. De blev straks taget i forvaring af feltgendarmeriet; der var ca. 15–20 mand. Karlene fik dog lov til at malke og fodre, mælkekusken blev også taget, og Thora Dam, der havde overnattet hos en nabo, blev, da hun kom, sat til at lave mad. 100 æg blev kogt i første omgang, og da der ikke var brød nok, blev skiver af røget skinke brugt til at bide af. Det var rigtig nok strengt at se på, fortalte Thora Dam bagefter.

Da vi skulle have en fed so slagtet, gik slagteren også i fælden.

Den sidste, der kom, var posten. Han var ikke forknyt og kom med spydige bemærkninger om tyskerne, og spurgte dem, om de ikke snart kunne se enden. Imens blev hele gården grundigt gennemløbet uden resultat. Karlene blev sat til at flytte kornet i et korngulv; her fandt de nogle papirer og en instruktionsbog. Karlen, der tog papirerne i hånden, fik et par lussinger. – Nogle færdige bomber, der var skjult i en sandgrav, og et tysk gevær, der lå i halmhuset, var hele udbyttet. Over middag blev de to karle og Thora ført med til Kolding.

I Langetved fik de dog en ekstra forskrækkelse; næste formiddag var hele byen samlet ved forsamlingshuset for at hente cykler, tøj og madkurve og for at drøfte nattens begivenheder. Stemningen var vist temmelig forarget, særlig blandt konerne. Drengene løb rundt og samlede afskudte patroner op. Da dukkede en stor lastbil op og svingede ind foran huset, og ud sprang SS-folk, og alle Langetved-mænd blev stillet op mod muren med hænderne i vejret; lidt efter fik de øje på en dreng, der løb af sted op ad

marken. De åbnede en voldsom ild, og nogle rendte bagefter og fandt drengen hos smeden, hvor der just holdt en bil for at køre den sårede fra om aftenen hjem. Både bilen og huset fik et pulver. Men de blev dog lidt flade, da de så drengen, der var ramt i den ene arm.

Jeg hørte hele kanonaden i København, hvor jeg lå godt gemt mellem et loftsværelse og taget i lærer Sørensens hus. Næste nat flyttede jeg over i brugsforeningens pigekammer. Og blev passet og plejet, så det var en fornøjelse. Sygeplejersken kom et par gange hver dag.

Et par dage efter dukkede Aage Jensen op hos lærer Sørensen og gjorde ham slemt forskrækket, da denne troede, det var en stikker. Men det klaredes. Jensen holdt på, jeg måtte væk. Der var begyndt at sive for meget ud. Og om aftenen kørte doktor Larsen fra Rødding mig ned i præstegården til pastor Holm, og næste formiddag, da der var gudstjeneste, bekendtgjorde pastor Holm, at hans kone desværre var blevet syg om natten og måtte på sygehuset. Imens kørte Falck fra Vejen os begge til Brørup sygehus. Jeg syntes efterhånden, at jeg var blevet ganske god til at stikke en forklaring ud, men på denne tur opdagede jeg, at andre var helt anderledes perfekte. Jeg havde ondt ved at følge med i, hvad der nu var den gældende forklaring.

Lægerne var godt tilfredse efter undersøgelsen. Stationslederen fra Falck i Vejen og jeg fik en forsvarlig middag. Falckmanden var fuld af historier og oplevelser fra krigen. Da han var gået, kom Aage Jensen, og vi var glade for at se hinanden.

Og lidt efter kom en bil; i den sad der en lille dame. Jeg kom ind i bilen til hende og betragtede hende mistænksomt. Hun var sminket og sad med et fjoget blaseret udtryk. Vi kørte vestpå, og jeg lagde mærke til, at den lille dames snak ikke harmonerede med hendes udseende. Vi kunne ikke finde gården, hvor jeg skulle hen, og den

lille dame måtte ind for at ringe – både hun og Jensen var lidt nervøse. Der, hvor vi holdt, var der just en tysk øvelse i gang, og unge soldater løb rundt om ved husene og legede krig.

I en gammel gård i Trilho kom manden Laurids Faaborg og hans søster ud og tog imod os, og her havde jeg som gammel landbrugsskolekammerat tolv gode og rolige dage.

Et par dage efter fik jeg navn, da kom Jensen og den lille dame uden maling og i almindelig formiddagskjole cyklende med legitimation, der lød på Peter Petersen.

Det var klart, at afslutningen på krigen nærmede sig, da Hitler var død. Jeg var oppe hele tiden, men gik tidligt i seng. Der kom naboer næsten hver dag og diskuterede de sidste nyheder om »Admiral Døsig«, som en enfoldig mand kaldte ham. Egnen var mager sand- og mosejord med den store Hovborg Plantage mod nord.

Mændene fulgte begivenhederne med den eftertænksomme ro, som er egen for vestjyder. Den store sagkundskab, som dominerede hjemme, manglede.

Om aftenen den 4. maj var jeg lige gået op for at gå i seng, da der blev råbt: Kom ned! Overgivelse. Jeg husker ikke, at nogen sagde noget særligt, men lidt efter lidt bredte der sig en stor glæde i den gamle stue, og en flaske med kaffebønner blev taget frem. Den var gemt til denne dag.

Jeg fortsatte den underjordiske tilværelse endnu et par dage. Ad landevejen nord fra rullede de tyske tanks. Soldaterne sad sløve og sovende ovenpå, mindre flokke kom gående eller kørende, det var forbi.

Den 7. maj henimod aften kom en bil med Dannebrogflag på køleren ind i gården. Ud steg Thomsen, politibetjent i Rødding, i fuld uniform. Både gensyn og afsked var ikke uden sindsbevægelse.

Så kørte vi, og turen til Rødding var ufor-glemmelig. I Holsted og Brørup var alle flag oppe, guirlander med indskrifter på dansk

og engelsk hang over gaderne. Der var en tydelig synlig glæde over alle ansigter, der var fuldt af folk overalt, og rundt iblandt dem tullede tyske soldater uden våben og livrem, nogle med hænderne i lommen, de så så underlig fortabte ud.

I Rødding kørte vi op foran kontoret. Her var kommandostation, hvor både Olav Fink, sognerådsformanden, og Aage Jensen residerede. Her stod også mange folk i feststemning. Frihedskæmpere med armbind gik hele tiden ind og ud. Der blev en hilsen på de gamle kammerater – jeg kom ind at sidde ned, men lidt efter kom der bud: »Kom ud og se!« Der var gjort et fund i mergelgraven. Bomber, granater, kasser med ammunition, karabiner o.s.v.

En bil kom med to mistænkelige personer, der blev ført ind og taget i forhør. Der var en livlig virksomhed.

Omsider kom Thomsen: Nu kan vi køre hjem. Jeg glædede mig til at komme i ro. Men nej, ved vejen, der fører op til vor gård stod en stor skare mennesker. Vi måtte ud af bilen; der blev holdt tale af Nordestgaard, byleder i Skodborg, og med flag foran bilen kørte den langsomt hjem. Der var rejst flagallé, hvor marken begyndte.

Gården blev fyldt med folk. Jens Holm trådte frem og holdt tale, der sluttede med »– hvis du nu engang vil gifte dig, så vil vi komme igen og pynte ligeså smukt!«, og det gjorde de.

Jeg vidste ikke, hvad jeg skulle sige. Forandringen var næsten for stor. Kan vi ikke synge en sang? og der blev sunget.

Aksel Jacobsen, min bror og et par andre skød salver med maskinpistoler, men jeg kunne ikke lade være med at sige: »Spar dog på patronerne!«

Om aftenen blev huset fyldt med naboer og venner, der var både kager og kaffe, der blev fortalt og sunget til langt hen.

Den nat sov jeg nede hos Jens Holm, da senge og noget af indboet var kørt bort. Naboerne havde lejet en bestyrer, og Thora

Jernbanesabotagen, der medførte mange større og mindre afbrydelser af togtrafikken, intensiveredes hen mod krigens slutning og var ofte til stor gene for besættelsesmagten. Her ses resultatet af en sabotagegruppes arbejde ved Bolderslev. Billedet er taget af Th. Christensen, Åbenrå, og det tilhører Historiske Samlinger, Landsarkivet, Åbenrå.

var vendt tilbage efter fangenskabet.

Der var skaffet underretning om, at gården ville blive sprængt, og derfor var landbrugsmaskiner og alt nødvendigt indbo kørt bort. Men afslutningen på krigen kom før. Gestapo havde været der to gange. Det mest bemærkelsesværdige ved den ene gang var, at de søgte efter en Peter Jensen. Iver Wind og Jens Kr. Holm havde under forhøret i Kolding fået forelagt, at jeg havde råbt på Peter Jensen i forsamlingshuset i Langetved. Uafhængig af hinanden havde de oplyst, at han boede på Langager. Han hed nu Heine Jensen. Han blev taget med og udspurgt, om der var andre af det navn. Jo, der var en i Langetved, så kørte de derned; han var nu knap nok konfirmeret. Faderen Mathies Jen-

sen blev gal og sagde, om det var meningen, at de skulle føre krig mod drenge. Han kendte så meget til krig, at det ikke var tilfældet. Det var en ældre bror til Peter, der blev såret under flugten fra forsamlingshuset. Heine fik så lov til at gå hjem igen.

Nogen tid efter hjemkomsten kom tre mand fra »Danske Samfund« med en god stol. Det var formanden Viggo Larsen, Jens Hørlyck og Clausen Lund. Efter at der var sagt nogle pæne ord, sagde Jens Hørlyck: »Nu skulle du gerne se at få en kone, for hvad fornøjelse er der ved en sådan stol, når der ikke kommer børn, skal vi sige inden et år eller lad os sige halvandet«.

Jeg blev gift et år efter, og tre andre af gruppen, der var ved at blive ungarle, var

Langetved-gruppen fotograferet i det gamle forsamlingshus vinteren 1946 af materialist Vibe Petersen, Rødning.

Stående fra venstre: Jørgen Jepsen, Peter Nissen, Jørgen Hansen – Kresten Hansens bror –, Kresten Møjbæk, Jørgen Skøtt, Harald Caspersen, kaldet Haje. Siddende fra venstre: Brødrene Asmus og Jørgen Poulsen, Kresten Hansen, Carl E. Blicher Mathiesen og Jes Skov.

også gift et par år efter, og godt var det, at det ventede så længe. Jeg kan sige, at det var en stor prøvelse for de koner, hvis mænd var aktive i modstandskampen. Så hellere selv med.

At modstandsbevægelsen her på egnen nærmest var ved at blive en folkebevægelse, tror jeg sikkert. Der gik adskillige, som græmmede sig, fordi der ikke var kaldt på dem til aktivt arbejde. Engang i vinterens løb sagde Jens Hørlyck ved et mindre møde i Danske Samfund: »Jeg tror, de fleste af os i begyndelsen var imod sabotagen, men nu er vi vist alle ved at være for«. Der var ingen, der sagde imod. At der var folk, der indtil det sidste var erklærede modstandere, var klart.

I Københoved regnede jeg ikke med, at der var megen sympati for sabotage. Men jeg var heller ikke i tvivl om, at der i Københoved var så megen hjælp at få, som det var menneskeligt muligt at yde. En folkebevægelse skal have luft enten ved møder eller demonstrationer, den trives ikke godt under jorden.

De tre danskere i Gestapos udrykningshold mistede alle livet. Hans Christensen og Ries blev dømt og henrettet. Retsopgøret har været det, der var mest oprørende for mig, og jeg synes ikke, det kan frikendes for vilkårlighed, selv om den opfattelse, man får i dette tilfælde, er stærkt præget af aviserne, der jo ikke er uvildige vidner.

Klokkestabelen i Bordelum, som Lorenz Carstensen var med til at bygge. I en af bjælkerne ses endnu i dag navnene MARTEN BAHNSEN BUTTGEBUL og CHRISTIAN PAULSEN ANNO 1793. Foto i Landesamt für Denkmalpflege, Kiel.

Fra Lorenz Carstensens lommebog

AF BØRGE L. BARLØSE

På et besøg i Nordfrisland for en årrække siden lånte skoleinspektør Børge L. Barløse, Århus, en 200 år gammel sjældenhed med hjem, nemlig en righoldig og afvekslende dagbog, og her gengiver han nogle af notaterne, som handler om meget andet end dagens oplevelser.

I landsbyen Bohmstedt i Nordfrisland traf jeg for en halv snes år siden sammen med pens. lærer Grünberg, med hvem jeg havde en timelang, udbytterig samtale om den lokale skolehistorie. Da emnet på det nærmeste var udtømt, fremdrog han fra gemmerne

i sit chatol et gulnet, slidt oktavbind indeholdende en række optegnelser af kromanden Lorenz Carstensen, der levede i Dørpum, Bordelum sogn, indtil sin død i 1845, og med dette sjældne lånegods under armen tiltrådte jeg hjemrejsen.¹

1. Peter Chr. Grünberg, * 1901, † 1975. Efter at have været præparand i Haderslev blev han i 1923 dimitteret fra Tønder seminariums afdeling i Niebøl. Fra 1931 førstelærer i Bütjebøl-Bordelum. Deltog i 2. verdenskrig. Højt estimeret som botaniker og hjemstavnsforsker.

Det stod mig hurtigt klart, at den lille bog trods en del slitage og fedtskjolder var næsten 100 pct. læselig. Jeg gik derfor i gang med en afskrift in extenso, hvorefter jeg returnerede bogen til dens ejermand med bevidstheden om at kende et kulturhistorisk dokument, som det ved en passende lejlighed ville lønne sig at tage op til en nærmere undersøgelse. Dertil er tiden nu inde.

Lorenz Carstensen tog mere end én funktion op i sit bondemiljø i Dørpum, en Geestlandsby i Nørre Gøs herred, ca. 4 km nordøst for Bredsted. Han havde arbejdet som tømmer og senere uofficielt som landmåler. I årene 1807–1812 var han desuden byens skolemester, og i tiden derefter holdt han kro.² Hvad han gennem et halvt århundrede har nedfældet i sin lommebog er en kuriøs blanding af notater: regnskabsfragmenter, husråd, sangtekster, bibelsprog, opskrifter på fremstilling af tekstilfarver, talkunster og beretninger om vejrlig og ulykker, altsammen skrevet på højtysk med den mindre regelbundne stavemåde, som er betegnende for landalmuen.

I det følgende gengives nogle uddrag, som kan tjene til at belyse tankesæt og levevilkår i grænseområdet mellem Geest og marsk i Sydslesvig i begyndelsen af 1800-tallet.

Personlige kalenderoptegnelser:

Anno 1765 d. 13. juni er jeg, Lorenz Carstensen, født. Mine faddere var Ketel Ingwersen, Thomas Jessen og Catharina Janssens, alle i Dørpum.

A° 1772 d. 24. august er min hustru Cresde født. Hendes faddere var Lor. Lorentzen i Ø. Bordelum, Dorothea Janssens i Dørpum og Trincke Ketels i Skardebøl.

2. Lorenz Carstensen, * Dørpum 13.6.1765, † sst. 24.11.1845. Søn af Carsten Godbersen ~ 1° 1764 Kresde Hansen, 2° 1826 Kresde Hartmann, 3° 1842 Catharina Clausen.

A° 1792 Denne sommer har Siewert Lorenzen, Hans Rickquardsen og jeg Lorenz Carstens som mestersvend fra Dørpum og Hargens Nahnsen i Sterdebøl og Marten Bahnsen i Bütjebøl og Paul Martensen i Sterdebøl som svend og Christian Paulsen i Bütjebøl . . . bygget klokkestabelen i Bordelum.

A° 1794 d. 4. marts er jeg, L.C., indgået i den hellige ægtestand med den ærbare og dydige jomfru Cresde Hanssens, eneste datter af hr. Nahne Hanssens i Dørpum. O Herre, giv os vort timelige behov, som det behager dig, den rette tro i et kristeligt liv og til sidst det evige liv, Amen!

A° 1794 d. 20. maj er vor datter Maria født. Hendes faddere var . . .³

A° 1796 d. 13. april kl. 8 morgen har vor datter Mamcke for første gang set denne verdens lys. Den 24. blev hun renset ved dåbens sakrament og fik navnet Mamcke Carstens.

A° 1797 d. 6. april kl. 1 morgen er hun salig indsovet i Herren og har levet i denne verden 1 år på nær 7 dage. Gud være hendes sjæl nådig!

A° 1798 d. 11. april er vor søn Carsten kommet til verden.

A° 1800 d. 7. maj er vor søn Nahne født. Godber Lorenzen var min bedstefar. Hans Stedfader, som hed Lorenz Godbersen i Dørpum, var til søs fra sit 16. år. Skrevet d. 10. maj 1813 Lorenz Carstensen kromand.

A° 1819 havde vi den tørreste sommer i 100 år. Der kom slet ingen regn før 5 uger efter St. Hans, og 3–4 nætter frøs det så hårdt, mens rugen stod i dræ, at der slet ingen kærne kom i den. På en 3–4 mile bred strækning fra Ribe over Burkal og Ravsted til Hamburg var en tredjedel helt afsvedet, og høet kunne vi først høste omkring Mikkelsdag. Der kom megen rug fra Rusland, ellers ville mange mennesker været

3. For børnenes vedkommende er faddernes navne udeladt i det følgende.

døde af sult, i Flensborg kostede rugen hele sommeren 16–17 mark. Men i 1820 fik vi en rughøst her, som vi ikke har haft mage til i 100 år. Også byg, hvede og havre stod særdeles godt. Boghveden gav temmelig godt, og der var rigelige mængder af udmærket hø.

A° 1824 den 8. september har en sky-pumpe i Christianskog på Nordstrand løftet en stor stak byghalm op i luften og flyttet den til Ingwer Paulsens jord i Reussenkog, og på Nordstrand har den taget 40 bundter bønnehalm med sig og flyttet dem til Bredsted, hvor børnene råbte: »Det regner med bønnehalm!«. Hos Lorenz Carstensen på Nordstrand har den revet et par fag af hans avlsbygninger og ødelagt dem aldeles. Fra den 3. december indtil Nytår regnede det næsten uafbrudt dag og nat. Til sidst var der så meget vand, at alle lavere steder på Geesten var som et oprørt hav. Sluser og broer led stor skade, og vejene var i en sådan stand, at næsten intet menneske kunne komme igennem med hest og vogn. Fra Husum til Højer har digerne stedvis lidt stor skade, og mange skibe er strandet på digerne, forladt af besætningen. Ved Husum er en vugge med et druknet barn drevet i land. Ligeledes 2 dejlige heste, til hvis haler der var bundet en mandsperson med silkestrømper og lignende smukke klæder. Der er også ilanddrevet 6 eller 8 fedestude, mange får og en hel del træ fra skibe og huse. Til Vesterhever i Ejdersted er der i juledagene kommet et 3-mastet skib lastet med 800 oksehoveder vin, rom og kaffebønner, det var sprunget læk, og man havde kastet 100 oksehoveder over bord.⁴

A° 1825 d. 12. januar drev uvejret omsider over. Her står vandet så højt i kogene, at det ved Sterdebøl, Bütjebøl, Addebøl og Langhorn også er strømmet ind i husene. Ingen kunne i 14 dage komme fra Sød til

Tønder uden i båd, Tønder var i stor fare, nogle var flygtet fra byen.

A° 1841 faldt der ingen regn fra d. 1. maj til Bartholomæi dag⁵, men så regnede det daglig næsten uafbrudt, afgrøderne blev bjerget i meget dårlig stand. På Geesten stod megen havre og byg ude til jul, og bønnehalm kom først i hus i februar eller marts 1842.

Sygdomsbekæmpelse, husråd o.l.:

Mod kolik og vinde: Udtræk af hvidløg i brændevin stiller tarmgigt eller kolik. En mundfuld persillefrø er godt mod vinde i maven.

Mod lus: Bestryg klæderne med Desmer, så forsvinder lusene. Bland rosenpomade for 1 skilling og kviksølv for 1 skilling. Smør det i sømmene i skjorte og bukser, så forsvinder lusene straks.

Mod hovedsmerter: Knus husløg og læg det over panden eller i nakken. Romersk kamillethe er ligeledes godt mod hovedsmerter.

Mod forbrænding og skoldning: Midlet består af lige dele frisk smør og æggeblomme. Stryg denne salve på såret, så snart den tørrer, skal laget fornyes. Det vil fjerne smerten og læge såret.

Et universalmiddel: For 2 sk. Safran, 1 sk. Myrrha, 1 sk. Virak, 1 sk. Lakridsrod og 2 sk. Aloë. Lad disse ingredienser trække 3 dage i et krus brændevin, tag 1 spiseskefuld deraf aften og morgen på fastende hjerte. Er meget sundt mod mange slags sygdom.

En salve: Tag noget vogntjære og lige så meget gåsefedt og 1 lod pulveriseret Galmeje. Bland det med hinanden og lav et plaster deraf, det læger fortræffeligt.

Et probat sårplaster: Hvid terpentintin for 1 sk., Bukketalg for 1 sk. og hvidt harpiks for 1 sk. smeltes sammen under livlig omrøring, så det blandes godt med hinanden. Når

4. Gammelt rummål, hvert svarende til 226 liter.

5. 24. august.

det er afkølet, anvendes det som plaster på sår el. lign.

Mod stærke rygsmertes: Når nogen har så ondt i ryggen, at han ikke kan røre sig, så smør ryggen to gange med for 1 sk. grævlingefedt og tør det ind med egespånér.⁶ Hjælper dette ikke, så køb på apoteket for 4 sk. Selleriolie, tag dette ind i rent vand to morgener i træk og bliv liggende lidt på sengen, det trækker leddene godt igennem og hjælper sikkert og vist.

Mod skurv: Kviksølv for 1 sk., Lisbomolie for 1 sk. og Blyhvidt for 6 pg. godt sammenrørt er et probat middel mod skurv hos mennesker.

Mod feber: En lille muskat og samme mængde svær Alun stødes til et fint pulver og blandes godt sammen. Indtages det 3 gange i øl eller brændevin, når man mærker, at feberen er på vej, hjælper det sikkert og vist. – Tag 2 store håndfulde cikorierødder og kog dem i 1½ plank kildevand, indtil de bliver så bløde, at der så godt som intet bliver tilbage, når det sammen med vandet vrides igennem et linned klæde. Drik deraf nogle dage, så hjælper det sikkert og vist.⁷

Frugtavil og havebrug:

Podekviste: Hertil udvælger man sidst i marts eller først i april ét-årige kviste med tykke knopper fra solsiden af et sundt, frugtbar træ. Skær dem af med et lille stykke af det gamle ved og sæt dem, der ønskes brugt, til side på et køligt sted i fugtigt sand.

Okulering: Man okulerer helst en kølig, overskyet og tør dag, gerne lige efter regn. Kort forinden skærer man fra et sundt, bæredygtigt træ kviste af den sort, man ønsker at formere, sætter dem i spalten og binder dem godt til. Efter 3–4 ugers forløb løsner

man bindingen, det vil fremme væksten.

Æblesorter: Af disse findes der en mængde som f. eks. Agurkeæbler, Bonsdorfer, hvide Calvilleæbler, røde Calville, Cardinal, Gravenstener, Guld Perameen, Kejserkrone, Perenetter, hvide Reinetter, røde, gule og grå Reinetter, Nonnetitter, Rosenheger, Brandtske Kriger, røde og hvide hollandske Kriger, Wollmers og Løgæbler. I alt findes der vel 30 sorter.⁸

Store græskar: De tiltrækkes med fordel på en gammel affalds- eller jordbunke. Grav i maj måned et hul på sydsiden – 2 fod bredt og 1 fod dybt – fyld det op med god jord og læg 4 gode græskarkærner i jorden i ½ tommes dybde. Når de alle er spiret frem, plantes de ud i nogen afstand fra hinanden.

Fremstilling af podevoks: 1 pund harpiks og ¼ pund voks smeltes sammen og tages af ilden. Mens blandingen endnu er flydende foroven, hældes 6 lod terpentin deri under stadig omrøring. Når du vil bruge det, så vær sikker på, at det er bekvemt.

Humledyrkning: Den bedste plads for humlen er, hvor den er beskyttet mod vesten- og nordenvinden men har fri plads mod øst og syd. Humlerankerne må hvert år have noget aske eller gødning og om foråret stokke, der kan lede rankerne i vejret. Derefter må man flittigt tilse dem og lede dem. Omkring Mikkelsdag må man afplukke humlekopperne og tørre dem i solen eller på et luftigt sted eller over bageovnen.

Tobaksplanter: Man kender her to forskellige tobakssorter, den store langbladede og den lille rundbladede. Behandlingen af dem er den samme. Frøene sås i marts på et solrigt sted, og når stænglerne på de nye planter er så tykke som et fjerskaft, plantes de ud i en velgødet og velgravet jord, der vender mod solen, og som er noget beskyttet

6. Der er vel tale om afraspet ved eller savsmuld af egetræ.

7. Plank blev specielt brugt som brændevinsmål. I Ordbog over Fjoldemålet forklares en plank som ½ buttel.

8. Joh. Georg Vothmann: Lærebog i den oekonomiske haveyrkning, Kbhvn. 1817 opregner netop 30 æblesorter, hvoriblandt samtlige de af Lorenz Carstensen nævnte.

Lorenz Carstensen var nok den første blandt ligemænd, når det gjaldt indfarvning af uldgarn. I hvert fald forvarede han mange nyttige brugsanvisninger i sin lommebog. Her er en af dem på originalsproget:

Rod zu farben. Zu 1 Pfund, 8 Loth Allaun und 3 Loth Rode Weinstein, dass muss kochen 2 Stunden So muss es ausgenommen werden und in Kaltwasser abgespühlet sein So muss die Farbe weggeschlagen werden, so muss Reinwasser in der Kessel, thun darrin zu a Pfund 8 Loth ferrenbock, und 1 Loth klein Gestossene Gallapfeln, dass muss 1 Stunde kochen, so nim ein Tug und siege die Spöhne davon, so kom den das Zeug darrin, und lass es 1 Stunde kochen als den in Kalt Wasser so lange spühlen bis es klar ist, so ist es fertig.

Rod zu farben
 2/8, 8 Loth Allaun und 3 Loth Rode
 Weinstein, dass muss kochen 2 Stunden
 So muss es ausgenommen werden
 und in Kaltwasser abgespühlet sein
 So muss die Farbe weggeschlagen
 werden, so muss Reinwasser in der
 Kessel, thun darrin zu a Pfund 8 Loth
 ferrenbock, und 1 Loth klein gestossene
 Gallapfeln, dass muss 1 Stunde
 kochen, so nim ein Tug und siege
 die Spöhne davon, so kom den das
 Zeug darrin, und lass es 1 Stunde
 kochen als den in Kalt Wasser
 so lange spühlen bis es klar ist,
 so ist es fertig

mod de barske vesten- og nordenvinde. 1 fods afstand mellem planterne. Henimod Mikkelsdag og senere bliver bladene efterhånden modne, så skær dem af og læg dem i en lille kasse, læg et stykke træ og en sten ovenpå, lad dem efter vejringen ligge 10–12 dage indtil de sveder, så snart man bemærker dette, lader man dem gennemsvede i 24 timer indtil de er brune. Så bindes de sammen med en tråd og hænges på loftet til tør-

ring. Når de er tørre, prøver man at gnide 2 blade i hænderne. Bliver de som støv, har de svedt for meget, er de endnu bløde, er de tjenlige. Læg så på ny bladene i en kasse med bræt og sten ovenpå, så kan de ligge så længe det skal være, indtil de skal ryges.

Husdyrene:

Lus hos køerne: Kviksølv blandet op i gammelt fedt fordriver alle lus. – Afvaskning

med malurt i kogt vand er ligeledes et udmærket middel.

Snive hos hesten: Lad hesten æde rugklid 3 dage i træk og ellers intet. Det må dog fugtes lidt i vin. Er ofte prøvet.

Hesten forfangen: Når en hest er blevet forfangen af at drikke, hvilket man snart kan mærke på dens kolde ører og mule, og når den står og ryster, så tag eddike og et fordærvet æg, bland det med reven sennep og hæld det i halsen på den.

Opvarm $\frac{1}{2}$ plank gammel vin indtil det er lunkent og hæld det forsigtigt i hestens næsebor. Derefter årelades hesten, indtil 2–3 kander blod er løbet af den. Bland terpenolinolie for 3 sk. i blodet og vask hesten over hele kroppen med den varme blanding. Dæk den til, så den bliver helt varm. Behandlingen påvirker den så heftigt, at den slet ikke bliver rolig, før sveden løber af den.

Har du kørt eller redet en hest forfangen, så tag et frisklagt æg og en »prynt« god tobak og bland det.⁹ Giv hesten det og rid den, indtil den er helt varm, så dæk den varmt til og lad den ligge 3–4 timer, så kommer den sig.

Indfarvning af tekstiler:

Violet uldgarn: Til 1 pund garn bruges $\frac{1}{2}$ pund sorte farvespånere, 8 lod Alun, 4 lod rød vinsten, 4 lod skedevand og et stykke engelsk tin. Når vandet er i kog, lægges garnet i sammen med Alun og vinsten og koges derefter 1 time. Derefter hældes frisk vand i kedlen, og garnet koges nu 1 time sammen med farvespånere. Man løfter nu garnet op, mens man kommer skedevand og tin i kedlen under stadig omrøring. Efter et kvarters kogning vil garnet være færdigt.

Således farver min kone altid. Når skedevandet hældes på tinnnet, skal der tilsættes

9. En plattysk glose, som bl.a. betegner de småklumper, der er resultatet af mangelfuld tygning. En prynt tobak svarer altså i mængde til en pris snustobak eller en afbidt skrå.

lige så meget rent vand som skedevand.¹⁰

Karmoisinrødt uldgarn: Til 1 pund garn bruges 6 lod Alun og 4 lod rød vinsten. Lad garnet koge i $1\frac{1}{2}$ time sammen med de 3 lod vinsten og Alunet. Når det er afkølet, kommer man $1\frac{1}{2}$ lod Cochenille i kedlen sammen med det sidste lod vinsten, og garnet koger derefter på ny, så længe man finder det nødvendigt, hvorefter det må skylles godt.

Kraprødt uldgarn: Til 1 pund garn bruges 6 lod Alun, 3 lod rød vinsten og en håndfuld hvedeklid. Lad garnet koge godt i $1\frac{1}{2}$ time med de tre ingredienser og derefter blive koldt. Garnet overhældes nu med rent koldt vand, hvori der under stadig omrøring kommes 11 lod Kraprod. Vandet bringes derefter i kog, og efter kogning en passende tid er garnet færdigt.

Rødt uldgarn: (1 pund garn) Garnet må først koge i 2 timer med 8 lod Alun og 3 lod rød vinsten. Så tages det op og skylles i koldt vand. Farven hældes væk, og kedlen fyldes med rent vand. Heri kommes for hvert pund garn 8 lod Rødtræ og 1 lod fint stødt Galæbler.¹¹ Det koger 1 time, derefter sis farvespånere fra gennem et klæde, garnet kommer nu i og koger en time, så skylles det i koldt vand indtil vandet bliver klart, så er garnet færdigt.

Mørkeblåt klæde: Til et stykke på 16 pund bruges 2 pund Alun og 1 pund vinsten. Efter 2 timers kogning tages tøjlet op, og vandet kastes bort. Tøjlet koges nu $\frac{1}{2}$ –1 time sammen med 10 pund Blåtræ.¹² Er det derefter for rødt, kan man lade det koge lidt med potaske (for 1 sk.), så er det færdigt.

10. Her er med andre ord tale om fortyndet salpetersyre.

11. Rødtræ, der blev udskibet fra Pernambuco i Brasilien, blev før i tiden betegnet som »fernambuk«. Lorenz Carstensen benytter stavemåden Ferrenbok.

12. Det afraspede ved af Campechetræet, som har hjemme ved den mexicanske Golf.

Byfred og stadsretter

AF BJØRN SVENSSON

Redaktør Bjørn Svensson, Haderslev, trækker linierne i de politisk urolige århundreder 12 og 1300-tallet op. De sønderjyske stadsretter stammer fra denne tid, og netop uroen udadtil skærpede ønskerne om sikkerhed i de mindre samfund, byerne. Stadsretterne indeholder blandt andet grænserne for byfreden.

Når Flensborg om tre år fejrer 700 års byjubilæum, er det ikke byen, men stadsretten, der fylder 700 år. Byen er ældre. Det er de særlige retsregler for byen også; de har været opbevaret i mundtlig tradition, før de blev nedfældet i den skriftlige form.

Landskabslovene, der ligeledes gjaldt efter en mundtlig tradition, før de blev udformet skriftligt, tog for meget sigte på landbrugsområder til også at kunne dække byer tilfredsstillende. Derfor blev de suppleret med de særlige byretter, der for at sikre byfreden i det pulserende liv med indslag af bønder fra oplandet og handelsgæster andetsteds fra havde skærpede straffe sammenlignet med landskabslovene. Kongen (hertugen) tog byerne under sin særlige beskyttelse og sikrede sig told og andre indtægter til gengæld. Og borgerne i en by kunne opnå privilegier, f.eks. toldfrihed i andre byer, græsningsret, fiskeret o.s.v.

Som der var forskel på Jyske lov, Sjællandske lov og Skånske lov, var der også forskelle på retsreglerne i de forskellige købstæder, både handelsret, arveret, strafferet o.s.v., som man mindes om med mundheldet: Tak din gud, du ej kom for Ribe ret, som kællingen sagde til sin søn, da han hang i Varde galge. Ribes retsregler regnedes for særlig strenge, og nok ikke blot, fordi kvinder, der kom i klammeri, blev dømt til at

bære sten om halsen op og ned ad stadens gader.

For at nyde alle goder skulle man bo inden for byens mure, men der fulgte forpligtelser med, som man kan læse i de gamle stadsretter, der er samlet i værket »Danmarks gamle købstadlovgivning«, hvor bind I dækker Sønderjylland – altså Nord- og Sydslesvig – medens bind II dækker Nørrejylland, at regne fra Ribe og Kolding nordpå, og de næste bind omhandler øerne og landet øst for Øresund. Om den indbyrdes sammenhæng mellem stadsretterne kan man læse i Erik Kromans artikel i Kulturhistorisk leksikon, bind XVI, spalte 692.

Sønderjyske stadsretter

Den ældste danske stadsret, der er opbevaret, er Slesvigs, der kan dateres til tiden kort efter 1200 og måske stammer fra den periode, da Valdemar Sejrs endnu var sønderjysk hertug under sin bror, kong Knud, men ellers fra Valdemars kongetid. Medens det var almindeligt, at byerne afskrev hinandens stadsret og således dannede stadsretsfamilier, har Slesvigs stadsret et selvstændigt præg, som formodentlig bygger på udviklingen i Hedeby.

Tønder derimod benyttede 1243 med hertug Abels samtykke en afskrift af Lübecks stadsret, som igen øvede indflydelse på Ribes stadsret, der blev stadfæstet af Erik Glipping i 1269.

Flensborg, der fik sin stadsret godkendt af hertug Valdemar 1284, byggede på de slesvigske regler, og Haderslev byggede igen på den flensborgske stadsret, her godkendt af samme Valdemar i 1292.

Aabenraa fik sin egen skrå 1335, godkendt af en ny hertug Valdemar, men supplerede den med Flensborg stadsret.

De to hertuger Valdemar

For at disse stadsretter kan blive placeret i den historiske sammenhæng, må vi først præsentere de to hertuger Valdemar. Den sidste er sønnesøn af den første, der igen er sønnesøn af kong Abel, hvis linie ikke kunne fastholde kongetronen, men til gengæld formåede at sikre søn efter far i hertugværdigheden i Sønderjylland.

Begge Valdemarer blev faderløse i 10 års alderen. Over for den første benyttede Erik Glipping lejligheden til at blive hans formynder og sætte sig på hertugdømmet, indtil Danehoffet i 1283 tvang kongen til at forlene Valdemar med det. Det er altså allerede året efter forleningen, at Valdemar godkender stadsretten i Flensborg.

Valdemar var utilfreds med, at krongodset i Sønderjylland ikke fulgte med, og at han heller ikke fik Als, som hertuginien ønskede regnet til Sønderjylland, medens øen hidtil havde hørt under Fyn. Da Valdemar ville gribe til magt for at gennemtrumfe sine krav, blev han 1285 taget til fange og sat i Søborg. 1286 blev han frigivet og indsat i sine gamle rettigheder, og da Erik Glipping samme år blev myrdet, faldt mistanken naturligvis også på Valdemar. Han opnåede imidlertid at blive formynder for den unge kronprins (Erik Menved), og til gengæld for sin støtte til kongehuset i denne situation fik han sine ønsker opfyldt med hensyn til det sønderjyske krongods og Als, der fra denne tid blev regnet til Sønderjylland. Det kan Als takke kongemordet for. I tilgift blev også Ærø og Langeland lagt til Valdemars hertugdømme. Hertug Valdemar IV døde 1312 og efterfulgtes af sin søn Erik, der imidlertid døde allerede 1325, og så stod den næste Valdemar faderløs i en alder af 10 år.

Igen søgte kongen (nu Christoffer) at blive formynder for den unge hertug, men det blev Valdemars morbroder, den kullede grev Gert, der overtog pladsen, og da kongen blev forjaget, lykkedes det grev Gert i 1326 at få Valdemar valgt til dansk konge som

stråmand for hans egen magtudfoldelse. Grev Gert sørgede endda for selv at få det sønderjyske hertugdømme som belønning for sin indsats, men da Valdemar i 1330 som led i de mange omvæltninger i Danmark måtte trække sig tilbage fra kongetronen, blev han igen hertug af Sønderjylland og kunne i denne egenskab godkende Aabenraa skrå i 1335.

Byfred og Weichbild

De skiftende magtforhold kan have givet borgerne en særlig interesse i at få deres rettigheder og pligter nedfældet skriftligt. Byfreden blev tillagt en sådan betydning, at ordet ikke blot kendetegnede stadsrettens indhold, men også blev betegnelsen for selve købstadsområdet, dog i konkurrence med afledninger af det tyske ord Weichbild, der havde samme dobbelte betydning. Det blev i Danmark til wigbelt og lignende. Byfreden blev ofte markeret med indhuggede fredskors i grænsestenene.

Byfreden gjaldt normalt ikke alene for selve byområdet »inden for murene«, men også for bymarken til dennes grænseskel. Da Christian I i 1477 stadfæstede Odenseborgernes privilegier, som de havde været gældende fra kong Valdemars tid, blev det fastslået, »at theres stadz friihed skal recke oc stadeligh oc ubrødelig holdes omwel innen theres stadz wern og haffwelwerke oc swo innen forne stadz markeskeel, som almenth kalles bierck eller wicbelle, swo at forne stadz friihed og byfridh skal recke« – og så følger opremsningen af yderpunkterne i øst og vest, syd og nord. Birk, wicbelle, frihed og byfred – de ord, der her er samlet i Odense stadsret, det er de udtryk, man møder rundt om i de danske stadsretter.

Haderslev

I Haderslev holdt man sig til betegnelsen byfred. Vi citerer endnu engang med den gamle retskrivning § 2, der har overskriften »Hyre langt byfredt wyner«:

»Byfriidt er bathe for synnen by och synnen fiordt: fra then bek, ther nest er westen bro, och saa alt meth then wegh, ther ligger synnen nest fiort, och szaa øster til stub; northen bye og norten fiorth: westen fra then beck nest er spidall och saa mett thenn weg, ther ligger northen med bye, til byszenns mose och all mose och all nab innen then gamle dyk.«

Naar professor, dr. August Sach i sit festskrift til Haderslevs 600 års jubilæum 1892 (Der Ursprung der Stadt Hadersleben) side 14 konstaterer, at Haderslev ikke har nogen bymark, må dog indvendes, at byfreden rakte ud over det egentlige byområde. Selve byen lå nemlig inden for de tre broer – Sønderbro, Bispebro og Nørrebro – med tilhørende byporte, altså afgrænset af Gravene og fjorden.

Der siges i § 2 udtrykkeligt, at byfreden syd for byen (og syd for fjorden) omfattede et areal, der var afgrænset af en vej i syd, en bæk i vest og en lokalitet benævnt Stub i øst.

Nord for Gravene dannes vestgrænsen igen af en bæk, men i øst af en mose og mellem dem af en vej, der udgør grænsen mod nord. Spidalet er det senere St. Gertruds hospital, der lå omtrent, hvor Storegade nu skæres af Bredgade, og vejen må nogenlunde følge Gaaskærgades forløb. Byens mose, der har dannet grænsen i øst, kan måske placeres omkring Teaterstien.

Men der er nævnt endnu en østgrænse; den berører selve by-øen, det vil sige det område, der var afgrænset af de to vandløb mellem fjorden og dammen, nemlig i syd Møllestrømmen og i nord det nu tilkastede vandløb, der fulgte linien Gravene/Jomfrustien. Det oplyses nemlig, at grænsen overskærer nab, og nab, der betyder et spidst fremspring eller næs og forudsætter et forhøjet terræn, har oprindeligt dækket den østlige del af by-øen. Men dækningsområdet har skiftet. Præsten Johannes Oldendorph noterer et par gange omkring 1562 i en ellers latinsk tekst, at han har mødt Hertug

Hans »upper nabbe«, det vil sige på slotspladsen vest for Hansborg. Nu er betegnelsen i formen Naffet begrænset til et gadenavn. Når både al nab og al mose, altså både det højtliggende og det lavtliggende areal inden for »then gamle dyk« ligger under byfred, må vel alt inden for dens grænse have hørt til købstaden, medens den østligste del af by-øen har ligget udenfor.

Hvor det gamle dige har gået, får man et fingerpeg om i stadsrettens § 3. Efter konstatering af, at toldgrænsen både på land og til vands går der, hvortil byfreden rækker, kommer den supplerende oplysning om passagen på vandet, at toldgrænsen her markeres af »then digesten ther vither tigelgard ligger«. Tigelgard er den teglgård ved Kalkovnsvej, som menes indrettet til forsyning af Frue kirkes byggeri med sten. Digestenen, der ligger ud for denne teglgård, har efter al sandsynlighed sammenhæng med det gamle dige, der på fjordens nordside angiver byfredens grænse på land. Det må være samme sten, der er betragtet som sejlsten, altså det sømærke, der angav havnegrænsen, og som er bevaret i gadenavnet Sejlstensgyde.

Har byfreden rakt hertil, synes der ikke i beskrivelsen af grænseområdet at være levnet plads til nogen borg. Vi ved jo, at det gamle Haderslevhus, der første gang er nævnt 1326, ikke havde samme placering som senere Hansborg (øst for Toldbodgade), men lå vestligere, i Klingbjerg-området. Hvor en borg spærrer vejen, vil byfreden ikke række videre end til slotsgrundens borgfred eller herredsretten. Oplysningerne kan derfor sammenlagt tolkes sådan, at hvis Haderslev har haft en borg i 1292, har det ikke været det gamle Haderslevhus, men er dette først bygget mellem 1292 og 1326, må man overveje, om Haderslev har haft en tredje borg, forud for Haderslevhus. I 1458 nævnes »de borchstede geheten Broo«. I værket Sønderjyske stednavne rejses det spørgsmål, om betegnelsen dækker en da forsvunden borg. Har en sådan borg ligget

ved en bro, må det have været ved Sønderbro.

Det sikre i alt dette er imidlertid, at byfreden i Haderslev 1292 i hvert fald på vandet rakte til en grænse omtrent på højde med Kalkovnsvej-Sejlstensgyde.

Hvis man sejler ud over den angivne linie uden at svare pligtig told, har man forbrudt alt sit toldpligtige gods. En lidt uklar formulering må vist opfattes således, at dersom man tilfører varer uden at svare indførselstold, skal man bøde toldbeløbet nifoldigt, så den strenge regel kun gælder udførslen.

Men byens rettigheder rakte ud over byfreden, idet borgerne havde græsningsrettigheder i nabokommunerne. »Bysens fædrift« gik til Skallebæk og omfattede hele Fredsted mark, »then tyme han ligger i fællit«. Ligeså Gammel Haderslev mark, Moltrup mark, Rougstrup mark frem til Bjerning og hele Royh (Bjerningrød) med Errested mark.

Til gengæld blev borgernes rettigheder også begrænset på et par punkter. Af de otte sandemænd skulle kun de seks være fra byen, men de to »uthen af then neste mark«. På samme måde skulle der af de otte nævninge være to af markemænd og seks i by.

Aabenraa

Aabenraa skrå fra 1335, der er på latin, anvender betegnelsen »byfrith« (i den senere plattske oversættelse »vryheid«, altså frihed) og sondrer mellem byfreden til lands og til vands på denne måde:

Byfreden strækker sig over land til Kungslund, til bækken nærmest derved, endvidere til Gunny thwet lith, til Kolsthorp stenbro og bækken nordenby, hvilket antagelig placerer den nordlige grænse ved den senere Nørreport. Da den gamle byvold lå syd for Rådhusgang, har byfreden også i Aabenraa omfattet arealer ud over den egentlige by inden for volden. Bymarken har dog været så lille, at der måtte bevilges græsningsrettigheder i omegnen, hvad der i tidens løb gav anledning til mange stridigheder.

Det er pudsigt med de danske ord, der optræder i den latinske tekst: Item fægang nostrum o.s.v. Altså: Vor fægang skal være, som kong Valdemar (Sejr) har givet os den, på syv landsbyers marker, nemlig Horsthorp, Stubeky, Athorp, Hæsel, Gamel Opner, Loytæ og Brunnemark (Hostrup, Stubbæk, Aarup, Hessel, Gammel Opnør, Løjt og Brundemark).

Over vandet strækker Aabenraas byfred sig til Skarfrif (Skærrev), d.v.s. ca. 5 km til søs og altså langt uden for byfreden til lands. Hensigten med at lade de lokale retsregler gælde så langt ud til søs, skulle vel være knyttet til toldinteresserne, men fortoldningsbestemmelsen siger kun, at fremmede, der med skib lægger til bryggen, ikke kan nyde nogen frihed, før den skyldige told er betalt. Gør man fortræd inden for byfreden – også på vandet – skal en fremmed bøde 40 mark, mens en borger slipper med tre mark til hertugens foged og tre til rådmændene.

Flensborg

Flensborg stadsret foreligger i flere udgaver. Den latinske tekst fra 1284 kendes, men kun i en senere afskrift. Fra ca. 1300 foreligger en dansk bearbejdelse, der i forbindelse med den holstenske erobring af Flensborg 1431 er blevet oversat til plattysk.

Så lidt som i de andre stadsretter er selve byområdet defineret. Det har åbenbart været så klart afmærket og ubestridt, at ingen kunne være i tvivl. Til bykernen har tilsyneladende fra første færd hørt to sogne, nemlig Frue sogn (St. Marie) i nord og Nikolaj sogn i syd. Deres fælles byting lå på grænsen mellem de to sogne, der, hvor nu Rådhusgade går. Senere kom yderligere to sogne til. I nord forstaden Ramsherred (Nørregadeområdet med kirken St. Gertrud) og på østsiden af inderfjorden, der dengang strakte sig til syd for Angelbogade, St. Hans eller Johannes.

Da stadsretten blev udstedt 1284, hørte

kun de to førstnævnte sogne til byen, mener man. Noget tyder dog på, at også Ramsherred hørte til byområdet, måske som en del af Frue sogn. I hvert fald blev bymarken i stadsretten i nordlig retning angivet »af by til Marthbæk«. Marthbæk, senere Moorbek, bevarede sit navn til omkring 1920, da bækken skiftede navn til Lachsbach. Det er den, der nord for Friedrichstal (kaldt således efter kong Frederik VII) løber ned til Østersøbad. Ramsherred må herefter have hørt enten til byen eller til bymarken.

Den geografiske afgrænsning rummer flere gåder. Det hedder i den danske udgave, at en række opregnede forseelser, der sker inden for bymarken, det vil sige fra by til Brunsnæs og fra by til Marthbæk den ene vej, og af by til withstagwath sønderud og af by vestpå til den grav, der skiller Flenstoftes jord fra byjord, skal pådømmes af otte sandemænd.

Flenstoftes, der ifølge den danske udgave og den plattyske oversættelse ligger mod vest, ligger ifølge den latinske udgave mod syd.

Navnet Withstagwath anses almindeligt for at have overlevet i den forvanskede form Westenwatt, og vadestedet er identificeret med Westenwattaus skæring af Ekernførde Landevej. Det er dog mere sandsynligt, at betegnelsen, der må betyde træpælevad, genfindes i navnet Pelewatt, men at denne betegnelse er trængt tilbage, og at vadestedet har givet passage over Skærbæk ved Rødegade eller Pferde Wasser, se Sønderjysk Månedsskrift 1980, side 298.

Brunsnæs kan ikke have noget med bymarken at gøre, da det drejer sig om en lokalitet på Broager. Det må her dreje sig om byfreden over vand, hvilket svarer til, at stadsretten giver borgerne (byfiskerne) lov til at fiske med garn i hele fjorden til Brunsnæs, ligesom den, der lider skibbrud inden Brunsnæs, har ret til at beholde alt det gods, han kan bjerge. På den anden side falder det ikke sammen med toldområdet. Herom hed-

der det, at hvis en borger eller købmand uden at betale told sejler så langt ud af havnen, at man ikke længere kan se masten, fortaber han alt det toldpligtige gods. Her er der tale om havnen og ikke om fjorden, rimeligvis for at give bedre mulighed for at opbringe skibet. Men meget afhænger af det sted, hvorfra man kigger efter masten, og det havde været mere entydigt at anføre et bestemt geografisk kendemærke f.eks. grænsen mellem havnen og fjorden, der efter andre bestemmelser at dømme har været markeret.

Flensborg har ingen græsningsrettigheder i andre områder. Byens egen bymark har været stor nok.

Slesvig

I den ældste udgave af byen Slesvigs stadsret findes intet om hverken bygrænse eller byfred, men derimod et par bestemmelser, der angiver toldgrænse. Medens indgående skibe skal betale told ved munden i Sliesminde, skal udgående erlægge tolden ved et kastel i Slesvig havn, og den, der svigagtigt drager over Rævall uden at betale told, skal erlægge det nidobbelte; samme toldbøde ifalder den, der sætter over Slien og har passeret midten af vandet. Bestemmelserne går igen i den plattyske stadsret fra ca. 1400, hvor Rævall har fået fornem Reueshale, på dansk Refshale. Denne lokalitet formodes at være, hvad der nu hedder Paløre, så grænsen er gået ved linien Paløre–Steksvig, der skiller Lille bredning fra Store bredning. Eventuelt kunne Refshale være identisk med Frihed (Freiheit), og i så fald ville grænsen gå ved Frihed–Fartorp, der skiller den øvre Sli fra Lille Bredning. Med passagen over Sliens midte må der sigtes til den del af Slien, der ligger inden for Refshale.

Der anføres en toldskala for rejsende til Rendsborg og med en fordobling af beløbet, hvis man skal syd for Ejderen, medens man slipper billigere, hvis man skal til Huhelstath, som måske er identisk med Hol-

lingsted, men i hvert fald også beregnet på sydgående trafik.

Den plattyske stadsret har desuden optaget bestemmelser om byfredens udstrækning, om »de dar wonen bynnen deme Sleszwiiker rechte« eller »to Sleszwiigk edder an der stad veltmarke, dat meenliken het wickbelde«. Det må vel opfattes sådan, at det er bymarken, der betegnes som wickbelde, og at den sammen med Slesvig by udgør jurisdiktionen, Slesvigs retsområde.

Byfredens udstrækning på vandet angives at dække området mellem Refshale og Haddeboth sund, og mellem Hethebysand og Haddebothsunde. Man kender ikke længere disse stedsangivelser, men må gætte på, at Haddebo sund er det snævre indløb til Hedeby nor ved Haddeby kirke. Men hvad er så Hedeby sand? Er det Bysted eller Ør i den inderste del af Slien? Eller den modsatte ende af Hedeby nor? Eller nordkysten af den øvre Sli, muligvis Friheden, som August Sach har tænkt sig?

Skønt fjorden hører kongen (hertugen) til, har allerede den latinske stadsret fra ca. 1200 givet fiskerne frihed til at fiske i hele Slien, kun med visse begrænsninger før pinse, en

bestemmelse, der åbenbart har smittet af på den flensborgske stadsret, som også gav byens fiskere adgang til at fiske i hele fjorden.

Selv om dette rids af en territorial problematik tydeligt bærer præg af, at man står famlende over for meget, er der dog fællestrek, der afslører en klar lagdeling: byfred til lands med grænser for byen og bymarken, andre grænser til vands, specielle toldgrænser, rettigheder i tilgrænsende områder med ret til græsning til lands og til fiskeri, når det drejer sig om de kongelige fjorde.

Grænsemarkeringerne er meget forskellige. De kan være meget præcise som angivelser af bække, der til dels endnu med sikkerhed kan eftervises. Det kan være sømærker som sejlsten, teglgårde og næs. Det kan være byvolde, grave og veje, som har været nøjagtige angivelser dengang, men som nu vanskeligt kan genfindes. Det kan mere upræcist være uvejsomme strækninger, moser eller lunde, for slet ikke at tale om midten af et farvand eller den omstændighed, at man mister masten af syne. Også disse grænseangivelser bidrager til at tegne et billede af den tids samfund.

Kursus for slægtsforskere

Historisk Samfund for Sønderjylland arrangerer et kursus i slægts- og lokalhistorisk arbejde. Der forudsættes, at deltagerne har noget kendskab til tysk, og for at få det fulde udbytte af de praktiske øvelser vil det være formålstjenligt at have en sønderjysk slægt at undersøge, enten ens egen, ægtefællens eller en god bekendts.

Leder: Arkivar, cand. mag. Lars N. Henningsen.

Kursussted: Landsarkivet, Haderslevvej 45, 6200 Åbenrå.

Fast mødedag bliver mandag.

Indskrivningsgebyr: 140 kr. pr. deltager.

Der er begrænset deltagerantal.

Tilmelding snarest belejligt til Historisk Samfunds kontor. Telf. (04) 62 46 83.

Karoline Heiberg, siddende, fotografet med en ukendt veninde i St. Pauli, Hamborg, på sin fødselsdag 17. april. Hun skriver i sin dagbog, at hun er i Hamborg på denne dag tre år i træk, nemlig i årene 1876-77-78, og hun fyldte da henholdsvis 14, 15 og 16 år.

Foto: H. Thomas, St. Pauli.

Svenske hårkullor

AF KAREN ANDERSEN

Fru Karen Andersen, Frederikshavn, der er vor førende ekspert på det specielle område; der hedder hårarbejde, skriver om de svenske piger, der for godt hundrede år siden arbejdede sig frem gennem Jylland og Slesvig-Holsten til Tyskland. Pigerne, der kom fra bestemte områder, fulgte oftest faste ruter, som det fremgår af de henved 3000 danske pasprotokollater og andre protokoludskriftter, som forfatteren har gennemgået.

Danske pasprotokoller viser, at Danmark har været et vel besøgt land af de svenske

piger, som beskæftigede sig med hårarbejde. Det var de såkaldte hårkullor fra Dalarna, især Våmhus- og Bonäskullar. De ikke alene opholdt sig her i landet, men var her på gennemrejse til Tyskland¹.

Vi har vidst meget lidt præcist om deres færd i Nordtyskland og Slesvig-Holsten. Kun sporadisk forekommer notater om deres ophold f.eks. i Karoline Heibergs erindringer.

1. Pasprotokoller fra 1837 til 1860 – ja, til efter sekelskiftet, selv om de kun var lovpligtige i Danmark til 1860.

Vandrende hårkulla fra Mora sogn. Hun bærer sine varer i et lille skrin. Foto fra Nordiska Museet.

bog². Det ser ud til, at lige så længe vi kan konstatere deres færden i Danmark fra 1837³, er de også vandret til Tyskland, ja, muligvis før, men kun til ca. 1867–1870.

Ved gennemgangen af forfatterens danske pasprotokollater viser det sig, at der er en mærkbar afmatning af rejserne til Tyskland i tiden omkring 1864 og især i 1868–69, hvor de næsten helt holdt op. Omkring 1864 kan rejsernes aftagen skyldes den dansk-

2. Karoline Heiberg, datter af Rytter Mait Johnson, gift Heiberg 1858: En familie af hårkullor fra Våmhus.
3. Svenske vandrepas i Præstegårdsarkiverne viser, at de opgiver, de ofte vil vandre til Danmark og Tyskland.

tyske krig. Den foregik i det område, som dalkullorna benyttede som overgangssteder til Tyskland. 1865–66 kommer en kort opblussen af rejserne, men i slutningen af tresserne stagnerer antallet, og man bemærker hovedsagelig hjemrejser.

Andre protokoludskrifter viser en anden rejserute til Nordtyskland, det er ture med damper København–Kiel, hvor der var fast dampskibsroute. Det har, så vidt man kan skønne, været en meget anvendt rute. Desværre kan vi kun i ringe grad bevise det, da alle Københavns pasprotokoller til 1860 er destruerede. Tilbage er kun et aneligt antal af Københavns politidirektørprotokoller fra 1860, som jeg har gennemgået.

Pastvangen ophørte 1860, men hårkul-

Karoline Heiberg med datteren Anna. Barnet bæres i en kalveskindstrygsæk »Bogen«, i hvilken man også transporterede hårabbejdsredskaberne på rejserne. Foto 1889 Hjalmar Klingvall, Mora.

lorna anvendte også deres pas som legitimation og erhvervsbevis, ikke blot som opholdsbevis, så selv efter pastvangens ophævelse, kan de følges i danske pasprotokoller ud over hele landet til efter sekelskiftet, men i København er de rigeste oplysninger i første halvdel af tresserne. Vi kan endogså konstatere deres logi og se, at de samledes ganske bestemte steder, blandt andet hvor der var sømænd, som søgte hyre, og vi kan se afrejser til Kiel.

Den Tysklandsrute, vi her vil omtale, foregik Göteborg – Frederikshavn, ned langs Jyllands østkyst, ofte over Fyn til Als, Augustenborg, Sønderborg (derfor har Sønderborg slot sikkert så gode hårsamlinger, det skyldes nok ikke blot indsamlingsintensite-

ten). Turen er gået videre over Flensborg til hertugdømmerne.

Så længe Sønderjylland var dansk, synes hårkullarna ikke at have haft større vanskeligheder i Tyskland ud over, at enkelte kom i forbindelse med de svenske konsulater på grund af personlige vanskeligheder. Ved fredsslutningen 1864 beholdt vi Ærø, og denne ø har været flittigt besøgt af hårkullorna; en døde der og skal være begravet i Ærøskøbing efter 1900. Hun var fra Våmhus⁴.

Nogle svenske konsulatsindberetninger, som min svenske handleder, docent Göran

4. Anna Cederberg fra Heden i Våmhus. »Husforhørsprotokol – hustru bortløben til Danmark«.

Rosander, har skaffet mig fra Kiel og Lybæk viser, hvorfor det blev så godt som slut med hårkullornas Tysklandsrejser inden 1870.

Det svenske konsulat i Kiel beretter til hjemlandet 23.7.1867: Efter den nye forandrede næringslov for Hertugdømmerne Slesvig-Holsten (viser tilføjelse) »at det ikke er tilladt de svenske fruentimmer fra Dalarna, som i mange år har besøgt Hertugdømmerne og det nordlige Tyskland for at forfærdige og falbyde hårfletninger, at drive denne håndtering så frit og uindskrænket som tilforn«.

En løbende sag angående »4 Frauen aus Dalarna«, som har været tilbageholdt af politiet med forbud mod deres erhverv siden begyndelsen af juli, giver anledning til indberetning til den svenske konsul i Kiel fra den tyske øvrighed. Man siger, at man har tidligere stiltiende og tålmodigt givet tilladelse. Men siden den nye næringslov er blevet officiel, er sagen blevet anderledes. Nu gives fuldstændigt svar gennem konsulatet.

Der pålægges så stor afgift, hvis en leder skal vandre med tre ledsagersker, at det ikke kan betale sig at »hausieren«, det vil sige at gå fra dør til dør og optage bestillinger, udføre arbejdet og aflevere det. Det er jo kun privat handel. Et erhvervsbevis vil koste fra 16–40 preussiske Thaler kontant. Desuden fordrer man, at ingen af holdet må være under 18 år. De svenske hårkullor havde næsten altid helt unge i 14–15 års alderen med, som var dygtige til at springe rundt og optage og aflevere bestillinger, og samtidig blev de oplært i håndteringen⁵. Oplæring i erhvervet foregik ikke hjemme, den korte tid man var der, men på rejserne. Ofte vandrede en mor med sine døtre eller en tante med sine niecer, så det var en naturlig form for indlæring⁶. De helt unge så godt ud og havde

let ved at komme i lag med folk. Det betød meget for erhvervet, derfor passede denne bestemmelse ikke til hårkullornas vandringsmønster.

Der var også andet, tyskerne ikke syntes om. Ofte var kun lederens navn på passet, så man var bange, flokken formerede sig undervejs. (Forfatteren kender kun enkelte tilfælde med over tre eller flere deltagere i Danmark, men udtrykket med flere er set i protokollaterne, og enkelte tyske navne, Schmidt, er jo absolut ikke et Dalarnavn til en kvinde, og tyske mandsnavne er også set. I Kurlandene ved man, at de er draget ud i store flokke, 10–14 endda med mandlig leder⁷, og så er vi inde på forhold med en formand, som minder om det egentlige »Herrarbete«, og beskrives så udførligt af Göran Rosander⁸, men som regner hårarbejde for et så specialiseret udenlandsk erhverv, at det ikke kommer ind under almindelige arbejdsrejser.

Tyskerne anker også over, at når en leder én gang havde fået erhvervstilladelse, blev hun ved at bruge den år efter år uden at forny den. På den måde mistede distriktet både penge og kontrol med de vandrende kullor.

Man har det indtryk, at i Danmark havde man bedre styr på kullorna. De ankom altid søværts og måtte så indskrive sig i paskontrollen. Passene var fællespas, men var de fire, var der oftest to pas.

Angående erhvervet i Tyskland og hertugdømmerne nævnes der ikke noget til det svenske konsulat om, at man vil beskytte erhvervet, skønt vi ved, tyskerne selv lavede hårarbejde, og helt siden 1600 er vandret i Danmark. Det var også ved den tid, man begyndte med fabriksarbejdet, possement-

7. Dalkullahårbreve til hjemmet i Bäck fra Riga. Leder: Gris Anders.

8. Göran Rosander hårarbete – afh. 1966, og hos Märtha Helena Reenstjerna, hvor en formand bestemmer prisen for at få en dam renset op.

magerarbejde, ligeledes af både menneske- og hestehår⁹.

Konklusionen af den førnævnte indberetning og de fire tilbageholdte kvinders historie er, at en regeringsråd og ministeriel commissær tilkendegiver det svenske konsulat, at såfremt erlæggelse af den forlangte afgift (Steur), alders- og antalsbegrænsning overholdes, kan tilladelse gives i begrænset omfang til folk, som virkelig kan erhvervet. Når tilladelsen gives, gælder den i hele den preussiske stat, og udstedelsen i hertugdømmerne må ikke trække en forhøjelse af taksterne med sig.

Betalingen har været så høj og bestemmelserne så stramme (deres tre medhjælper-sker kan kun undtagelsesvis få lov at gå med), at det tyske område i sin helhed er blevet så godt som lukket i hvert fald officielt ved denne bestemmelse. Vi hører om en subsistensløs, enlig håndarbejderske med sin 14-årige søn 1879 i det følgende. Hun er fra Moren, en af de små Våmhusbyer.

Når de svenske konsulater i vandringslandene tager affære, er det næsten altid på grund af kullornas personlige vanskeligheder.

Vi nævner et par tilfælde, hvor det netop drejer sig om Våmhusårkullar. Det viser nemlig, at selve Våmhus var et sted, hvorfra man ret tidlig drog på langfart. Det drejer sig om kullor, som har været i Århus i Danmark, men derfra er draget videre til Altona, Hamborg og Lybæk og har været hjemmefra i fire år. En har pas fra Halmstad (sandsynligvis overfart til Grenå i Danmark). Hun har sin bror med. Han er eller bliver sindsygt og hun gravid, og de må hjemsendes på konsulatets regning. De har været i Holsten,

Hannover og omkringliggende steder, er nu havnet i Lybæk 1862. De sidstnævnte er fra Vestra Storbyn i Våmhus.

Det er klart, at blandt en skare med næsten 3000 paskontrollater alene i Danmark, må der være enkelte, det er gået ulykkeligt for på en eller anden måde. Men i det store og hele viser forfatterens undersøgelser i pasjournalerne, at det er gået de allerfleste godt og planmæssigt. Og de rette karakteregenskaber er truffet, som der gives mundtlig beretninger om¹⁰. De huskes endnu af adskillige ældre i Frederikshavn. Kullorna var ofte smukke, propre, veldite på de steder, de kom. De var livlige, slagfærdige og havde let ved at finde sig til rette i et fremmed land. De havde udpræget forretnings-sans, og de var så let bevægelige, at når et distrikt blev ubekvemt, fandt de hurtigt et nyt.

Da Danmark ophørte med at være gennemgangsland (de arbejdede sig oftest igennem), så blev en hel del alligevel ved at komme til Frederikshavn endda til 1922, men de kom ikke i så stort antal til landet efter 1870. Det blev Norge, Finland og især Rusland, der talte de store vandringsår-gange sidst i seklet, indtil udenlandsrejserne ebbede ud med 1. verdenskrig. Da blev Stockholm og Norrland målet for de sidste vandring-er, indtil det kortklippede hår gjorde det af med både materiale og mode.

Endnu findes en enkelt kulla, som har vandret i Stockholm, og erhvervet holdes i live hjemme i Våmhus ved kurser og som turistattraktion med arbejdende kullor og salg af smykker. Men det gamle vandringsmøn-ster er »en saga blott«.

9. Torben Juul, Bogense, i Sønderjysk Månedsskrift nr. 2, 1979: Hårfletning på maskine. Her omtales fletteapparat til piberør i Købstadsmuseet »Den gamle by« i Århus.

10. Karen Andersen: Från Kulturdagene i Bonås Bygdegård 24.–26. juni 1974 under medvirken af Gustav Adolfs Akademiet – særttryk: Nogle af Dalkullornas karakteregenskaber.

Svundne tiders rejsende oplever Sydslesvig

AF TORBEN GLAHN

Efter en pause fortsætter serien om de mere eller mindre kendte rejsende, der har efterladt sig skriftlige vidnesbyrd om deres færd i Sydslesvig. Det er overbibliotekar Torben Glahn, København, som har fundet citaterne frem.

Skuespilleren J. D. Preisler hører ikke til de store sikkelser i dansk teater, men ret interessant er hans »Rejsejournal« (trykt i 1789) fra en studierejse, han året før foretog. Blandt andet fortæller den om hans besøg hos Mozart i Wien. Her er det dog naturligvis kun indtrykkene fra Sydslesvig, der skal gengives.

Tirsdagen den 6 Mai; Klokken 6 om Morgenen, kom vi til Flensborg, en meget anseelig Bye, og temmelig stoer Handelsstad. Huusene ere velbyggede og høie, og Gaderne breede. I Midten af disse, seer man hver 50 Skridt et Springvand. Hovedgaden er overmaade lang. Det skal ikke være sielent, at finde Borgere i Flensborg, som eie en Tönde Guld og meere. Hvor rimeligt er det da ikke: at Levemaaden her maae være brillantere og fornemmere, end i de fleeste Kiöbstæder. Alle Folk tale Plattysk; og dette forekom os saa meget underligere, da vi fire Miile længere tilbage ikke havde hört andet end Dansk. Posthuset er smukt; især fortiener Verten at roeses for den ypperlige Caffé, som desuden fordobler sin Kraft og Fortieneste, efter en heel Nats Kiörsel . . .

Igiennem behagelige Egne, men sandede Veie, kiörte vi viidere, og kom til Schleswig til Middagstid . . .

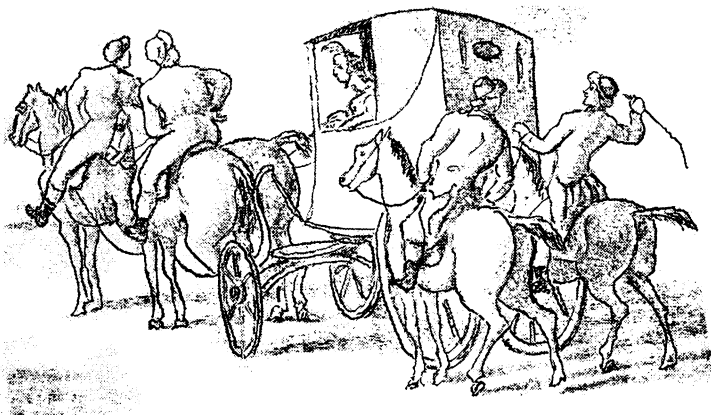
Vores Postförer gav os saa god Tiid, som vi önskede, da han havde meget at bestille

med tvende Poster, som herfra afgaae til forskjellige Steder. Alting skal have sin Tiid, sagde Kokkepigen; altsaa spadserede vi lidt omkring i Byen; saae Slottet Gottorffs Beliggenhed, som er antique, men stoert og höitideligt. Det er meget fast, og omringet af brede og dybe Grave. Man passerer stoere Broer, som give Slottet al Anseelse af en Fæstning. Comediehuset, som udgiör en liden særskildt Flöi, seer uselt ud uden Stil; og man vil heller ikke tale meget til dets Fordeel, i Henseende til det indvortes Værd. Imidlertid er det dog en stoer Fornöielse for Stadens Indvaanere, at Hans Durchlauchtighed »Stadtholderen« er Elsker af Skuespil; og derved forskaffer dem en Tidsfordriv, som de fleeste anseelige Stæder i Holsteen maae undvære, naar ikke, (hvilket dog sielden skeer) et som oftest elendigt reisende Selskab opholder sig hist og her, paa en kort Tiid . . .

I Schleswig er for nærværende Tid: *det Tillyske Selskab*, under Herr Seilers Directorio, som har en aarlig Pension af Stadtholderen. Jeg kiender dette Selskab temmelig vel, uagtet jeg ikke har seet det spille paa Gottorff. Det være langt fra, at jeg vilde, eller kunde, nævne der iblandt den ringeste Klasse af Skuespillere; men – da jeg saae det spille i Altona for tvende Aar siden, fandt jeg kun saare lidet opbyggeligt . . .

Schleswig bestaaer kun af een Hovedgade, som er en halv Miil lang, og gaaer i en halv Cirkel, som en Hesteskoe. Mange smukke Bygninger findes her; men – iblant alle, fortiener især at nævnes Herr Kammerherre og Jægermester von Warnstedts Palais, skraaes over for Postgaarden . . .

Gammelt engelsk billede
af en rejsevogn.

Et ganske vel tillavet Maaltid, ventede paa os, og strax efter samme, kiørte vi bort. Landeveien bliver temmelig godt holdt i Stand, hvor den dybe Sand ikke giør det umueligt. Enhver Bonde har sit Stykke at svare til; og disse ere afdeelte ved Afvisere, hvorpaa Mandens Navn staaer. Ingen kan da skylde paa den anden, og maae derfor enten reparere Veien, eller og staae til Skamme iblandt de Flittige.

— — —

Klokken 7 kom vi til:

Rendsborg. Allerede længe, förend man naaer Byen, mærker man, at det er en stoer Fæstning, og, jo nærmere man kommer; — jo meere falder man i Forundring over de höie Volde, de breede Stadsgrave, og de i al Henseende fortreffelige Færstningsværker. Jeg forstaaer mig ikke paa det Militaire; men det kan jeg see, at en Fiende med det farligste Angreb, skulde finde de störste Vanskeligheder, — saavel i at beleire, som at udsulte denne Bye; — saa rigeligt forsynet med Magaziner og Proviantgaarde. Vi kiørte over en Broe, hvor man tydelig seer Indretningen af den stoere Sluse, hvorved Skibene löftes op af et lavere Vand, for at löbe ind i Canalen. Kun Skade: at den agende Post aldrig tillader saa megen Tiid til Ophold, at de Reisende kunde bese disse uforlignelige Anstalter. — Garnisonen i Rendsborg er overmaade stærk, og Disciplinen lader til at

være streng. Man seer næsten intet, uden Soldater: og Borgeren, som lever af disse, föler derfor i höi Grad Savnet af et Regiment. Netop i denne Tiid var det Tilfældet; og man skaante ikke heller vores Ören for Klagemaal over dyr Levemaade og besværlige Tider. Imidlertid gav Postmesteren os god Mad; men loed Prisen svare forholdsmæssig til den manglende Besætning. Byen i sig selv er ikke smuk. Gaderne ere smalle og mørke, og Huusene gammeldags. Over en herlig stoer Plads kiørte vi, da vi igjen forloed Stedet. — Paa denne ligger Magazinerne; Töihuset, og for det meeste offentlige Byggniger. General-Superintendentens Huus udmærker sig her ved dets ypperlige Beliggenhed; og at vi med en levende Indbildningskraft tavse saae paa det, saa længe vi kunde, falder vist enhver begribelig, som kan tænke tilbage paa en mærkelig Tidsalder. Ved Udkjørsele examinerte man os nöie i Porten; og Skildvagten kunde i lang Tiid ikke forstaae, hvad det Ord: *Schauspieler*, betydede, förend Underofficeren fik udspeculeret, at det nok matte være det samme, som: *Comedianter*, (en meget rigtig Benævnelse i Ordets egentlige Forstand; men — dog ikke saa aldeles passende med Tillægget af: *Kongelige*; som især have den Lykke at gjøre en Reise paa Allerhöieste Bekostning) — Det var allerede mørkt; langsom og forsigtig kiørte vi Natten igiennem til Remels . . .

/ Slut.

Brødrene Zeppelin i Haderslev

AF H. P. DRESCHER

Militærhistorikeren kaptajn H. P. Drescher, Haderslev, skriver om to af de fem brødre Zeppelin, der fik nærmere tilknytning til Haderslev, idet de mod slutningen af 1600-tallet tog fast bopæl i henholdsvis Neder Åstrup og Bjærndrup.

I de første seks år af Christian V's regering, fra 1670–76, styrede hans minister Peder Griffenfeldt rigerne. Det var seks lykkelige år, i hvilke landets velstand tiltog i alle retninger. Handel, søfart og agerdyrkning fik et sådant opsving, at landets frembringelser og dets handelsflåde fordobledes. Ved siden heraf forsømtes ikke udviklingen af landets værn. Der blev årligt holdt store øvelser, fæstningerne vedligeholdtes, der blev arbejdet på dannelsen af et selvstændigt feltartilleri og flåden voksede med hvert år. Værnet blev holdt i god stand, ikke for at styrte landet ud i eventyrlige krige, men for at undgå krig og styrke fred. Hele Europa stod i krigsflammer med undtagelse af Norden.

I 1672 hvervedes tre rytterregimenter i Tyskland af obersterne Baudessin, Gotfred Rauch og Jakob Geveke. Ligeledes hvervede dragonerne tre regimenter ved general H. Walther, obersterne J. V. Ørtzen og Detlev Rantzau. Oprindeligt blev Detlev Rantzau regiment hvervet i Mecklenburg af oberst Ulrik F. Gyldenløve, det blev oprettet 25. oktober 1672 under navnet Holstenske geworbene Rytterregiment, men allerede 11. december samme år overtog oberst Detlev Rantzau kommandoen over regimentet. I dette regiment indgik fem brødre Zeppelin af Volrath til Appelhagen i Mecklenburg. To af disse sønner skulle få tilknytning til Haderslev.

Johan Zeppelin

Johan Zeppelin er født 19. september 1645

og indtræder fra oprettelsen af Holstenske geworbene Rytterregiment 25. oktober 1672 i dette som løjtnant.

I juli 1675 kaldes regimentet Livregiment til hest og Johan Zeppelin bliver samme år udnævnt til ritmester. Han deltager sammen med regimentet i den skånske fejde 1675–79.

Den 19. februar 1677 ligger han med regimentet i Kristiansstad og bliver fra samme dato udnævnt til major, den 22. oktober 1678 bliver han udnævnt til oberstløjtnant.

Efter krigen får hans regiment standkvarter i Haderslev og opland.

Den 9. december 1686 gifter han sig med Dorethea Dissing, der er født 1660.

I 1690–94 bor han sammen med sin kone i Neder Åstrup på Jens Niensens gård og her bliver deres to døtre født, Christine Marie i 1690 og Charlotte Amalie i 1694. (Jfr. kirkebogen for Åstrup.)

I september måned 1690 skriver pastor Johannes Monrad i Åstrup kirkebog: »Frau Oberst-Leutnantsche hielt nach der Geburt ihres Kindes ihren (ersten) Kirchgang. Der Student Rabne predigte deutsch. Dieser Oberst, der wohlgeborene Johann Zeppelin mit dessen Frau Liebste, einer gebornen Dessin, waren Mecklenburgische vom Adel, hatten Jens Niensens Hoff in Nieder-Aastrup geheuret und etzliche Jahre bewohnt. Haben ihren adeligen Sitz zu Appelhagen. Waren meine guten Gønner und Freunde ...«

Desværre kan man ikke af kirkebogen fra 1690 i dag afgøre hvilke af de dengang i neder Åstrup beliggende 4 store gårde oberstløjtnant Zeppelin med familie beboede.

I 1693 får han en »Diseretion« (godtgørelse) lydende på 36 rigsdaler udbetalt fra magistraten i Haderslev, der sandsynligvis er givet, for at han skal blive derude på landet og ikke flytte ind til byen, men det har

han nu alligevel gjort i 1695, hvor han kommer til at bo i Berendt Henselers hus ved Torvet indtil 1700. Af byens regnskab ses det, at den årlige leje for huset til oberstløjtnanten med familie af de deputerede borgere er beregnet til 90 rigsdaler årligt, ligeledes ses det, at der er lejet en kakkellovn til et årligt beløb af 3 rigsdaler.

20. april 1700 får oberstløjtnanten sin afsked med oberstløjtnantpension og rejser tilbage til Appelhagen i Mecklenburg.

Diedrich Melchior Zeppelin

D. M. Zeppelin er født 1649 som søn af Volrath til Appelhagen og Agnes von Blücker i Mecklenburg.

I 1675 kommer han til Danmark og indtræder i ritmester Bülow's kompagni af Holstenske geworbene Rytter Regiment som kvartermester (kornet). Chefen for regimentet er oberst Ditlev Rantzau og med ham drager han ud i Den skånske Fejde (1675–79).

I juli 1675 ændres regimentets navn til Livregiment til Hest.

I 1676 bliver han udnævnt til løjtnant og er til tjeneste ved oberstløjtnant Bahrs kompagni. 4.12.1676 bliver han såret i slaget ved Lund, men allerede 11.2.1677 træffer vi ham atter ved regimentet. Han bliver udnævnt til kaptajnløjtnant, og 19.6. bragte han en konvoj med penge til Frederiksstad; her opgives han at stå i Meerheims regiment, som er identisk med Livregiment til Hest.

1678 hører vi om ham igen. Den 8.10. er han som kaptajnløjtnant sendt ud med et parti på 30 heste, hvilken opgave han har haft kan ikke oplyses.

Vinteren 1678/79 går regimentet i kvarter i Landskrona, men den 25.1.1679 overtager han ritmester Meiers kompagni, der ligger på Rygen, hvor han den 31.3.1679 bliver major, og dermed er vi nået frem til freden i Lund den 26. september 1679.

3. august 1684 indgår han ægteskab med Maria Elisabeth von Oyenhausen i Brecken-

dorf ved Rendsborg, datter af Rabe Arnt von Oyenhausen og Elisabeth von Hardenburg.

På et eller andet tidspunkt sætter de to bo i Bjerndrup i Stepping sogn, men hvornår kan ikke konstateres, men det er sikkert, at de har været der, idet Zeppelin sætter en hustavle af eg op på sit hus, og her sad den til huset brændte i 1913. Tavlen er alt, hvad der er tilbage af huset, og er nu opbevaret på Haderslev Museum. På tavlen er anført:

»Melchior Diterich Zeppelin, Major.

Mein anfang, Mittel und Ende
Herr alles zum Besten wende.

Maria Elisabeth v. Oyenhausen

Und lassen den lieben Gott walten,
der kann

uns wohl erhalten, vo wir wohnen
im Land.

Anno 1698«.

I 1700 bliver han udnævnt til oberstløjtnant, og den 20. april 1701 rykker han med regimentet til Brabrand i engelsk-hollandsk tjeneste. Styrken han fulgte bestod af 12.000 mand. Fodfolket blev i oktober indskibet i Glückstadt og landsattes i Nordholland. Rytteriet gik i oktober over Elben, derpå gennem Hannover og Münster til Friesland og Brabrand.

Fra 1702 førte Zeppelin regimentet, idet chefen, grev Ditlev Rewentlow var i kejserlig tjeneste. (Daværende amtmand over Haderslev amt.)

I slutningen af juli 1704 gik de danske styrker fra Brabrand til Bayern, hvor de skulle støde til Marlborough's styrker, en lang rejse, der dog blev gennemført i løbet af én måned. Rytteriet gik lige til Nördlingen i Bayern, og fodfolket gik en længere vej til Heidelberg i Baden. Det var en anstrengende rejse, og der var mange der deserterede undervejs. Rytteriet var ved ankomsten til Nördlingen formindsket med ca. 300 mand, uagtet det havde hvervet ungt

mandskab i hver by, det kom igennem.

Så snart rytteriet kom ind i Bayern, skændte og brændte de overalt hvor de kom frem for at straffe kurfyrsten, der holdt med Frankrig.

Den 11. august forenedes Eugens og Marlboroughs hære og rykkede frem mod de fransk-bayerske styrker, der havde taget opstilling ved landsbyen Höchstädt bag en bæk og med ryggen mod Donau.

Hver af hærene talte ca. 60.000 mand. Sammenstødet fandt sted den 13. august 1704. Efter flere timers kampe måtte de fransk-bayerske styrker vige. Kampen havde været dyr. Rytteriet havde 537 døde og 413 sårede, fodfolket 798 døde og 614 sårede, ialt 2362 døde og sårede. Af rytteriets officerer var 22 døde og 38 sårede, af sergenter var 8 døde og 13 sårede, fodfolkets officerer var 28 døde og 49 sårede, af sergenter var 22 døde og 50 sårede.

Såfremt læserne skulle undre sig over at

der var flere døde end sårede menige i fodfolket, skyldes det, at man dengang ofte førte tidligere bortløbne som døde efter et slag, så havde kompagnierne lettere ved at få rekrutpenge.

Blandt de faldne var oberst Zeppelin.

Oberst Melchior Zeppelin blev den 15. august 1704 begravet i Dillingen ved Donau mellem Ulm og Donauwörth.

Hvor lang tid familien har boet i Bjernstrup vides ikke, men i Stepping kirkebog er indført et bryllup ved påsketid 1704, da familien endnu befinder sig på gården i Bjernstrup. Hinrich Burch og Magdalene Elisabeth Hugo, »auf dem Hof des Herr Oberstleutenant Zeppelin dienend und mit seinen Attest«, er indgået i ægtestanden.

Kilder:

Rigsarkivets 3. afdeling, Hærens Arkiv.
Haderslev Rådstuearkiv.

Otto Vaupell: Den danske-norske hærs historie.

Bog anmeldelser

Fra Bov Museum

Historisk Samfund for Vis Herred, årgang 3, 1980.

Historisk Samfund for Bov sogn har udsendt sin årbog 1980, den tredje i rækken. Et smukt lille skrift fortæller om en forening, der med et jævnt stigende medlemstal har nået 230 medlemmer, og som åbenbart trives vel. Årsberetningen, som indleder årbogen, kan fortælle om udflugter, foredrag og folkedanseoptræden, det sidste i forbindelse med det nyåbnede Bov museum. I museums-kredse vil man nok med en lille misundelse læse, at elever fra skolen under lærerens ledelse »som et led i undervisningen har været på museet og har eksperimenteret med farvning af tekstiler, ligesom børnene har bagt

brød på museet og dekoreret disse med kagestemplere fra museets samlinger.«

Den gamle drøm om, at museer ikke blot er til at kigge på, men at de skal bruges og at man skal røre ved genstandene, kan små museer virkeliggøre, mens større museer må frygte, at samlingerne er slidt ned i løbet af kort tid. Et jysk landsdelsmuseum fastgjorde for nogle år siden en flintøkse til siden af et skab, man skulle kunne røre ved den og mærke dens glatte sider. Kort tid derefter var den stjålet. Men ved den stedlige skoles besøg i Bov museum sker sådan noget ikke.

Årbogen har tre forfattere. R. P. Sørensen

minder om de gamle forter (dette ord udtales med langt o), deres beliggenhed og deres navne. Forterne var korte vejstykker, der fra landsbygaden eller fra en enkelt gård førte ud gennem den dyrkede del af bymarken. Hvad der ikke kommer tydeligt frem i artiklen er, at deres særlige funktion var at være drivveje for kreaturerne. Derfor er de inddigede og indhegnede og brede. Jyske lov anbefaler en bredde på 15 favne, som der står »15 favne bred eller så bred som alle ejerne vil nøjes med«, det er næsten 26 meter.

En god artikel om Bov skole skyldes pens. overlærer A. P. Paulsen i Bov. Ved at undersøge gamle folk når forfatteren meget længere tilbage end til 1929, hvor han selv blev lærer ved skolen. Det betyder så igen, at skildringen ud fra egne erindringer kan følges frem til besættelsen og befrielsen i 1945. Denne artikel kunne ingen anden skrive, og derfor er det godt, at det blev gjort.

Resten af årbogen er skrevet af politiassistent Knud Jensen, og disse artikler beskæftiger sig overvejende med personalhistorie.

Augustenborgernes tragedie

H. P. Clausen og Jørgen Paulsen: Augustenborgerne, slægt-slotteskæbne, 350 sider, ill., udg. Historisk Samfund for Als og Sundeved.

Det er virkelig et hul i den historiske litteratur, de to forfattere, sønderjyderne H. P. Clausen og Jørgen Paulsen, har fyldt ud med dette værk om den augustenburgske slægt, der kom til at spille så stor en rolle ved opløsningen af den dansk-tyske helstat. De har fordelt arbejdet mellem sig på den måde, at Jørgen Paulsen har skrevet om slægt og slotte, H. P. Clausen om slægtens skæbne i de to generationer, der gav kulminationen og forlis. Begge har interesseret sig for emnet fra deres ungdom, og begge har lagt vægt på ved selvstændige arkivstudier at grave dybere ned i stoffet end tidligere set. Da for-

Der er intet fornemt eller betydningsfuldt i disse skildringer, og rigshistorien får næppe noget bidrag fra denne årbog. Men lokalhistorien trives her på sine egne betingelser, det drejer sig om det nære og kendte, men alligevel så forandrede. Billedet af den gamle landsby og nogle af dens mennesker bliver levende, stærkt støttet af gamle fotografier, og et enkelt strykninmord mangler da heller ikke til at live op i persongalleriet.

Det er ofte drøftet, hvor man kan lave historiske samfund, museumsforeninger og lignende, og øer og halvøer er nævnt som særligt egnede. Men Bov synes at vise, at en stærkt indgribende udvikling i nyere tid, der skaber store forskelle mellem før og nu, også kan være en forudsætning for historisk interesse. Man griber efter det, man er i færd med at miste. Så Historisk Forening for Bov sogn (årsberetningen) eller Historisk Samfund for Vis herred (titelbladet) eller hvad man nu beslutter sig til at hedde, kan se fremtiden i møde med fortrøstning. Grænseegnen står ikke stille. *H.N.*

fatterne har udeladt det videnskabelige noteapparat for ikke at tynde fremstillingen, kan almindelige læsere glæde sig over en let tilgængelig tekst.

Den augustenburgske hertuginie er en gren af det slesvig-holsten-sønderborgske fyrstehus. Augustenborglinien dateres fra 1651, da stamfaderen Ernst Günther – en sønnesøn af Hans den yngre – blev gift med sin kusine, prinsesse Auguste af Lyksborg. Deres nybyggede slot fik navn efter prinsessen, og slægten fik navn efter slottet.

Jørgen Paulsen har givet sin beretning om slægten overskriften «Familie og miljø», og

hans tidligere arbejde som direktør for det nationalhistoriske museum på Frederiksborg slot har givet ham usædvanlige forudsætninger for at placere de skiftende generationer i deres miljø. Formue og gæld, slotsbygninger og haver, uniformer, billeder, møbler, toiletsæt og værelses indretning, fester, gæster og tjenerskab, alt bliver behandlet med veloplagt interesse og stor kyndighed. Og slægten, der er det centrale i bogen, skildres med menneskelig forståelse og sans for de oplivende detaljer.

De nære forbindelser mellem kongehuset og augustenerne, der materielt var til stor fordel for den sønderjyske hertugslægt, blev styrket gennem ægteskaber, da man forudså, at arveproblemerne kunne blive en belastning for monarkiet. Når det overhovedet blev et problem, skyldtes det, at kong Frederik III ikke ville nøjes med den arveret for mandslinien, som rigsrådet tilbød ham, men ønskede og gennemtvang, at han fik riget med fuld ejerret for hele sit hus og derfor med arveret for døtre som for sønner.

Efterhånden, som senere konger fik inddraget og geninddraget Slesvig og Holsten under riget, blev der skabt tvivlsspørgsmål for arvefølgen i disse områder, hvor alene mandsarveretten havde været gældende.

For at holde sammen på Helstaten fik A. P. Bernstorff derfor i 1779 arrangeret et ægteskab mellem to børn, der i givet fald kunne forene de mandlige og de kvindelige arverettigheder, nemlig Frederik Christian fra Augustenborg, født 1765, og kronprins Frederiks søster eller halvsøster, Louise Augusta, født 1771 af dronningen som datter af Struensee, men accepteret som kongedatter. De blev gift den 27. maj 1786, men den 18. september samme år fik arveprins Frederik en søn, der var arveberetiget forud for kronprinsens søster. Han blev senere konge under navn af Christian VIII, og først med hans søn, Frederik VII, uddøde den oldenborgske mandsstamme. Den eventuelitet, Bernstorff havde villet gardere sig imod i

1779, indtraf med andre ord først i 1863, og da havde man med tronfølgeordenen af 1853 samlet de mandlige og kvindelige arverettigheder hos et andet ægtepar, prins Christian af Lyksborg og prinsesse Louise af Hessen-Cassel, hvis mor som Christian VIIIs søster havde arveret til kongeriget og muligvis til Slesvig og dele af Holsten.

Diskussionen om arveproblemerne fra 1779 til 1853/63 fik afgørende indflydelse på Danmarks historie, fordi augustenerne stadig blev skudt til side og til gengæld søgte at betone hertugdømmernes og deres egen selvstændighed sådan, at Danmark derved kunne tvinges til at sætte dem på tronen for at redde monarkiets sammenhold. For at nå dette mål allierede de sig med de tyskorienterede slesvig-holstenere, men sammen med dem endte de i det åbne oprør, revet med af kræfter, der var stærkere, end de havde tænkt sig. Og i den tyske lejr gjorde Bismarck kort proces med de augustenburgske hertugdrømme, som måtte nøjes med et prestigeplaster, da kejser Wilhelm II fik sin brud fra Augustenborg.

Det har været professor H. P. Clausens opgave at udrede de filtrede tråde i det augustenburg-politiske kapitel af Danmarks-historien fra ægteskabsbeslutningen i 1779, og han gør det på en måde, der meget nuanceret belyser de skiftende faser, med passende fordeling af lys og skygge. For ingen tvivl om det, augustenerne blev behandlet dårligt. Misfornøjelse på begge sider skærpede mistroen og førte til nye modsætningsforhold.

Til at begynde med gik alt dog godt. Hertugparret boede som regel i København, hvor hertug Frederik Christian blev hævet til de højeste embeder. Karakteristikken af hans arbejde rehabiliterer ham i nogen grad for det billede, hans tipoldebarn, Caroline Mathilde Laur gav af ham i Sønderjysk Månedsskrift 1978 som »en lille, egentlig uanselig mand, en pedantisk, pseudo-intellektuel personlighed, som interesserede sig mere for

»dannelse« end for hofintriger, militarisme og politik«.

Men i 1806 gik det galt. Da habsburgernes tysk-romerske kejserrige blev opløst af Napoleon, benyttede Frederik (VI) frigørelsen fra de kejserlige bånd til at inkorporere Holsten i det danske monarki, men efter Wienerkongressen måtte han 1815 anerkende Holstens medlemsskab af det tyske forbund, og så var han lige vidt. Dog regnede han med, at inkorporeringen havde lagt Holsten som den sidste del af monarkiet ind under kongelovens arveregler, der derefter skulle være fælles for det hele. Det var nu en misforståelse. Resultatet blev imidlertid en voldsom vrede mellem kongehuset og Augustenborg.

Det endelige brud mellem de to svogre, kronprinsen og hertugen, kom i 1810. Da hertugens yngre bror, Christian August, der ved adoption var blevet svensk kronprins og tronfølger, døde, måtte Sverige se sig om efter en ny, og de to danske svogre var begge inde i billedet. Frederik VI gled dog ud, da han ikke ville give de tre nordiske riger en forfatning, men troede stadig på sin chance, og for at spærre hertugen vejen til Sverige sendte han en flotille af kanonbåde til Als. Hertugen nedlagde forbitret sine embeder, og Frederik VI var lige så forbitret over, at hertugen troede, han kunne optræde med andre rettigheder end enhver anden undersåt.

Sine sidste år brugte hertugen til at udarbejde en fremstilling, der skulle dokumentere augustenborgernes arveret til både Slesvig og Holsten, og dette dynastiske testamente blev bestemmende for hans to sønner, hertug Christian August og prins Frederik af Nør, og deres vej til oprøret.

En tid håbede de på Christian VIII, som var gift med deres søster, Caroline Amalie, men svogerskabet hjalp dem ikke. Hertugen ønskede arvefølgen i Danmark ændret, så den alene blev mandlig og dermed den samme som i hertugdømmerne, noget, der dog

først blev realiseret ved den nye tronfølge-lov i 1853, da augustenborgerne var sat ud af spillet, hvorefter man skulle frem til grundlovsændringen i 1953, før kvinder på ny kunne få betydning i de kongelige arverettigheder. Christian VIII var afvisende, fordi det augustenborske forslag ville gå ud over hans søster, og han foretrak den mindre ændring, det ville være at forandre den holstenske arvefølge mod erstatning. Slesvig mente han fulgte med Danmark, og det blev fastslået i kongens åbne brev af 8. juli 1846 om arvefølgen. Dette førte til brud mellem Christian VIII og svogrene, der to år senere var centralt placeret i det slesvig-holstenske oprør og i arbejdet på at få støtte fra Prøjsen og den tyske forbundsdag.

For resten var augustenborgerne faktisk ikke de nærmest arveberettigede på mandsiden. Det var gottorperne, det vil sige den russiske zar, der følgelig havde en nøgleposition i afgørelsen af, hvem der skulle sidde på den danske trone, omend han selv ville være afskåret på grund af de stormagtsinteresser, der spillede ind.

I første omgang erklærede zaren, at han afstod sine rettigheder til storhertugen af Oldenburg, men da denne var afskytet i Danmark på grund af den støtte, han havde givet til augustenborgerne, fik de zaren til at gå ind for Lyksborgløsningen. Frederik VII brød sig nu ikke om det lyksborgske ægtepar på grund af dets kølige holdning over for grevinde Danner, som især prinsesse Louise var afvisende overfor. Så Frederik VII foretrak deres søn, den senere Frederik VIII, men zaren foretrak Christian, som blev den niende.

Augustenborgerne, der havde været så nær ved, fik intet, hverken Danmark eller hertugdømmerne, og de sidste end ikke, da Danmark måtte afstå dem.

Den dansk-tyske helstat havde ikke Svejts' evne til at overleve de nationale vækkelser. Løsningen fandt man ikke før i 1920 med delingen af Sønderjylland, det slesvigske her-

tugdømme, og man skulle først omvejen med tabet af hertugdømmerne i 1864.

Hertugen var et par gange inde på delingstanken. Da Hiort Lorenzen havde talt dansk i stænderforsamlingen i 1842, fik hertugen som modtræk den liberale Wilh. Beseler til at fremsætte forslag om at udskille Haderslev amt fra hertugdømmet og forene det med Danmark. Formålet var at provokere til protester (side 273–274). Men under treårskrigen, da delingsplanerne var stærkt fremme, gik han seriøst ind på tanken for at vende den til sin fordel (side 308).

Sjovt skrift fra Hobro

E. Menne Larsen: Sønderjysk Posthistorie I, 44 sider, ill., kr. 20,00, Posthistorisk Forlag, Hobro.

Forlaget oplyser, at det foreliggende hæfte er det første i en række af hæfter, der skal beskæftige sig med posthistorien i Sønderjylland, defineret som det tidligere hertugdømme Slesvig.

Hæftet indeholder nogle små artikler om skibspost, CIS-feltpost og Feltpost Tinglev. Mest er der gjort ud af postforholdene for den danske brigade, der efter 2. verdenskrig deltog i den allierede besættelse af Tyskland i nogle år.

Forfatteren har tidligere behandlet emnet i artikelform i et frimærkeblad. Dette skrift bygger på denne artikel, som er blevet kraftigt udbygget og nu giver en udmærket redegørelse for de vanskelige postforhold i den danske besættelseszone. Morsom er den lille underdrivelse med adresse til bureaukratiet. Der står, at »Pakker til brigaden blev underkastet stikprøvevis toldeftersyn i Kolding, hvad der naturligvis ikke fremmede forsensdelseshastigheden«.

Hæftets næste artikel omhandler forholdene ved det norske besættelseskorp i Tyskland. Her får de danske toldere noget at trøste sig med, idet det fremgår, at det norske

Kunne han redde hertugdømmerne mod at afstå den nordlige del til Kongeriget, var det maksimum af, hvad han kunne nå i den givne situation. Og det nåedes altså heller ikke. Desværre. Det må man vel sige med bagklogskabens ret.

Her er opridset det skelet af begivenheder, som Jørgen Paulsen og H. P. Clausen har givet kød og blod og klæder. De har gjort det glimrende, og emnet er placeret så centralt i Danmarks og i Sønderjyllands historie, at det må have bud til mange.

bjs.

bureaukrati slog alle rekorder, og at det i nogle måneder lykkedes de norske toldere helt at ødelægge postforbindelsen mellem styrkerne i Tyskland og hjemlandet. De norske soldater fandt da ud af at benytte det tyske postvæsen for overhovedet at få breve og pakker igennem.

Forholdet afspejles tydeligt i den afsluttende prisliste. Et brev fra den danske brigade (af billigste type) noteres til 10 kroner, mens et tilsvarende brev fra den norske brigade noteres til 30 kroner, altså tre gange så meget.

Vi har tidligere omtalt, at gode artikler ofte skal findes i skrifter, der efter deres titel omhandler noget helt andet. Dette skrift er ingen undtagelse. Artiklen om de danske soldaters postforhold er fremragende og kan anbefales på det bedste, men brigaden har aldrig været i Sønderjylland, så det forekommer overraskende, at artiklen dukker op i et skrift med titlen »Sønderjysk Posthistorie«.

Den tekniske udførelse er rimeligt pæn uden at være luksuriøs. Sproget er fint og trykfejlene meget få. Et nydeligt arbejde.

Hverdagsliv i Sønderjylland

Hans J. Muusmann: Stavedskov, Ejstrup, Kragelund. Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland. Ill. 189 sider. 1980. Indb. Medlemspris 30,00 kr.

Det er ret ukendte stednavne, der har givet denne bog titel, og fortælleren hører også til de »anonyme« sønderjyder, født 1896 og død kort efter sin 80 års fødselsdag. Hans tilværelse var på sin vis ret omskiftelig med bopæl og pladser mange forskellige steder; men det er den jævne til tider fattige hverdag, han fortæller om. En hverdag som mange sønderjyder har oplevet den. En god fortæller er han.

Sin første barndom fik han i Vodder sogn. Faderen var en tid ejer af kroen der og et lille landbrug. Begge dele overgik til sognets præst, Johannes Schmidt – den senere så kendte tyske repræsentant i det danske folketing. Muusmann husker, at pastor Schmidt og pastor Jacobsen i Skjærbæk og amtsforstander Rafalski i Rødding satte alt ind på at fortyske egnens stejle danske befolkning. Han siger, at pastor Jacobsen og amtsforstanderen ville gøre det med tvang, men »Schmidt, der var en storartet mand, ville vinde befolkningen på en folkelig måde. Han talte et smukt dansk og prædikede 3 søndage om måneden på dansk i Vodder kirke. Jeg er både døbt og konfirmeret på dansk af ham«.

Senere overtog faderen efter en brand sit barndomshjem, den gamle gård Stavedskov. Efter konfirmationen var drengen en vinter på efterskole i Vester Vedsted og fik flere pladser på gårde, også langt fra Sønderjylland. Sammen med en broder kom han til at tjene på Sjælland nær Vallekilde højskole. Gårdmandsfolkene var gode grundtvigianere. Det var lidt småt med kosten, men hver morgen blev der holdt andagt og sunget to eller tre morgensange. Hver mand havde sin højskolesangbog i lommen; både middag og aften skulle man trække i det pæne tøj, inden man gik til bords. Holdt store kanoner foredrag på højskolen, fik alle fri for at

kunne deltage, og om søndagen gik man i valgmenighedskirken hos den senere biskop Fønnesbech-Wulff. En dag beklagede Muusmann sig til sin broder over den næringsfattige kost, man fik til måltiderne, men broderen svarede: Skam dig dreng; hovedsagen er jo, at vi får al den åndelige føde, vi trænger til. Fortælleren kommenterer kort: Jeg tav stille, men vi blev nu aldrig helt enige i det spørgsmål.

Så hjem til pladser i Sønderjylland, og da han skulle på session i 1915, gik han over grænsen, hvad mange på hans egn gjorde. Han fik pladser i Ejstrup lige uden for Kolding. I begyndelsen var det ikke svært for en sønderjyde at få plads. På grund af de mange indkaldelser til sikringsstyrken søgte mange gårde karle, og i parentes efter mange annoncer hed det: »helst en sønderjyde«. Senere blev det anderledes. Omkring 1917 stod i mange annoncer: Karl søges, og i parentes: Ingen sønderjyde. Visse steder havde man haft kvaler med karle, der ikke var tilmeldt noget sted og let kunne flytte, når de ikke var tilfredse med deres plads.

En tid måtte Muusmann til Norge. I Danmark var mange bange for, at krigen ville udvikle sig derhen, at tyskerne ville besætte i hvert fald en del af Danmark. En organisation for sønderjyske desertører, ledet af læge Svith i Ribe, opfordrede de unge sønderjyder til at se at komme væk fra Jylland. Bedst ville det være at tage til Norge eller Sverige. Muusmann tog til Norge og fik plads som havekarl hos en læge. Der var adskillige sønderjyder på den egn, men en skønne dag følte de sig også utrygge der. Lægen kom en dag og viste Muusmann en avis med en stor artikel, hvori det hed: »Norge er oversvømmet af tyske spioner. De går under navn af sønderjyder, der er flygtet for at undgå indkaldelse. Men hvad

garanti har vi her i Norge for, at de ikke er spioner og sabotører? Muusmann ville ikke interneres som tysker og rejste hjem, da fæstemålet var udløbet.

Han blev elev på Antvorskov højskole, der lige var købt af Peter Augustinus, senere præst i Hoptrup. Der var den vinter 50 elever fra omegnen af Slagelse og 10 sønderjyder.

Nye pladser, hjemme igen i Sønderjylland så snart det er muligt uden fare at snige sig over grænsen, stærke indtryk af Genforeningen, hvor de fleste på egnen gik ind for, at Flensborg skulle til Danmark.

Så får Muusmann sig en kæreste fra Mors. De begynder at se på gårde, vil egentlig gerne bo på Mors, men der er gårdene for dyre. De unge må søge hen, hvor jorden måske ikke er så god, men billig. Det bliver i Kragelund i Bov sogn, lige ved den ny grænse. Der bor de så resten af deres liv. De må slide for føden, skifter gården ud med en anden gård, også i Kragelund, oplever flere uheld og mærker hårdt landbrugs krisen i 20'erne og 30'erne. Muusmann er med i det natio-

nale arbejde, han får tillidsposter, og han er også lidt med i »bevægelserne«, Cornelius Petersens, Kyllings og en ny bondebevægelse startet af A. C. Petersen, Hoptrup Hovgaard. Og så i L.S. Muusmann har en herlig skindring af Bondetoget til København i 1935: »- da vi på hjemturen endelig fik plads i en kupé, tog jeg mine sko af; de klemte som bare pokker. Da vi kom til Storebæltsfærgen, og jeg ville have skoene på igen, var fødderne så hævet, at jeg på ingen måde kunne passe skoene. Jeg måtte binde dem sammen, hænge dem over skuldren og kom traskende hjem fra København på bare ben«.

Da Muusmann var omkring 70 år, måtte han holde op med at være aktiv landmand. I årene derefter skrev han erindringerne, og godt han fik gjort det. De små erindringsbøger, som Historisk Samfund for Sønderjylland har udgivet, rummer væsentlige bidrag til sønderjysk historie. Man må ønske, at den konkurrence, som er udskrevet, vil kalde flere af den slags bøger frem, mens tid er. Denne bog koster for medlemmer kun 30 kr. indbundet. En god gave.

Richard Andersen.

Tysk jubilæumsskrift

1930–1980 – 50 Jahre Deutsches Gymnasium in Nord Schleswig – Eine Festschrift 1930–45. Udgivet af Deutscher Schul- und Sprachverein für Nord Schleswig. 224 sider, illustr.

Dette festskrift, der skildrer det tyske gymnasium i Åbenrå set indefra, falder i to dele. For det første en samling bidrag fra tidligere elever og lærere, blandt andet genoptryk af Ernst Siegfried Hansens artikel i *Volkskalender* 1960, erindringer af læge Uwe Møller m.fl., hvor man noterer sig Heinrich Jepsens bemærkninger om, at der ikke blev drevet politik i gymnasiets undervisning, men når man sad i kælderen under luftalarm, udviklede dansklæreren, adjunkt H. P. Bendtsen, hvor forfærdeligt man havde det i Tyskland, alle jøder blev gasset, forbrydelse på forbrydelse i et samfund, hvor kun 100 pct. parti-folk sad i spidsen for undervisningsvæsenet,

og hvor man havde villet den planlagte krig. Det hænger som en løsrevet erindring i luften, uden at man kommer til bunds i spørgsmålet. Var der ingen tyske lærere i kælderen? Sagde de intet?

Nærbilledet af forholdene bliver tydeligt for danske lærere, hvor Bendtsens forgængere på skolen, Georg Buchreitz og Ernst Wilson fortæller. Al respekt, at udgiverne dog har bedt om bidrag fra disse tilskuere, der ikke var uden betydelig skepsis.

For det andet rummer festskriftet en redegørelse af Immo Doege om det tyske gymnasiums udvikling fra sin begyndelse til 1945. For tyske læsere gives der et værdifuldt bi-

drag til belysning af det højere tyske skolevæsens opbygning i landsdelen. For danske læsere, der specielt hefter sig ved den politiske side af det tyske skolevæsen, vil redegørelsen ikke tilfredsstille noget behov. Udviklingen fra 1933 til 1945 fylder otte sider, og selv om halvdelen deraf er afsat til indvirkningen af den politiske omvæltning i Tyskland i 1933 og Danmarks besættelse i 1940, bliver det kun til strejflys. At man ikke i det tyske gymnasium »fuldstændig kunne distancere sig fra udviklingen i Tyskland«, er forståeligt, men hvor vidt gjorde man forsøg derpå?

Immo Doege mener ikke, at der for øjnene af de danske censorer kunne udvikle sig en skole, der var nationalistisk, militaristisk og antisocialistisk, men har ikke fået adgang til censorberetningerne og mener iøvrigt, at det er svært for en historiker at trænge til bunds i spørgsmålet. Et festskrift er måske heller ikke det bedste udgangspunkt.

Den tyske treklang af gloser sigter tilsyneladende til Gottlieb Japsens fremstilling i Aabenraa bys historie, II side 178, hvor han refererer et tysk avis-angreb i 1931 på den tyske kommuneskole, som kun kunne være en tysk sprogskole, men ikke en »deutsche Gesinnungsschle«; ved tysk »Gesinnung« skulle man forstå en militaristisk, nationalistisk og afgjort antisocialistisk holdning.

Efter 1933 kom dertil den nazistiske understregning. Helmuth Wolffhechel kommer

i sit bidrag nærmere ind på denne side af sagen. Han skriver, at medens den kommunale tyske skole i Haderslev i national henseende var meget forsigtig og tilbageholdende, så var skolens hverdag i Aabenraa præget af de nationale festdage, 1. maj, 30. januar, 9. november etc. Og selv om eleverne ikke af skoleledelsen direkte blev opfordret til at melde sig til krigstjeneste, spurgte klasselæreren dog med regelmæssige mellemrum, hvem der havde meldt sig og hvem ikke.

Immo Doege har i sin sammenfatning en lidt uforståelig betragtning. Han skriver side 176, at Danmark ikke officielt gik med i den ellers i 1926 i Europa almindeligt herskende opfattelse, at der var en snæver sammenhæng mellem mindretallets loyalitet overfor herbergstaterne og deres autonomirettigheder. Han anser det for vanskeligt at vurdere, hvorledes det ville have indvirket på udviklingen i grænselandet, hvis det tyske mindretal hurtigere havde fået opfyldt deres ønsker på det kulturelle område. Men kan der være nogen tvivl om, at tysk kulturel autonomi ville betyde endnu større afhængighed af udviklingen i Tyskland? Og hvorledes var vel den tyske holdning til dansk kulturel autonomi i Sydslesvig?

Faktum er dog, hvordan man så vender og drejer det, at Danmark dengang stod som et mønster for behandlingen af nationale mindretal. Tyskland gjorde det ikke. *bjs*

Lokalhistorisk filmvejviser

Red. Ole Brage i samarbejde med Bibliotekscentralen, der også er udgiver. 246 sider. 466,50 kr. Særpris for biblioteker, museer og foreninger 396,50 kr.

Lokalhistorisk filmvejviser, der har registreret over 1300 forskellige film, henvender sig især til foredragsholdere, lærere, forskere og lokalhistorikere, som ønsker at anvende film til belysning af den nyere historie.

Filmene er ordnet amtsvis med kommunerne i alfabetisk rækkefølge. Sønderjyllands

amtskommune spænder fra side 127 til 139. Desuden er der et omfattende emneregister, hvis karakter man kan få indtryk af blot ved at se på de første opslagsord: Advokater, afdansningsbal, aftenskolearbejde, afvanding o.s.v.

Grænse­lands­dag­bog

VED FR. RUDBECK

SYD FOR GRÆNSEN

April

1. april: SPD i Slesvig-Holsten føler sig foruroliget over grænse­lands­klimaet, siger land­dags­vice­præsident Kurt Hamer, der håber, at 100 pro­cents driftstilskud til de danske skoler realiseres og i øvrigt finder, at reaktionen på bladet Slesvigland er overdrevet.

De sidste Franciskaner-søstre knyttet til St. Franziskus hospitalet i Flensborg forlader nu byen. De første søstre kom til Flensborg i 1864 for at pleje sårede under krigen.

En ny færge tages i brug på Slien mellem Arnæs og Sundsager.

3. april: I en leder redegør Flensborg Avis for tilskudsforholdene og peger på, at det samlede tilskud til det tyske mindretal beløber sig til 23,4 mill. DM, hvoraf forbundsrepublikken yder 7,5 mill., landet Slesvig-Holsten 1,9 mill., den danske stat 8,1 mill. og danske kommuner 2,3 mill., mens resten er egne ydelser.

8. april: Der foreligger en officiel udnævnelse af fhv. minister Jørgen Peter Hansen til kommende dansk generalkonsul i Flensborg.

10. april: Dansk Skoleforening ser ingen mulighed for at oprette danske realskoleklasser i Nibøl. Der er ikke børn nok til disse klasser.

14. april: En analyse foretaget af landdagsmand Karl Otto Meyer over forbunds­dags­valget 1980 i en række kommuner viser, at de danske stemmer nok har styrket SPD,

men at mange også er gået til FDP, mens CDU i ingen af de undersøgte kommuner har øget stemmetallet.

En kreds af sydslesvigere, der blandt andet også omfatter fhv. forstander Niels Bøgh Andersen og kunsthändler Holger Hattesen, vil bidrage med kritik og gode råd om kunst og arkitektur på offentlige steder og støtte bevarelsen af et bedre bymiljø.

Fødselstallet i Slesvig-Holsten steg i 1980 med 7,6 pct.

16. april: FUEV-ungdomskommissionen holder møde på Christianslyst, men må undvære sin præsident Jurica Cenar, tilhørende kroaterne i Kärnten i Østrig; han kunne ikke få udrejsetilladelse. 13 ungdomsgrupper del­tager i kongressen.

En SSF-delegation besøger sloverne i Kärnten.

17. april: Også Europa-Unionen i Slesvig-Holsten støtter nu SSV's forslag om i lighed med Danmark at give udlændinge kommunal valgret.

I Kosel syd for Slien finder arkæologer fundamenter af en kirke fra tiden før det 12. århundrede. Den har været en af lands­delens ældste kirker.

19. april: Under et møde på Jaruplund højskole stiftes en forening af sydslesvigere under uddannelse, FSU, som vil videreføre nogle af den ophørte Forening af Sydslesvigske Studenter's opgaver.

2. april: På et møde i Flensborg fjord kommissionen oplyses, at der hidtil er anvendt 69 mill. DM til forbedring af vandet i fjorden. Der må dog regnes med yderligere investeringer, før det endelige mål er nået.

23. april: Sydslesvigsk Forening talte ved årsskiftet 21.295 medlemmer mod 21.421 året før. Om SSF's teater og koncertsæson oplystes, at der i 1980 var 24 store forestillinger med 7866 deltagere, fem på små scener med 485 deltagere og 30 børneforestillinger med 4206 deltagere. Der blev afholdt 49 koncerter med 7628 deltagere.

25. april: Der er fare for, at Bavnehøjskolen i Humptrup bliver enklasset skole til sommer, og at skolen i Sønderløgum må ophøre, som følge af for lavt elevtal.

Harreslev ungdomsforening kan fejre sit 60 års jubilæum, der bl.a. blev markeret ved overrækkelse af SdU's guldnål til fru Anna Kjems og fru Line Momsen.

På SSF-generalforsamlingen i Flensborg amt rejstes spørgsmålet, om det danske tilbud stadig er godt nok, og der peges på, at man mange steder overhales af øgede tyske tilbud.

Ved SSF-generalforsamlingen i Flensborg by konstateres, at mange unge er kommet med i arbejdet, og at SSF i byen er steget med 0,11 pct. i forhold til byens indbyggertal til trods for, at medlemstallet er nærmest uforandret.

Fhv. minister Egon Bahr siger under et besøg i Flensborg, at Bonn-København-aftalerne stadig er politisk bindende. Derfor vil kontaktudvalget i Bonn også undersøge mulighederne for en øget økonomisk støtte til mindretalsarbejdet.

28. april: FDF & P i Sydslesvig genindvier Trenehytten i Tarp efter en gennemgribende udbygning.

Landsregeringen og CDU-fraktionen i landdagen bekræfter, at der ikke findes nogen principiel modstand mod en forhøjelse af de danske skoletilbud, men at der må tages hensyn til landets øjeblikkelige økonomiske situation.

I. C. Møller Fonden, der er oprettet 1976 af grosserer Traugott Møller, betænkte i

1980 1476 personer med beløb på mellem 150 kr. og 1.500 kr., oplyser fhv. forstander Niels Bøgh Andersen, Jaruplund, der er formand for fondskomiteen. I 1979 uddeltes »opmuntringspræmier« til 1183 modtagere.

29. april: SSV's landsformand Gerhard Wehlitz peger i en tale i Egerfnørde på, at landsdelen Sydslesvig stadig ved skabelsen af nye arbejdspladser stilles ringere end Holsten. Af 73 nye virksomheder med ca. 2000 arbejdspladser blev der kun 3 med ca. 110 arbejdspladser til Sydslesvig.

Stigende udgifter og et stadig øget antal ansøgere stiller Dansk Alderdomshjem i Flensborg i en presset situation, fremgår det af beretningen for Dansk Sundhedstjeneste for Sydslesvig.

Maj

9. maj: Grenzfriedensbund har 1269 medlemmer foruden de kollektivt tilsluttede organisationer.

Statssekretær G. Poetzsch-Hefter finder det uforståeligt, at en lærer ved Flensborgs pædagogiske højskole har brugt bladet Slesvigland i undervisningen med den motivering, at bladet er så farverigt og fremstiller historien letforståeligt.

21 medlemmer af Saar-landdagens SPD-fraktion orienteres under et ophold i Slesvig-Holsten også om det danske mindretals forhold.

11. maj: På et møde i Sankelmark hævder professor Lorenz Rerup, Roskilde, at bladet Slesvigland misbruger historien, dog anså han bladet for forholdsvis harmløst.

Årets 18. april-pris tildeles lærer Carl Nielsen, Slesvig, for hans indsats inden for ungdomsarbejdet i Sydslesvig.

Det unge Grænseværn uddeler 110.000 kr. til en række formål i Sydslesvig.

10. maj: Ved en koncert på Duborgskolen

markerer skolens Margrethekor sit 50 års jubilæum.

12. maj: Forbundsudvalget for indre tyske anliggender besøger grænselandet og orienterer sig i forskellige danske institutioner om det danske mindretalsarbejde. Fra dansk side fremhævedes især det ønskelige i bedre landstilskud.

På øen Fjør afholdes den første danske konfirmation siden 1864.

Foreningen Sydslesvigsk Selvhjælp uddeleger i år 17.800 DM til en række sydslesvigske formål.

13. maj: Dansk Skoleforening oplyser, at igangsætningsforhandlingerne omkring den ny ungdomsskole i Ladelund med plads til 60 elever er så vidt fremskredne, at skolen kan forventes taget i brug i sommeren 1982.

Rådmand Jacob Meyer erklærer på et fællestillidsmandsmøde for Flensborg by, at netop i forbundsrepublikken Tyskland, der taler så meget om den europæiske tanke, burde danske statsborgere have valgt i hvert fald til kommunalvalgene.

Flensborg Avis skriver i en leder, at det ikke er tvingende nødvendigt at føre samtaler med det tyske mindretal; man synes, at der føres tilstrækkeligt mange samtaler med flertalsbefolkningen, og at danskhedens standpunkter formuleres tilfredsstillende på denne måde.

14. maj: Med henblik på sprogdebatten i Sydslesvig sagde SSF-amtsformanden i Rendsborg-Egernfjørde amt Claus Heinz Petersen, at dansk sprog skal anvendes overalt, hvor det er muligt, men skulle han have fremsat sin årsberetning på dansk, havde en del sendemænd ikke kunnet forstå den.

16. maj: Som følge af pladsmangel på den danske »Oksevejens skole«, skal den danske skole i Langbjerg, som blev nedlagt for nogle år siden, tages i brug igen som skole.

Sydslesvigs danske Ungdomsforeninger, der tæller 10.583 medlemmer mod 10.408 året før, vælger lærer Niels Andreassen fra Rothenspieker i Ejdersted som ny næstformand. Foreningernes medlemmer har i årets løb ydet 1.693.500 DM. eller gennemsnitlig 160 DM. pr. medlem til arbejdet. I sin beretning pegede formanden, Walter Johansen, på, at tyskerne nu overhaler de danske både højre og venstre om på mange måder.

Kommunalbestyrelsen fra Gentoft opretter under et besøg i Husum en venskabsforbindelse mellem de to samfund.

17. maj: De 1250 ha, der er inddiget i Kating vad ved Ejdermunden, er nu gennemarronderet, og jordfordelingen afsluttet, således at der bliver 365 ha agerland, 300 ha til beplantning, 225 ha eng, mens 100 ha forbeholdes et vandreservoir, og resten går til veje og turistformål.

18. maj: Ved Oversø/Fjør skole indvies en ny gymnastiksal.

21. maj: Til program Nord skal der i indværende år anvendes 53 mill. DM., som fortrinsvis bliver brugt i de sydlige områder.

Slesvigsk Kreditforening tæller nu 1228 medlemmer og har i 1980 ydet 59 nye lån til i alt 952.000 DM. Balancen er forøget til 4.161.000 DM., heraf et samlet udlån på 3,9 mill. DM.

22. maj: På Sydslesvigsk Forenings styrelsesmøde oplystes, at der i 1980 er afholdt i alt 1446 møder med 74.442 deltagere mod 1382 arrangementer med 67.416 deltagere i 1979. Lægges hertil de øvrige danske organisationers mødevirksomhed, når tallet op på et samlet fremmøde i 1980 på ca. 250.000.

SSF-formand Ernst Vollertsen pointerede over for statssekretær G. Poetzsch-Hefters udtalelse om, at det danske mindretal i Slesvig-Holsten kan udfolde sig som næppe noget andet mindretal på denne jord, at han

finder det helt grotesk, efter som der stadig mangler nogle millioner, inden der kan tales om fuld ligeberettigelse.

23. maj: Ved Sønderbrarup skole indvies en ny tilbygning, betalt af A. P. Møller-fonden.

Ministerpræsident Gerhard Stoltenberg vil også ved det kommende landdagsvalg være CDU's topkandidat.

Den danske voksenundervisning i Sydslesvig har i den forløbne sæson sat nye rekorder med et samlet kursusudbud på i alt 289 kurser, der besøgte af 3589 deltagere, som selv har betalt 109.000 DM. og samtidig modtaget et tysk tilskud på 108.183 DM.

28. maj: På den sydslesvigske kirkedag i Slesvig oplystes, at Dansk Kirke i Sydslesvig tæller 5765 medlemmer, hvilket er en mindre fremgang. Antallet af kirkebesøg er øget med 1100 til ca. 33.000. I Egernførde har den danske menighed foreløbig skaffet 260.000 DM. til opførelse af en kirkesal og præstebolig.

I et foredrag i Tønning pegede landdagsmand Karl Otto Meyer på, at det bliver svært at hæve den politiske repræsentation i landdagen. Selv om mandattallet er hævet, er der et vældigt opbrud i det politiske landskab, og man må være på vagt over for denne nye situation.

29. maj: Banestrækningen Flensborg-Nibøl er definitivt ophørt med personkørsel.

NORD FOR GRÆNSEN

April

1. april: På Sønderborg slots museum afsløres et maleri af Johanne Hansen, Vollerup, i værelset, hvor hendes ejendele fra opholdet i Ravensbrück opbevares.

5. april: Et kommende gymnasium i Toft-

lund skal i givet fald drives som en filial af gymnasiet i Haderslev. Det anses dog for tvivlsomt, om der allerede i 1982 vil være et tilstrækkeligt elevgrundlag.

6. april: Folketingets kontaktudvalg for det tyske mindretal holder møde i Åbenrå. Da indenrigsminister Henning Rasmussen ikke ser nogen mulighed for en særordning omkring et tysk mandat i folketinget, foreslås i stedet oprettelse af et mindretalskontor på Christiansborg og desuden hyppigere møder i kontaktudvalget.

Det meddeltes Bund Deutscher Nordschleswiger, at organisationen kan regne med en anerkendelse som lytterorganisation med henblik på en repræsentation i Radiorådet. Mindstekravet om, at lytterorganisationer skal have 5000 medlemmer, vil der blive set bort fra. Et spørgsmål om kommunale overenskomster med nogle tyske børnehaver henvistes til forhandling med de pågældende kommuner.

8. april: Foreningen Norden har opgivet sine planer om oprettelse af et landsdelskontor i Åbenrå, da der ikke kan skaffes økonomisk basis for denne forsøgsvirksomhed.

Til information om det dansk-tyske grænselands erhvervsmuligheder og muligheder for turisme udgiver nord- og sydslesvigske erhvervs- og turistorganisationer en fælles dansk- og tysksproget folder.

Bund deutscher Nordschleswigers formand, Gerhard Schmidt, siger til Flensborg Avis, at han vil finde det ganske naturligt, at udenlandske, fastboende statsborgere syd for grænsen får kommunal stemmeret.

10. april: Redaktør Siegfried Matlok finder indenrigsministerens forslag om et mindretalskontor på Christiansborg er en positiv, men dog kun midlertidig løsning. Videre peger han på, at mens der fra Bonn blev stillet 7 mill. DM. til rådighed for Duborgskolens udvidelse, må tyske skoler i Nordslesvig

vente indtil 12 år, inden deres tilskudsansøgninger kommer i betragtning. Han krævede derfor en særordning for de tyske skoler, skal der for alvor være tale om en chancelighed.

12. april: Samarbejde er trods tidens skingre grænselandstøner stadig ikke et tomt ord, fastslog statssekretær Ane Marie Schuster, Kiel, ved indvielsen af et tysk fritidshjem i Åbenrå, til hvilket hun fra ministerpræsidentens særlige fond kunne bidrage med 10.000 DM.

14. april: Fødselstallet i Sønderjyllands amt ligger i det sidste år ca. 15 pct. højere end fødselstallet i de andre amter.

Sønderjyllands Erhvervsråd spørger, om der i dag er brug for et teknologisk informationscentrum. De lokale erhvervsråd er ikke overbevist om nødvendigheden heraf.

15. april: Bund deutscher Nordschleswigers hovedbestyrelse takker folketing og de danske partier for, at deres forslag fra 1972 om at give udlændinge kommunal valgret nu er gennemført.

16. april: Fra 1. maj etableres en direkte busrute mellem Padborg, Harreslev og Flensborg.

18. april: I anledning af Dybbøldagen indvies på Sønderborg kaserne et værelse til minde om den norske frivillige løjtnant Leopold von Løvenskiold, som faldt ved Nybøl 5. juni 1848.

Både danske og tyske organisationer lægger kransen ved mindesmærkerne over Dybbøls faldne.

22. april: Også de tyske landboforeningers 1200 medlemmer i Nordslesvig tilslutter sig kravet om et leveringsstop under slagteristrejken. Næstformanden for den tyske fælleslandboforening, Heinrich Simonsen, Told-

sted, gør sig til talsmand for en hård linie.

I Sønderjyllands amt skal der anvendes 51 mill. kr. til anlæg af 129 km cykelstier, hvoraf de første 6 km ventes anlagt i 1982.

24. april: I Hellevad kirke har man på kirkens loft fundet et korsfæstelses-billede, der er dateret til slutningen af 1600-tallet.

Vil Karl Otto Meyer holde op med sine arrige angreb, kunne han givetvis opnå betydeligt mere hos CDU-flertallet i Kiel, påstår fhv. minister Johan Philipsen i et fødselsdagsinterview med Der Nordschleswiger, hvori han samtidig understreger, at man på intet område kan sammenligne de tyske 85 pct.s tilskud med tilsvarende danske.

25. april: CDU-politikere fra Flensborg besøger det tyske mindretal og når til det resultat, at de danske tilskud ofte er ringere, end de fremstilles. En bedre orientering er derfor nødvendig.

28. april: Åbenrå havn skal udvides med en ny kaj med plads til skibe på op til 30.000–40.000 tons. Udvidelsen vil koste ca. 40 mill. kr.

I dronning Ingrid's nærværelse indvies i Sønderhav en lejrskole i krigsinvalidernes tidligere rekreativshjem; skolen får navn efter I. P. Nielsen, og den skal fortrinsvis være til rådighed for sønderjyske skoleelever og danske elever syd for grænsen.

30. april: Blandt Slesvigsk Partis byråds kandidater i Haderslev opstilles også en tysk statsborger.

Miljøminister Erik Holst nedsætter et udvalg under fredningsstyrelsen, der skal komme med forslag dels om Dybbøl-områdets bevarelse som et af Danmarks vigtigste nationale mindesmærker, og dels om en indsats for at øge befolkningens kendskab til Dybbøls historiske baggrund og de krigsbevisenheder, der knytter sig til stedet.

Maj

4. maj: Schleswig-Holsteinischer Heimatbunds styrelse mødes med repræsentanter for det tyske mindretal til drøftelse af grænse-landsspørgsmål, herunder fadderskabsarbejdet og problemer omkring sammenfaldet af Slesvig-Holsten-dagen og mindretallets Knivsbjergfest.

Forbundsdagsudvalget for indre tyske anliggender besøger for første gang det tyske mindretal og ser foruden mindretalsinstitutioner og også danske institutioner. Man aflægger desuden et besøg hos den sygemeldte amtsborgmester Erik Jessen.

5. maj: Flensborg Avis er ganske vist det danske mindretals talerør, men bladet er ikke afhængigt af en bestemt organisation, hvad blandt andet kan ses af artikler, siger chefredaktør Karl Otto Meyer på et møde på ungdomsgården Knivsbjerg, og tilføjer, at 4000 abonnenter inden for mindretallet nærmer sig en skandale.

Tyske statsborgere i Danmark, der vedblivende har opretholdt bopæl syd for grænsen, vil ved kommende kommunevalg kunne stemme i to lande, oplyser landssekretær Paul Hertrampf til EF-avisen. SSV arbejder derfor på også at sikre udenlandske statsborgere syd for grænsen stemmeret ved kommunale valg.

Sognene Brøns, Lintrup og Vejstrup vil fra 1. august høre til de første i landet, som ikke kun kan modtage, men også selv kan producere lokale video-tv-programmer; det vil dog kun ske, hvis kulturministeriet vil give den fornødne tilladelse.

6. maj: På Sozialdienst Nordschleswigs generalforsamling i Løgumkloster understreger formanden, Anneliese Bucka, det sociale arbejdes realistiske og politiske værdi og advarer imod kun at betragte arbejdet som en speciel velfærdsgerning inden for mindretallet.

7. maj: Medlemmer af SPD-fraktionen fra landdagene i Saar og Slesvig-Holsten mødes med repræsentanter for det tyske mindretal. SPD-fraktionsfører Klaus Matthiesen, Kiel, finder det nødvendigt med samtaler på baggrund af den seneste tids irritationer i grænselandet, der skaber bekymring for et fortsat fredeligt samliv. Formanden for SPD-fraktionen i Saar, Friedel Läßle, fandt, at »Karl Otto Meyers engagement i løsningen af samfundsproblemer er som talt ud af vore hjerter«. Han fremhævede videre bestræbelserne på at skabe et Europa, hvor vel at mærke den sproglige og kulturelle egenart bevares.

11. maj: På Tønder Amts Grænseforenings generalforsamling fremhævede formanden, bagermester Chr. Buch, Slogs Herreds Hus og Bylderup sogns betydning som danske højborge i den truede firkant og understregede de forpligtelser, grænsens beliggenhed stadig medfører.

Historisk Samfund i Sønderjylland, der tæller over 3100 medlemmer, udnævner på sit årsmøde i Hygum, fhv. viceskoleinspektør Chr. Stenz til æresmedlem.

15. maj: Ved Slesvigsk Partis opstillingsmøde i Tønder opgav det nuværende byrådsmedlem Dieter Wernich genopstilling som følge af den lavere listeplacering, der var tiltænkt ham.

Under »Udvalget for fællestyske anliggender«s besøg i Nordslesvig erklærer formanden, forbundsdagsmedlem Uwe Ronneburger, at besøget tydeligt havde vist, at budgetnedsikringer måtte undgås. Der lægges vægt på, at der under en eller anden form skabes en parlamentarisk repræsentation for mindretallet i København.

16. maj: På den tyske presseforenings generalforsamling siger formanden, Wilhelm Johannsen, at vel sikrer samarbejdet med Flensburger Tageblatt en daglig udgivelse af Der Nordschleswiger under typografstregen,

men uden det særlige Nordslesvigtillæg kan bladet ikke helt udøve sine vigtige funktioner. Bladet har et uforandret abonnenttal, men annoncemængden viser en nedgang på 4 pct.

18. maj: Bov kommune havde i 1978 den højeste bruttoindkomst pr. indbygger, nemlig kr. 60.098, mens Sønderborg med kr. 48.196 fulgt af Nordborg med kr. 48.112 havde den højeste skattepligtige indkomst. Lavest lå Løgumkloster kommune med kr. 38.244 i skattepligtig indkomst i gennemsnit pr. indbygger.

Slesvig-Flensborg amts FDP-fraktion finder, at der i Sønderjyllands amt kan læres meget, hvad persontrafik angår. Man vil derfor tilstræbe en ændring af det koncessionssystem, der nu anvendes syd for grænsen til fordel for en ordning svarende til Sønderjyllands amts.

20. maj: USA's tidligere udenrigsminister Henry Kissinger omtaler under et besøg i København løsningen af Slesvig spørgsmålet som yderst tilfredsstillende.

22. maj: Vojens Turistforening afslører ved Skrydstrup-pigens grav en mindeplade om gravfundet 1935.

Fungerende amtsborgmester Peter Gorrssen afviser over for nordiske planlægnings eksperter samlet til en Nordplankonference i Åbenrå en yderligere institutionalisering af det grænseoverskridende samarbejde, hvor Danmark altid vil være den lille partner. Han mener, at et samarbejde fra gang til gang bør foretrækkes.

23. maj: Under et møde på Knivsbjerg advarer generalsekretær Peter Iver Johannsen imod at lade den økonomiske krise øve indflydelse på den enkeltes holdning til tillidsposter inden for mindretallet, og han beklager, at den politiske solidaritet inden for mindretallet er for ringe udviklet.

24. maj: I overværelse af fungerende amtsborgmester Peter Gorrssen og den slesvigholstenske socialminister Karl-Eduard Claussen genindvies det tyske mindretals mødrethjem ved Kollund »Haus Quickborn« efter en større restaurering.

25. maj: På et socialdemokratisk møde i Åbenrå oplyser statsminister Anker Jørgensen, at man inden for regeringen endnu ikke har taget stilling til spørgsmålet om et tysk mindretals-sekretariat på Christiansborg.

26. maj: Den nye tyske ambassadør i København, dr. Rudolf Jestaedt, vil snarest orientere sig om det tyske mindretalsarbejde og vil i øvrigt tilstræbe en pleje af de politiske og kulturelle forbindelser mellem Danmark og Tyskland, herunder en udbygning af sprogkendskabet.

28. maj: Slesvigs biskop Karlheinz Stoll indsetter i Burkal pastor Günther Barten fra Bielefeld som præst for den tyske frimenighed.

Venstre i Sønderjylland ser det som en opgave at være formidler mellem dansk og tysk, sagde den afgående formand for Venstre i Sønderjylland, Peter Madsen, Løgumkloster, på årsmødet i Åbenrå.

30. maj: Folkebevægelsen mod EF skriver i sit blad »Fra Hånd til Hånd«: Vi indtager – hvad der også er os bebrejdet – en national holdning. For os er folkebevægelsen en national bevægelse. Vi tager os af det, gamle nationale foreninger forsømmer. Vi varetager danske interesser.

RETTELSE:

April/maj 1981, side 159, spalte 1, linie 18 f.n.: Læs: – – et samlet beløb på 2,448 mill. kr.

OUGAARDS

Boghandel

Vi har altid det bedste af den nye og den ældre litteratur på hyldeerne

Haderslev - Tlf. 52 25 71

Læs Grænsforeningens blad

GRÆNSEN

Fire numre om året: 20 kr.
Bestilles hos
Grænsforeningen,
Peder Skrams gade 5,
1054 København K.
Tlf. (01) 11 30 63

Jydernes
egen
kreditforening...

6100 HADERSLEV: Åstrupvej 13
Tlf. (04) 52 70 00
6950 RINGKØBING: Herningvej 3
Tlf. (07) 32 01 11
8800 VIBORG: Sct. Mathiasgade 1-3
Tlf. (06) 52 33 33
9100 AALBORG: Boulevarden 43
Tlf. (08) 12 38 77
8260 ARHUS-VIBY J: Borgvold 16
Tlf. (05) 14 88 00

**CHECK
KONTO**

De har hørt om det penge-
løse samfund... det er noget
med checks... det er noget
nemt... noget der holder
orden i det økonomiske.
Tal med banken
- de taler Deres sprog.

SYDBANK

- den sønderjyske bank

IDRÆTSHØJSKOLEN I SØNDERBORG

Højskole med lederuddannelse i
gymnastik, boldspil, atletik og
svømning.

Sommerkursus for kvinder og
mænd 3. maj-28. juli.

Vinterkursus for kvinder og mænd
3. oktober-28. marts.

Skoleplan sendes.

Telefon (04) 42 18 48

Hans Jørgen Nielsen

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND

Th. Laursens Bogtrykkeri A/s

Jernbanegade 8, Tønder, tlf. 72 15 50

Sønderjyllands Lånekasse

Nørregade 21 . Haderslev . Telefon (04) 52 66 33

Kontortid: kl. 9-12

Alt i kontorudstyr

P. J. Schmidt A/S

Vestergade 14, 6500 Vejens

Telf. (04) 54 12 28

ANDELSBANKEN

Sønderjyske afdelinger

Ladelund Landbrugs og Mælkeriskole

Brørup station

Jyllands Kreditforening

HADERSLEV
TELEFON NR. (04) 52 70 00

MORSØ STØBEGODS

Aktieselskabet
N. A. Christensen & Co.
Kongelig Hofleverandør
NYKØBING MORS

A/S Sønderjydsk Frøforsyning

Frøavl & Frøhandel

Aabenraa

Selskabs- og udflugtskørsel

Ruteautomobil-Aktieselskabet
for Haderslev Amt og By

Haderslev, tlf. (04) 52 38 55

OVE ARKIL A/S

CIVILINGENIØR - ENTREPRENØR
HADERSLEV

Grønsejlandets liv
Grønsejlandets sang

møder De i

Jydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

Mød
Bankrådgiveren i
PRIVATbanken

Sønderjysk Månedsskrifts redaktionsadresse:

H. P. Hanssensvej 9, 6100 Haderslev. Tlf. (04) 52 17 37.

Ekspeditionens adresse:

Historisk Samfund for Sønderjylland, Haderslevvej 45, 6200 Abenrå.

Tlf. (04) 62 46 83. Giro 604 26 82.

Redaktørernes adresser:

Seminarieadjunkt Jørn Buch, Marielystvej 10, 6100 Haderslev, tlf. (04) 52 33 08.

Viceskoleinsp. Chr. Stenz, Tøndervej 173, 6200 Abenrå, tlf. (04) 62 14 50.

Cand. polit. Inger Bjørn Svendsen, H. P. Hanssensvej 9, 6100 Haderslev,

tlf. (04) 52 17 37. (ansvh.)

HØJST ANTIK

v. E. Lund Christiansen
Køb og salg af sønderjyske
antikviteter.

Forretning:

Søndergade 24, 6270 Tønder.

Parkering: Vis a vis Høstrup's Hotel.

Postadresse: DK 6254 Øster Højt.

Telf. (04) 77 51 36.

SØNDERBORG HANDELSSKOLE

Handelsgymnasium – Handelshøjskole-
afdeling

Sdr. Landevej 30 – Tlf. (04) 42 55 25

**Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn**

Værksted for arkæologi og kulturhistorie

Studier af sønderjyske fortidsminder – Aktiv deltagelse i udgravninger – Indsamling af folkeminder – Medvirken i udstillingsarbejde.

Arbejdet ledes af mag. art. Birgitte Wistoft.

Lange kursus: 2 måneder januar–februar, 3 måneder marts–maj, 5 måneder januar–maj.

Korte kursus juni–november.

Løgumkloster Højskole, 6240 Løgumkloster

Tlf. (04) 74 40 40, kontor mandag–fredag kl. 10.30–13.00

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

GRAM
KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM 1/2 • VOJENS

DANEBOÐ HØJSKOLE – ALS

4 ell. 8 måneders kursus fra september

4 måneders kursus fra januar

Tlf. (04) 46 41 12

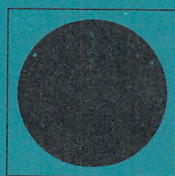
Mogens Hemmingsen

**Vi skaffer
penge
til huse.**

Kreditforeningen Danmark

Storegade 31^A, Postbox 103,
6200 Abenrå. Tlf. (04) 62 74 00.

Sparekassen

Sydjylland